

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

**'A E HOU'EIKI MĒMIPA
'O E**

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	1
'Aho	Tu'apulelulu, 13 Sanuali 2022

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisita Ako & Ako Nguauae, Polisi & Tāmāte Afi & Potungāue Tau Malu'i Fonua	Hon. Siaso Sovaleni
'Eiki Tokoni Palēmia, Minisita ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi & Ma'u'anga Fakamatala	Hon. Poasi Tei
'Eiki Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula	Lord Tu'i'āfitu
'Eiki Minisita Lao & Piisone	Hon. Samiu Vaipulu
'Eiki Minisita Toutai	Hon. Semisi Fakahau
'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga & Kasitomu mo e Tānaki Pa'anga Hu Mai	Hon. Tatafu Moeaki
'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa, 'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai	Dr. Viliami Lātū
'Eiki Minisita Ngaahi Ngāue Fakalotofonua	Hon. <i>Sangster</i> Saulala
'Eiki Minisita Ngoue, Vaota & Me'atokoni	Hon. Vili Hingano
'Eiki Minisita ki Muli & Takimamata	Fekita 'Utoikamanu
'Eiki Minisita Ngaahi Ngaue Lalahi	Hon. Sevenitini Toumoua

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Vaea	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.
Lord Tu'ivakanō	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Tongatapu
Lord Tu'ilakepa	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u
Lord Fohe	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu
Lord Tu'iha'angana	'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai
Lord Nuku	'Eiki Fakafofonga Nōpele 'Eua
HRS Pilinisi Fotofili	'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu	Tevita Puloka
Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu	Dr. 'Uhilamoelangi Fasi
Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu	Dr. 'Aisake Eke
Fakafofonga Kakai Tongatapu 9	Dr. Pohiva Tu'i'onetoa
Fakafofonga Kakai 'Eua 11	Dr. Taniela Fusimālohi
Fakafofonga Kakai Ha'apai 13	Veivosa Taka

FALE ALEA 'O TONGA

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 01/2022
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O TONGA**

**'Aho: Tu'apulelulu 13 Sanuali, 2022
Taimi: 10.00 am**

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Fuakava'i 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea
Fika 03	:	Fuakava'i 'a e 'Eiki Palemia 'o Tonga
Fika 04	:	Fuakava'i 'a e kotoa 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 05	:	Fakafe'iloaki 'e he 'Eiki Palemia 'a e Hou'eiki Minisita 'o e Kapineti
Fika 06	:	Fuakava'i 'a e Hou'eiki Minisita
Fika 07	:	Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 08	:	Me'a 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea
Fika 09	:	Fili e Sea 'o e Komiti Kakato
Fika 10	:	Fili 'a e Sea mo e Hou'eiki Memipa 'o e ngaahi Komiti Tu'uma'u 'a e Fale Alea
Fika 11	:	Fili 'a e Sea mo e Hou'eiki Memipa 'o e Poate ki he Ngaahi Monu'ia Malolo 'a e Fale Alea
Fika 12	:	Lipooti Fika 1/2022 mei he Komiti Fili ki he Tali Folofola
Fika 13	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 14	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga	6
Lotu	6
Fakafuakava’i Hou’eiki Mēmipa	6
Fakafe’iloaki Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kapineti	10
Fakafuakava’i Hou’eiki Minisita ‘o e Kapineti.....	11
Ui ‘a e Fale	14
Poaki.....	14
Me’a ‘Eiki Sea Le’ole’o	14
Fili ‘o e Sea Komiti Kakato.....	15
Pālōti’i ‘o fakapaasi hoko Lord Vaea ko e Sea Komiti Kakato	15
Kau mēmipa he ngaahi Komiti Tu’uma’u e Fale Alea	17
Komiti Tu’uma’u ki he ‘Asenita	17
Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea	17
Komiti Tu’uma’u ki he Pa’anga.....	17
Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakasōsiale	17
Komiti Tu'uma'u ki he 'Atakai & Feliuliuaki 'a e 'Ea –	18
Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Ngāue ki Muli, Malu'i & Fefakatau'aki:	18
Komiti Tu'uma'u ki he Ngoue & Toutai:.....	18
Komiti Tu'uma'u ki Hono Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu:	19
Komiti Tu'uma'u ki he Tupu Tokolahi & Langa Fakalakalaka:.....	19
Pālōti’i ‘o fakapaasi Fale Alea kau mēmipa e ngaahi Komiti Fale Alea	19
Alea’i kau mēmipa he Poate Ngaahi Monū’ia Mālōlō Fale Alea	20
Fokotu’u mei he Tepile nau fakafofonga ki he Poate Monū’ia Mālōlō Fale Alea	20
Fokotu’u Tepile Nōpele ki he Poate Monū’ia Mālōlō Fale Alea.....	20
Kau mēmipa Fakafofonga Kakai fokotu’u ki he Poate Monū’ia Mālōlō Fale Alea	21
Kau mēmipa fokotu’u Poate Monū’ia Mālōlō Fale Alea fokotu’u mei he ngaahi Tēpile	21
Pālōti’i ‘o fakapaasi kau mēmipa ki he Poate Monū’ia Mālōlō Fale Alea	21
Tu’utu’uni ke tamate’i fakamafola hono alea’i Tali Tō Folofola	21
Lipooti ‘a e Kōmiti Tali Tō Folofola	22
Me’a Sea e Komiti Tali Tō Folofola	23
Tali Tō Folofola mei he Komiti Tali Tō Folofola.....	23
Alea’i Tali Tō Folofola	24
Pālōti’i ‘o fakapaasi ngaahi fakatonutonu ki he Lipooti fika 1/2022 Komiti Tali Tō Folofola	32

Mēmipa toko 3 fili ke ‘ave Tali Tō Folofola.....	32
Ngaahi me’a makehe	32
Tu’unga ‘i ai polokalama huhu malu’i KOVITI	33
Ongoongo ki he teu fakafolau mai kau Tonga tukuvakā ‘i Nu’usila	33
Fakamatala fakamuimitaha ki he KOVITI mei he Minisita Mo’ui.....	35
Liliu ngaahi polisī ngāue ki hono fakafoki mai kakai Tonga tukuvakā ‘i muli	35
Tokanga ki he tu’unga mateuteu e fonua ki he KOVITI.....	36
<000>	38
Fehu’ia ‘a e <i>maze</i> ‘oku tuku ‘i loto Fale Alea	38
Tui ‘oua ngāue’aki fe’iloaki ko e founa ke fakafepaki’i ‘aki mafola KOVITI.....	39
Kole tokoni fakavavevave ki he Pule’anga fekau’aki mo e palopalema fefolau’aki vaka tahi	40
Fokotu’u ki ha Komiti Faka-Fale Alea ke tokangaekina palopalema he folau tahi	41
Tali Pule’anga ki he fiema’u tokoni ke feau fefolau’aki vaka tahi	41
Poupou ke ‘i ai ha Komiti faka-Fale Alea ke ngāue ki he palopalema he fefolau’aki vaka tahi	42
Tokanga ki he tu’unga malu e kau’āfonua mei he KOVITI	43
Fehu’ia e tokoni fakavaha’apule’anga ke fakalelei’i mala’e vakapuna ke fakasi’isi’i mafola KOVITI.....	44
Fehu’ia tu’unga mateuteu e Pule’anga mo e fonua ka tō mai KOVITI ki Tonga	45
Tali Pule’anga ki hono fehu’ia tu’unga mateuteu Pule’anga ki he KOVITI	45
Fehu’ia tu’unga mateuteu ngaahi falemahaki ki Tokelau ki he KOVITI	46
Tali Pule’anga ki he tu’unga mateuteu fakafalemahaki kau ai ‘a tahi	46
Kole vaka Tongiaki ma’a Vava’u	49
Tokanga ki he ngoue mo e tu’unga ‘i ai e fonua.....	52
Toloi fanongonongo ‘a e Fale Alea.....	53
Kelesi tuku.....	54

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Tu’apulelulu, 13 Sanuali 2022

Taimi: 1000-1005

Sātini Le’o: Me’a mai ‘Eiki Sea Le’ole’o e Fale Aleá. (*Lord Tu’iha’angana*)

‘Eiki Sea Le’ole’o: Kātaki kae fai ‘etau lotú.

‘Eiki Palēmia: Mālō Sea.

Lotu

(Na’e tataki e lotu ‘o e pongipongi ní ‘e he ‘Eiki Palēmia, Hon. Hu’akavameiliku.)

<002>

Taimi: 1005-1010

(Hoko atu e lotú.)

<002>

Taimi: 1010-1015

(kei hoko atu ai pē ‘a e lotu ‘a e ‘Eiki Palēmia, hili ia, pea hoko atu ki he hiva’i ‘a e lotu ‘a e ‘Eiki, pea ko e ngata ia ‘a e lotu ki he pongipongi ni ...)

Fakafuakava’i Hou’eiki Mēmipa

‘Eiki Sea Le’ole’o: Fakamālō atu ki he ‘Eiki Palēmia ‘o Tonga ki he lotu lelei kuo tataki ‘aki ‘a e Fale Alea ‘o Tonga he pongipongi ni.

Hou’eiki hangē pē ko ena ‘oku hā ‘i he’etau ‘asenita, ko e hokohoko ‘a e fakafuakava’i ‘o e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Pea ‘oku ou kole atu ke tau muimui pē hangē pē ko ia ‘oku hā ‘i he ‘asenitá, ‘i he fika 2 ki he fika 6, ouau ia ke tau muimui ki ai ‘i he fakafuakava’i ‘o e Hou’eiki Mēmipa.

‘E hili pē ko eni, ‘e kamata atu pē ‘e he motu’a ni, pea te tau muimui pē ‘i he founga ko ia ‘a e fuakava, ‘a ia ko e ‘oatu pē ‘e he Kalake lau ho’o fuakava, pea fakahā ho hingo, pea ke fekita ki he Tohitapú, pea toki fakakakato atu ‘a e fakamo’oni hingo ‘e toki fakakakato atu ‘e he Kalake. Ka te tau hoko atu ki he ouau ko ia ‘i he taimi ni.

(Fuakava ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea ‘o e Fale Alea)

Lord Tu’iha’angana: ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua, te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio ko Tupou VI, ko e Tu’i totonu ‘o Tonga, pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘a e Pule’anga ‘o Tonga, pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ‘o e Fale Alea. Ko au Tu’iha’angana.

(Fekita ki he Tohi Tapu pea fakamo'oni hingoa leva 'a e 'Eiki Tokoni Sea, Lord Tu'iha'angana ki he tohi fuakava)

(Fuakava 'a e 'Eiki Palēmia 'o Tonga)

Siaosi 'Ofa ki Vahafolau Sovaleni: 'Oku ou fuakava ni he 'ao 'o e 'Otua, te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI, ko e Tu'i totonu 'o Tonga, pea te u tauhi mā'onio'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga, pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue ho Fale Alea.

Ko au Siaosi 'Ofa ki Vahafolau Sovaleni.

('Uma ki he Tohi Tapu, pea fakamo'oni hingoa he taimi ni 'a e 'Eiki Palēmia ki he'ene tohi fuakava.)

<005>

Taimi: 1015-1020

'Eiki Palēmia: ...'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga pea fai 'a e ngāue 'i he'eku potungāue ki he ngata'anga 'o 'eku mafai koe'uhí ko e lelei 'a e Tu'i mo e Pule'anga ni. Ko au Siaosi 'Ofa ki Vahafolau Sovaleni.

('Uma ki he Tohitapu pea fakamo'oni he tohi fuakava hono fakafuakava'i hono ua 'a Hon. Siaosi Sovaleni 'i Fale Alea ki he'ene lakanga Minisita)

Lord Vaea: 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea. Ko au Vaea Fakafofonga Nōpele Fika 1 'o Tongatapu.

('Uma ki he Tohitapu pea fakamo'oni he tohi fuakava)

Lord Fohe: 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea. Ko au Lord Fohe.

('Uma ki he Tohitapu pea fakamo'oni he tohi fuakava)

Lord Nuku: 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea. Ko au Nuku.

('Uma ki he Tohitapu pea fakamo'oni he tohi fuakava)

<007>

Taimi: 1020-1025

Lord Tu'ilakepa: 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga, pea te u tauhi ma'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga, pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea. Ko au Tu'ilakepa.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Sione Sangster Saulala: 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga, pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga, pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea. Ko au Sione Sangster Saulala.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Viliami Uasike Latu : 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga, pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga, pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea. Ko au Viliami Uasike Latu.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Lord Tu'i'āfitu : 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga, pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga, pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea 'o Tonga. Ko au Tu'iafitu.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Samiu Kuita Vaipulu : 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga, pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga, pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea. Ko au Samiu Kuita Vaipulu.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

<008>

Taimi: 1025-1030

Tevita Puloka: 'Oku ou fuakava ni 'i he 'Ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga. Pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea. Ko au Tevita Fatafehi Puloka Fakafofonga 'o e Kakai 'o Tongatapu 1.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Dr. 'Uhilamoelangi Fasi: 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio ko Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga pea te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga. Pea faitotonu mo mā'oni'oni 'a e lakanga mo e ngāue 'o e Fale Alea. Ko au 'Uhilamoelangi Fasi Fakafofonga 'o e Kakai 'o Tongatapu 2.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Dr. 'Aisake Valu Eke: ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio ko Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tonga. Pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ‘a e Fale Alea. Ko au ‘Aisake Valu Eke Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Tongatapu 5.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Dr. Pohiva Tu'i'onetoa: ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘Ao ‘o e ‘Otua te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio ko Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tonga. Pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ‘a e Fale Alea. Ko au Pohiva Tu'i'onetoa Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Tongatapu 10.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Dr. Taniela Fusimālohi: ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘Ao ‘o e ‘Otua te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio ...

<009>

Taimi: 1030 – 1035

Dr. Taniela Fusimālohi: ... ko Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea té u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa mo e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tonga. Te u faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakangá mo e ngāue ‘i Fale Aleá. Ko au Taniela Liku’ohihifo Fusimālohi, Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o ‘Eua 11.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Veivosa Taka: ‘Oku ou fuakavá ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio ko Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tongá. Pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ‘a e Fale Aleá. Ko au Veivosa *Light of Life* Taka, Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Ha’apai 13.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Vātau Hui: ‘Oku ou fuakavá ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá te u talangofua mo’oni ki he’ene ‘Afió ko Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tongá. Teu faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ‘o e Fale Aleá. Ko au Vātau Mefi Hui, Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Niua 17.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Sevenitini Toumoua: ‘Oku ou fuakavá ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, te u talangofua kakato mo’oni ki he’ene ‘afio ko Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tongá pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ‘o e Fale Aleá. Ko au *Sevenitini* Toumoua, Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Tongatapu 9.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Semisi Fakahau: ‘Oku ou fuakavá ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá té u talangofua mo’oni ki he’ene ‘Afió ko Tupou VI ko e Tu’i totonu ia ‘o Tongá pea té u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tongá pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ...

<010>

Taimi: 1035-1040

Semisi Fakahau: ‘o e Fale Aleá. Ko au Semisi Fakahau, Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Tongatapu 8.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu, pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

Dr. Saia Piukala: ... ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afió ko Tupou VI, ko e Tu’i totonu ‘o Tonga. Pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tonga pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ‘o e Fale Aleá.

Ko au Saia Ma’u Piukala, Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Vava’u 14.

(Pea na'a ne 'uma ki he Tohitapu pea ne fakamo'oni he pepa fuakava.)

Tatafu Toma Moeaki: ‘Oku ou fuakava ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afió ko Tupou VI, ko e Tu’i totonu ‘o Tonga. Pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tonga pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ‘o e Fale Aleá.

Ko au Tatafu Toma Moeaki, Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Tongatapu 4.

(Pea na'a ne 'uma ki he Tohi Tapu pea ne fakamo'oni he pepa fuakava.)

Poasi Tei: ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá, te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afió ko Tupou VI, ko e Tu’i totonu ‘o Tonga. Pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tonga pea faitotonu mo mā’oni’oni ‘a e lakanga mo e ngāue ‘o e Fale Aleá.

Ko au Poasi Mataele Tei, Fakafofonga ‘o e Kakai ‘o Tongatapu 6.

(Pea na'a ne fakamo'oni he pepa fuakavá.)

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō Hou’eiki, lava e kongá ko iá. Tau hoko atu fakafe’iloaki e ‘Eiki Palēmiá e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapinetí.

Fakafe’iloaki Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kapineti

‘Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu’una Sea, tapu eni ki he Hou’eiki Mēmipa e Fale Aleá kae fakafe’iloaki atu ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kapineti ‘o ‘Ene ‘Afió. Sea ko e motu’á ni ko e Minisitā Ako mo e Ako Ngāue, Minisitā Polisi, Tamate Afi mo e Me’a Fakafokifā pea mo e Minisitā ki he kau Tau ‘A ‘Ene ‘Afió.

Ko *Hon.* Poasi Mataele Tei ko e Tokoni Palēmia ia. Ko e Minisitā ia ki he ‘Atakai, Fakamatala ‘Ea, Ma’u’anga Ivi mo e Ma’u’anga Fakamatala pea ko e toe Minisitā ia ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule’anga.

Ko *Hon.* Samiu Kuita Vaipulu ko e Minisitā ia ki he Lao mo e Pilisone.

Hon. Tatafu Toma Moeaki ko e ‘Eiki Minisitā ia ki he Pa’anga mo e Palani Fakafonua mo e \ Minisitā ki he Kasitomu mo e Tānaki Pa’anga Hūmai.

Ko *Lord* Tu’i’āfitu ko e Minisitā ia ki he Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula.

Hon. Dr. Saia Ma’u Piukala ko e Minisitā ia ki he Mo’ui. ...

<002>

Taimi: 1040-1045

‘Eiki Palēmia: ... ko *Dr.* Viliami Uasike Latu,

ko e Minisitā ia ki he Fefakatau’aki mo e Fakalalakalaka Faka’ikonōmika,

ko *Hon.* Semisi Taelangi Fakahau, ko e Minisitā ia ki he Toutai.

Ko *Hon.* Sione *Sangster* Saulala, ko e Minisitā ia ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua.

Ko *Hon.* Fekitamoealoa Kātoa ‘Utoikamanu, ko e Minisitā ia ki he Potungāue ki Muli mo e Minisitā ki he Takimamata.

Ko *Hon.* Viliami Manuopangai Hingano ko e Minisitā ia ki he Ngoue, Me’atokoni mo e Vaotātā.

Ko e Minisitā leva fakamuimitaha ko *Hon. Sevenitini* Toumoua, ko e Minisitā ia ki he Ngaahi Ngāue Lalahi.

‘Eiki Sea ko e kakato ia fakafe’iloaki ‘o e Hou’eiki Minisitā ‘o e Kapineti ‘o ‘Ene ‘Afio, mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō ‘aupito ‘Eiki Palēmia pea te tau hoko ai leva ki he kongā faka’osi ‘o e fakakakato ‘o ‘etau fuakava, ‘a ia na’e ‘osi fakakakato ia ‘e he ‘Eiki Palēmia ‘a e fuakava ki he Fakafofonga Fale Alea mo e Fakafofonga ko e ‘Eiki Minisitā. Pea faka’osi leva ‘a e fakakakato ‘etau ouau fuakava ki he toenga ‘o e Hou’eiki Minisitā ‘enau fuakava, ko e Hou’eiki Minisitā pea kau ki ai mo e ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata ‘oku ‘i he mafai fakakonisitūtone ‘o e ‘Eiki Palēmia ke ne fili mai mei tu’a mei he kakai ‘o e fonua.

Ko ia Kalake ke fakakakato ‘a e fuakava ko ia.

Fakafuakava’i Hou’eiki Minisita ‘o e Kapineti

‘Eiki Tokoni Palēmia, Minisitā ki he ‘Atakai, Fakamatala ‘Ea, Ma’u’anga Ivi mo e Ma’u’anga Fakamatala: (*Poasi Mataele Tei*) ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua, te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio, Tupou VI, ko e Tu’i totonu ‘o Tonga, pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tonga, pea fai ‘a e ngāue ‘i he Potungāue ki he ngata’anga ‘o ‘eku mafai koe’uhi ke lelei ‘a e Tu’i mo e Pule’anga ni.

Ko au Poasi Mataele Tei, Tokoni Palēmia, Minisitā ki he ‘Atakai, Fakamatala ‘Ea, Ma’u’anga Ivi mo e Ma’u’anga Fakamatala, mo e Minisitā ki he Ngaahi Pisinisi ‘a e Pule'anga.

(‘Uma ki he Tohi Tapu, pea fakamo’oni hingoa leva ki he tohi fuakava)

‘Eiki Minisitā ki he Pa’anga, mo e Palani Fakafonua, ‘Eiki Minisitā ki he Kasitomu mo e Tānaki Pa’anga Hū mai: (Tatafu Toma Moeaki) ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua, te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio ko Tupou VI, ko e Tu’i totonu ‘o Tonga. Pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule'anga ‘o Tonga, pea fai ‘a e ngāue ki he Potungāue ki he ngata’anga ‘o ‘eku mafai koe’uhí ke lelei ‘a e Tu’i mo e Pule'anga ni.

Ko au Tatafu Toma Moeaki, Minisitā ki he Pa’anga, mo e Palani Fakafonua, Minisitā ki he Kasitomu mo e Tānaki Pa’anga Hū Mai.

(‘Uma ki he Tohi Tapu, pea fakamo’oni hingoa leva ki he tohi fuakava)

‘Eiki Minisitā ki he Mo’ui: (Saia Ma’u Piukala) ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua, te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio ko Tupou VI, ko e Tu’i totonu ‘o Tonga, pea tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule'anga ‘o Tonga, pea fai ‘a e ngāue ‘i he’eku Potungāue ki he ngata’anga ‘o ‘eku mafai, koe’uhi ke lelei ‘a e Tu’i mo e Pule'anga ni.

Ko au, Saia Ma’u Piukala, Minisitā ki he Mo’ui.

(‘Uma ki he Tohi Tapu, pea fakamo’oni hingoa ki he tohi fuakava)

<005>

Taimi: 1045-1050

‘Eiki Minisitā Toutai: ...’Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule'anga ‘o Tonga pea fai ‘a e ngāue ‘i he’eku potungāue ki he ngata’anga ‘o ‘eku mafai koe’uhí ko e lelei ‘a e Tu’i mo e Pule'anga ni. Ko au Semisi Taulangi Fakahau Minisitā ki he Toutai.

(‘Uma ki he Tohitapu pea fakamo’oni he tohi fuakava)

‘Eiki Minisitā Potungāue ki Muli & Takimamata: ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule'anga ‘o Tonga pea fai ‘a e ngāue ‘i he’eku potungāue ki he ngata’anga ‘o ‘eku mafai koe’uhí ko e lelei ‘a e Tu’i mo e Pule'anga ni. Ko au Fekitamoelea Kātoa ‘Utoikamanu Minisitā ki he Potungāue ki Muli, Minisitā ki he Takimamata.

(‘Uma ki he Tohitapu pea fakamo’oni he tohi fuakava)

‘Eiki Minisitā ki he Ngāue Lalahi: ‘Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule'anga ‘o Tonga pea fai ‘a e ngāue ‘i he’eku potungāue ki he ngata’anga ‘o ‘eku mafai koe’uhí ko e lelei ‘a e Tu’i mo e Pule'anga ni. Ko au Sevenitini Toumoua Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi.

(‘Uma ki he Tohitapu pea fakamo’oni he tohi fuakava)

‘Eiki Minisitā Lao & Pilisone: ’Oku ou fuakava ni ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otua te u talangofua mo’oni ki he ‘Ene ‘Afio Tupou VI ko e Tu’i totonu ‘o Tonga pea te u tauhi mā’oni’oni mo haohaoa ‘a e Konisitūtone ‘o e Pule’anga ‘o Tonga pea fai ‘a e ngāue ‘i he’eku potungāue ki he ngata’anga ‘o ‘eku mafai koe’uhi ko e lelei ‘a e Tu’i mo e Pule’anga ni. Ko au Samiu Kuita Vaipulu Minisitā Lao mo e Pilisone.

(‘Uma ki he Tohitapu pea fakamo’oni he tohi fuakava)

<007>

Taimi: 1050-1055

‘Eiki Minisita Fonua : 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga. Te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga, mo fai 'a e ngāue he Potungāue 'i he ngata'anga 'o 'eku mafai koe'uhi ke lelei ki he Tu'i mo e Pule'angá ni. Ko au Tu'i'āfitu – Minisitā Fonua & Ngaahi Koloa Fakaenatula.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

‘Eiki Minisita Fefakatau’aki : 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga. Te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga, pea fai 'a e ngāue 'i he Potungāue 'i he ngata'anga 'o 'eku mafai koe'uhi ke lelei ki he Tu'i mo e Pule'angá ni. Ko au Viliami Uasike Lātū – Minisitā ki he Fefakatau'aki & Faka'ekonōmika.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

‘Eiki Minisita Ngaahi Ngāue Fakalotofonua : 'Oku ou fuakava ni 'i he 'ao 'o e 'Otua te u talangofua mo'oni ki he 'Ene 'Afio Tupou VI ko e Tu'i totonu 'o Tonga. Te u tauhi mā'oni'oni mo haohaoa 'a e Konisitūtone 'o e Pule'anga 'o Tonga, pea fai 'a e ngāue 'i he Potungāue 'i he ngata'anga 'o 'eku mafai koe'uhi ke lelei ki he Tu'i mo e Pule'angá ni. Ko au Sione Sangster Saulala - Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua.

(Hili ia na'a ne 'uma ki he Tohitapu pea ne fakamo'oni hingoa 'i he fuakava)

‘Eiki Sea Le'ole'o : Mālō 'aupito Hou'eiki pea 'oku 'oatu 'a e fakamālō 'i he lava kakato 'a e ouau mamafa ko ia ko e fakahoko 'a e fuakava 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku tu'utu'uni 'e he Lao mo e Konisitūtone 'o e fonua ke fakakakato hili 'etau fononga'ia mai 'a e ngaahi vaa'ihala Fili Fale Alea, Fili Palēmia mo e fokotu'u Pule'anga pea ko e fakakakato eni e ngaahi fatongia ko ia, pea toki fakakakato 'a e fuakava 'a e Hou'eiki Mēmipa ke hoko ko e Mēmipa kakato 'o e Fale Alea 'o Tonga, tukukehe pē 'a e Hou'eiki Mēmipa 'oku nau mama'o atu 'i he ngaahi 'uhinga kehekehe, ke toki fakakakato 'a e ngaahi ouau ki he fuakava 'i he 'uluaki taimi pē te nau foki mai ai 'i ha fakataha 'a e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku 'oatu 'a e talamonū 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā Kapineti, Hou'eiki Fakafofonga Nōpele, Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, kau e 'Eiki he fatongia mamafa kuo hilifaki atu ki homou uma, 'e he 'Ene 'Afio kae 'uma'ā 'a e kakai 'o Tonga. Ko e kamata eni 'etau Fale Alea 'o Tonga 'i he 2022/2025. Kalake, Taliui.

Ui ‘a e Fale

Tokoni Kalake Pule : Tapu mo e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea, tapu mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Minisitā, tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga Nōpele pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai, kae 'atā ke u fakahoko atu hono ui 'o e Fale ni ki he 'aho Tu'apulelulu 13 'o Sanuali, 2022. 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea...

<008>

Taimi: 1055-1100

Tokoni Kalake Pule: ... 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone, 'Eiki Minisitā Pa'anga mo e Palani Fakafofonga, 'Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki mo e Fakalalakala Faka'ekonōmika, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata, 'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni mo e Vaotātā, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Nōpele Vaea, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Nuku, *HSH* Pilinisi Fotofili, Tevita Fatafahi Puloka, 'Uhilamoelangi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Pohiva Tu'i'onetoa, Taniela Liku'ohihifo , Veivosa *Light of Life* Taka, Vātau Mefi Hui.

'Eiki Sea ko u kole ke u toe fakaongo atu hono ui ho Fale. 'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni mo e Vaotātā, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, *HSH* Pilinisi Fotofili.

Poaki

'Eiki Sea Le'ole'o 'oku a'utaki mai 'a e poaki 'a e 'Eiki Minisitā ki he Ngoue, Me'atokoni mo e Vaotātā, 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, *HSH* Pilinisi Fotofili. 'Eiki Sea ko kinautolu ia kuo poaki mai pea ko e kakato ia 'a e ui ho Fale ki he pongipongi ni.

Me'a 'Eiki Sea Le'ole'o

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Tapu ki he 'Afio 'a e 'Otua 'i hotau lotolotonga. Tapu ki he Tu'i 'o Tonga 'Ene 'Afio ko Tupou VI. Tapu mo e Ta'ahine Kuini Kuini Nanasipau'u. Tapu ki he Tama Pilinisi Kalauni Tupouto'a 'Ulukalala. Tapu ki he Ta'ahine Pilinisesi Pule, Pilinisesi Salote Pilolevu Tuita kae 'uma'ā 'a e Fale 'o Ha'a M oheofo. Tapu ki he Tama ko Ata, Tama Tu'ipelehake mo e Hou'eiki 'o e Fonua.

Tapu ki he Ha'a Tauhi Fonua. Tapu ki he Ha'a Taki Lotu pea tapu ki he ngaahi ha'a kotoa pē 'oku fa'a fakatapua, tapu ki he tangata'i fonua mo e fefine'i fonua Tonga pea ko u kole ke u hūfanga atu mu'a he talamalu 'o e fonua kae 'atā ke fakahoko e ngāue 'a e Fale Alea 'o Tonga ki he 'aho ni. Tau fakafeta'i mo fakamālō ki he 'Otua Mafimafi tau fakataha he pongipongi ni laumālie lelei e 'Eiki Palēmia 'o Tonga kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā Kapineti, laumālie e Hou'eiki Fakafofonga Nōpele, laumālie e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai pea 'oku tau kaungā fakafeta'i ai pē kei malu pē e fonua kei vilingia pē fuka 'i Palasi pea 'oku kei toka lingolingo pē 'a e melino 'i hotau ki'i fonua ko Tonga. Hangē pē nau lave ki ai fakakakato 'a e ngāue mahu'inga 'a e Fale Alea 'o Tonga pea tau kamata ni eni 'a e ngāue 'a e Fale Alea ki he To'u Fale Alea ko eni 2022/2025. Pea ko e talamonū atu ia Hou'eiki Mēmipa Fale Alea 'o Tonga tau ...

<009>

Taimi: 1100 – 1105

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Amanaki kau mai ‘a e ‘Eiki ki ha ta’u ngāue lelei pea ‘oku tau hanga taha pe ki he kaveinga taha ki ha lelei ‘e ma’u ‘eni ki’i fonua.

Tau hoko atu ki he ‘etau ‘asenitá, Hou’eiki ko e fika 8 ‘etau ‘asenita ki he pongipongi ní, fika 9. Hangē pe ‘oku mou mea’í kuo ‘osi fakakakato e lakanga ko ia ki he Sea Fale Alea ‘o Tonga, Tokoni Sea ko e toe eni ‘a e ‘Eiki Sea Komiti Kakató. Pea ko e tu’utu’ú ni ki ai ‘oku toki fili ia ‘e he Fale Alea ‘o Tongá ka ko ‘etau ‘asenita hoko ia ki he pongipongi ní ko e fili ha Mēmipa ke ne hoko ki he lakanga ko e ‘Eiki Sea Komiti Kakato Fale Alea ‘o Tongá.

Pea ko ia hangē pe ko e founa hono fili ‘o e Sea Komiti Kakató, ‘atā pē ki ha taha pē he hou’eiki Mēmipá ké ne fokotu’u mai ha hingoa ha mēmipa pea poupu pea ‘e tau toki hoko atu leva pe ko e hā ngaahi fokotu’u ‘e ‘omaí.

Me’a mai ‘Eiki Nōpele

Fili ‘o e Sea Komiti Kakato

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e ‘Eiki Sea, Fakatapu atu ki he ‘Eiki Palēmiá ka e ‘uma’ā e Hou’eiki Kapinetí, fakatapu atu foki ki he Hou’eiki Nōpelé pea pehē foki ki he kau fakafongia ‘o e kakaí.

‘Eiki Sea ‘oku ou fokotu’u atu ‘a e Fakafongia Nōpele fika ‘uluaki ‘o Tongatapu *Lord Vaea* ke Sea, Kōmiti Kakato.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘Oku ‘i ai ha poupu, Ko e fokotu’u ē meí he ‘Eiki Nōpele, Fakafongia ‘Euá, ‘okú ne fokotu’u mai e ‘Eiki Nōpele, Fakafongia Fika ‘Uluaki ‘o Tongatapu pea kuo poupu ko *Lord Vaea*, toe ‘i ai ha fokotu’u? Ko ia Hou’eiki ko ‘etau tu’utu’ú ni ia pea ‘oku ‘ikai ha toe fokotu’u, mahino leva ko e fokotu’u pe ‘e taha ‘a ia ko e *Lord Vaea*, ko ia kuo hoko ko e ‘Eiki Komiti Kakato Fale Alea ‘o Tongá ki he to’u Fale Alea ko ení. Ko ia ‘Eiki Nōpele, talamonū atu ki he fatongia kuo falala atu e Fale Alea ‘o Tonga ki he Feitu’ú na , ‘oatu e talamonū fakatauange ke fakamonū’ia pea kau e ‘Eiki he fatongia mamafa teu ké ke fuesia he to’u Fale Alea 2022-2025, mālō.

Ko ia ko eni ‘oku fakahoko mai pē ‘e he kau fakalaó neongo ko e tu’utu’ú ni fakafakataha ē ne u lave atu ki ai ka ko e Fale Alea ‘o Tonga eni ke tau fakapapapu’i’aki pē ia ‘a e pāloti ‘i he’etau ngaahi tafa’aki ko iá ke kakato pe. Ko ia, ko ia ‘oku loto ke fokotu’u ke hoko ‘a e Fakafongia Nōpele fika ‘uluaki ‘o Tongatapu *Lord Vaea* ko e Sea ‘o e Kōmiti Kakato ‘o e Fale Alea ‘o Tongá kātaki fakahā ‘aki e hiki hono nima.

Pāloti’i ‘o fakapaasi hoko Lord Vaea ko e Sea Komiti Kakato

Tokoni Kalake Pule: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fakafehi Puloka, ‘Uhilamoelangi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Pohiva Tu’i’onetoa, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Veivosa *Light of Life* Taka, Vātau Mefi Hui, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamatá, ‘Eiki Minisitā Toutai, ‘Eiki Minisitā Mo’uí, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Fakafonuá, ‘Eiki Tokoni Palēmiá, ‘Eiki Palēmiá, ‘Eiki Minisitā Laó mo e Pilisoné, ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatulá, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’akí mo e Fakalakalaka Faka’ekonōmiká, ‘Eiki Minisitā ki he Ngāue Fakalotofonuá, ‘Eiki Nōpele Tu’ilakepa, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Fohe, Sea ‘oku loto ki ai e toko 21.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia ‘oku ‘ikai ke loto ki ai kātaki fakahā hiki e nima.

Tokoni Kalake Pule: ‘Ikai ke ‘i ai ha fakahā loto ki ai.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō kuo fakapapau’i ia `aki ‘a e pālōti ‘a e Fale Alea ‘o Tonga. ‘Eiki Nōpele Fika ‘uluaki ‘o Tongatapu.

Lord Vaea: Kole pe ‘Eiki Sea kae ‘uma’ā ‘Eiki Palēmiá mo e Fale Alea ‘o Tonga, fakafeta’i mo e fakamālō ki he falala ‘oku fai mai ki he motu’á ni ke fai’aki e tataki ‘o e ...

<010>

Taimi: 1105-1110

Lord Vaea: ... ngāue, mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō Hou’eiki. Kole ke tau ki’i mālōlō ai miniti ‘e 15 ka tau toki foki mai ‘o hoko atu ‘etau ngāué.

(Na’e mālōlō ‘a e Fale.)

<002>

Taimi: 1125-1130

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Sea Le’ole’o ‘o e Fale Alea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō ‘aupito Hou’eiki, kae hoko atu ‘etau ngāue, ka u ki’i fakamanatu atu pē na’e, Kalake na’e fakamanatu pē ngaahi Tohitapu ko ena Hou’eiki na’e fakahoko ‘aki ho’omou fuakava ko e ki’i koloa ia ‘a ‘au, koloa ia ‘a ‘au, tauhi ia, tuku pē ‘i mu’a ‘i ho’o tēsi pē ko ho’o me’a holo pē mo ia ke ‘ai pē mo ki’i lau. Pea ko ena ka ko e ki’i koloa ia ‘a e Hou’eiki Mēmipa, ‘oku ou tui ko e ki’i me’a’ofa lelei atu ia ke ne tataki ‘a e fononga.

Ka tau foki mai ki he’etau ‘asenita Hou’eiki ko e, ko ‘etau hoko atu eni ki he ngaahi Komiti Tu’uma’u ‘a e Fale Alea, ke mou mea’i ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi komiti ...

<005>

Taimi: 1130-1135

‘Eiki Sea Le’ole’o: ...Meimei ko e lelei taha pē eni feinga ke vahevahe holo pē kimoutolu Hou’eiki e ngaahi komiti hono ngaahi taumu’a e ngaahi komiti hā pē honau ngaahi hingoa pea ko ‘emau lelei taha pē eni feinga ke vahevahe holo fakatatau ki he ngaahi taukei mo e ngaahi ngāue ne mou fai mo e ngaahi puipuitu’a pehē feinga pē ke vahevahe holo ke mou ngāue’aki homou ngaahi taukei ki he ngaahi komiti pea ko e ngaahi fakahingoa pē ena e ngaahi komiti mahalo pē ‘oku ‘osi tufa atu ha mou tatau ka ko e ‘uhinga pē ko ‘etau lekooti ‘e fiema’u pē ki he Kalake ke kole ange ke ne lau mai pē ngaahi komiti mēmipa e ngaahi komiti hingoa e ngaahi komiti mo hono ngaahi kau mēmipa mo hono kau sea mo e ngaahi talifaki kau talifaki te ne lau mai pē pea ko ‘ene kakato pē pea ‘e ‘atā pē kia kimoutolu ka ‘i ai hamou ngaahi fakalelei ‘oku ‘i ai ha ngaahi me’a ‘oku mou loto ki ai pea ‘e pālōti’i kapau ‘e ‘i ai ha ngaahi fokotu’u ‘oku liliu mo e ngaahi me’a pehē fou pē he founa ngāue pea kapau ‘oku mou loto pē ki he ngaahi fokotu’utu’u ko eni ‘oku ‘oatu pea te tau toki pālōti’i pē ‘o hoko ia ko ‘etau kau mēmipa ki he ngaahi komiti tu’uma’u. Kātaki Kalake kae lau mai ange ‘a e komiti mo hono kau mēmipa.

Kau mēmipa he ngaahi Komiti Tu’uma’u e Fale Alea

Tokoni Kalale Pule: **Komiti Tu’uma’u ki he Lao** Sea *Honorable* Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, *Lord* Fakafanua, Lord Tu’ivakanō, *Honorable* Viliami Uasikē Latū, *Honorable* Samiu Kuita Vaipulu, *Honorable* ‘Aisake Valu Eke, ‘Ateni Seniale.

Mēmipa Talifaki Hou’eiki Fakafofonga e Nōpele *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili, *Lord* Vaea. Hou’eiki Minisitā *Honorable* Poasi Mataele Tei pea mo *Honorable* Siaso ‘Ofa ki Vahafolau Sovaleni. Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai *Honorable* ‘Uhila mo e Langi Fasi pea mo *Honorable* Pohiva Tu’i’onetoa.

Komiti Tu’uma’u ki he ‘Asenita – Sea ai *Lord* Fakafanua. Hou’eiki Mēmipa: *Lord* Tu’iha’angana, *Honorable* Siaso ‘Ofa ki Vahafolau Sovaleni, *Honorable* Poasi Mataele Tei, *Honorable* ‘Aisake Valu Eke, *Honorable* Tevita Fatafehi Puloka.

Mēmipa Talifaki Hou’eiki Fakafofonga Nōpele: *Lord* Tu’ilakepa pea mo *Lord* Nuku. Hou’eiki Minisitā: *Honorable* Tatafu Toma Moeaki pea mo *Honorable* Semisi Tauelangi Fakahau. Hou’eiki Fakafofonga e Kakai: *Honorable* Veivosa *Light of Life* Taka pea mo *Honorable* Pohiva Tu’i’onetoa.

Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu ‘a e Fale Alea – Sea *Lord* Vaea. Hou’eiki Mēmipa: *Lord* Tu’iha’angana, *Honorable* Samui Kuita Vaipulu, *Honorable* Viliami Uasikē Latū, *Honorable* Taniela Liku ‘o Fusimālohi, *Honorable* ‘Uhila mo e Langi Fasi.

Mēmipa talifaki Hou’eiki Nōpele: *Lord* Tu’ilakepa pea mo Lord Tu’ivakanō. Hou’eiki Minisitā: *Honorable* Saia Ma’u Piukala pea mo *Honorable* Lord Tu’i’āfitu. Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai: *Honorable* ‘Aisake Valu Eke pea mo *Honorable* Pohiva Tu’i’onetoa.

Komiti Tu’uma’u ki he Pa’anga – Sea *Honorable* ‘Aisake Valu Eke. Hou’eiki Mēmipa: *Lord* Fakafanua, *Lord* Vaea, *Honorable* Tatafu Toma Moeaki, *Honorable* Poasi Mataele Tei, *Honorable* Pohiva Tu’i’onetoa pea mo e ‘Atita Seniale.

Mēmipa Talifaki Hou’eiki Fakafofonga Nōpele: *Lord* Nuku pea mo *Lord* Fohe. Hou’eiki Minisitā: *Honorable* Siaso ‘Ofa ki Vahafolau Sovaleni pea mo *Honorable* Samiu Kuita Vaipulu. Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai: *Honorable* Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi pea mo *Honorable* ‘Uhilamoelangi Fasi.

Komiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Me’a Fakasōsiale – Sea *Honorable* Tevita Fatafehi Puloka. Hou’eiki Mēmipa: *Lord* Vaea, *Lord* Fohe, *Honorable* Sione Sangster Saulala, *Honorable* Saia Ma’u Piukala pea mo *Honorable* ‘Uhilamoelangi Fasi.

Mēmipa talifaki Hou’eiki Fakafofonga Nōpele: *Lord* Nuku pea mo *His Serene Highness* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili. Hou’eiki Minisitā: *Honorable* Siaso ‘Ofa ki Vahafolau Sovaleni pea mo *Honorable* Fekitamoelea Kātoa ‘Utoikamanu. Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakai...

<007>

Taimi: 1135-1140

Tokoni Kalake Pule : Hou'eiki Minisitā: *Hon* Siaso 'Ofakivahafolau Sovaleni pea mo *Hon* Fekitamoeola Kātoa 'Utoikamanu.

Hou'eiki Fakafofonga e Kakai – *Hon* Vātau Mefi Hui pea mo *Hon* Veivosa *Light of Life* Taka.

Komiti Tu'uma'u ki he 'Atakai & Feliuliuaki 'a e 'Ea –

Sea – Lord Tu'ivakanō

Hou'eiki Mēmipa : *Lord* Nuku, *Hon* Poasi Mataele Tei, *Hon* Fekitamoeola Kātoa 'Utoikamanu, *Hon* Vātau Mefi Hui, pea mo *Hon* Veivosa *Light of Life* Taka.

Mēmipa Talifaki : Hou'eiki Fakafofonga Nōpele : Ko *Lord* Fakafanua pea mo *Lord* Tu'ilakepa.

Hou'eiki Minisitā : *Hon* Siaso 'Ofakivahafolau Sovaleni, pea mo *Lord* Tu'i'āfitu.

Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai : *Hon* Taniela Liku 'o Hihifo Fusimālohi, pea mo *Hon* Tevita Fatafehi Puloka.

Komiti Tu'uma'u ki he Ngaahi Ngāue ki Muli, Malu'i & Fefakatau'aki:

Sea : *HRH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili

Hou'eiki Mēmipa : *Lord* Fakafanua, *Hon* Fekitamoeola Kātoa 'Utoikamanu, *Hon* Viliami Uasike Latu, *Hon* Taniela Liku o Hihifo Fusimalohi pea mo *Hon* 'Aisake Valu Eke.

Mēmipa Talifaki:

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele : Ko *Lord* Vaea pea mo *Lord* Tu'uha'angana.

Hou'eiki Minisitā : *Hon* Siaso 'Ofakivahafolau Sovaleni, pea mo *Hon* Tatafu Toma Moeaki.

Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai : *Hon* Pohiva Tu'i'onetoa, pea mo *Hon* 'Uhilamoelangi Fasi.

Komiti Tu'uma'u ki he Ngoue & Toutai:

Sea : Lord Tu'ilakepa.

Hou'eiki Mēmipa : *Lord* Nuku, *Hon* Semisi Taulangi Fakahau, *Hon* Vili Manuopangai Faka'osiula Hingano, *Hon* Pohiva Tu'i'onetoa, pea mo *Hon* Veivosa *Light of Life* Taka.

Mēmipa Talifaki : Hou'eiki Fakafofonga Nōpele: *Lord* Fohe pea mo *Lord* Vaea.

Hou'eiki Minisitā : *Hon* Sevenitini Toumoua pea mo *Hon* Sione Sangster Saulala.

Hou'eiki Fakafofonga e Kakai : *Hon* Tevita Fatafehi Puloka pea mo *Hon* Vātau Mefi Hui.

Komiti Tu'uma'u ki Hono Fakafepaki'i 'o e Ta'efaitotonu:

Sea - 'Uhilamoelangi Fasi.

Hou'eiki Mēmipa : Lord Tu'iha'angana, *HRH* Pilinisi Kalaniuvalu Fotofili. *Lord* Tu'i'āfitu, *Hon* *Sevenitini* Toumo'ua, *Hon* Tevita Fatafehi Puloka.

Hou'eiki **Mēmipa Talifaki** :

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele: *Lord* Fakafanua, pea mo *Lord* Tu'ivakanō.

Hou'eiki Minisitā : *Hon* Samiu Kuita Vaipulu, pea mo *Hon* Semisi Taulangi Fakahau.

Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai : *Hon* Taniela Liku o Hihifo Fusimālohi pea mo *Hon* 'Aisake Valu Eke.

Komiti Tu'uma'u ki he Tupu Tokolahi & Langa Fakalakalaka:

Sea : Veivosa *Light of Life* Taka

Hou'eiki Mēmipa : Lord Tu'ilakepa,. Lord Fohe, Hon Saia Ma'u Piukala, Hon Fekitamoeola Kātoa 'Utoikamanu, pea mo Hon Vatau Mefi Hui.

Mēmipa Talifaki : Hou'eiki Fakafofonga Nōpele : Lord Fakafanua pea mo Lord Tu'ivakano.

Hou'eiki Minisitā : Hon Sione Sangster Saulala, pea mo Hon Viliami Uasike Latu.

Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai : *Hon* Pohiva Tu'i'onetoa, pea mo *Hon* 'Uhilamoelangi Fasi.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō 'aupito Hou'eiki ko e ngaahi Komiti ena 'a e Fale Alea mo e kau Mēmipa. Kapau 'oku 'ikai ha taha 'e toe 'i ai ha me'a ki ai, kole pē ke tau pālōti. Ko ia 'oku loto ki he fokotu'u atu ko ia 'a e ngaahi Komiti Tu'uma'u ko ia 'a e Fale Alea mo hono kau Mēmipa, Sea mo hono kau Mēmipa kae 'uma'ā 'a e kau talifaki, ko ia 'oku loto ki ai ke hoko ia ko e kau Mēmipa ki he ngaahi Komiti ko eni kuo 'osi hono fakalau atu, kātaki 'o fakahā 'aki e hiki hono nima.

Pālōti'i 'o fakapaasi Fale Alea kau mēmipa e ngaahi Komiti Fale Alea

Tokoni Kalake Pule : 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fakatehi Puloka, 'Uhilamoelangi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Pohiva Tu'i'onetoa, Taniela Liku o Hihifo Fusimalohi, Veivosa *Light of Life* Taka, Vātau Mefi Hui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi 'a e Pule'anga, 'Eiki Minisitā Ki Muli pea mo e Takimamata, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua...

<008>

Taimi: 1140-1145

Tokoni Kalake Pule: ... Palēmia, 'Eiki Palemia, 'Eiki Minisitā Lao pea mo e Pilīsone, 'Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki pea mo e

Fakalakalaka Faka'ekonōmika, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Faka fonua, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Fohe, 'Eiki Nōpele Vaea. Sea 'oku loto ki ai e toko 21.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai kātaki fakahā 'aki e hiki hono nima.

Tokoni Kalake Pule: 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha fakahā loto ki ai.

'Eiki Sea Le'ole'o: Tali ia. Ko e ngaahi Komiti Tu'uma'u ia e Fale Alea mo hono kau Mēmipa hangē pē 'oku mou mea'i Hou'eiki ko e taimi pē ko ē 'oku 'ikai ke fai ha Fale Alea ia 'oku malava pē ke ngāue mei he komiti ko eni 'aki 'i ha tu'utu'uni 'a e 'Eiki Sea Fale Alea ki ha ngaahi ngāue mo ha ngaahi kaveinga 'oku fakahū mai ki he Fale Alea ... ha ngaahi lao mo e ngaahi tohi tangi mo e ngaahi ngāue kehe pē 'oku loto e 'Eiki Sea ke fakahū atu ke ngāue ki ai e ngaahi komiti ko eni ke, kae toki fakahū mai ki he Fale Alea 'oku kole leva ia ki he Sea 'o e ngaahi komiti ko eni ke ui e ngaahi komiti ia ke nau ngāue fakahoko e ngāue ko ē 'oku fiema'u pea nau toki lipooti mai leva ki he Fale Alea ki hano aofangatuku. Pea ko ia ko 'etau ngaahi komiti ia Hou'eiki kuo 'osi ko ē hono tali 'e he Fale Alea 'o Tonga.

Alea'i kau mēmipa he Poate Ngaahi Monū'ia Mālōlō Fale Alea

Ko e hoko atu 'etau 'asenita hangē pē 'oku mou mea'i tu'utu'uni e he lao kupu 6 Lao ki he Sino'i Pa'anga ki he Ngaahi Monū'ia Mālōlō 'a e Fale Alea 'o Tonga pea ke 'i ai e, 'oku 'i ai foki e kau Mēmipa ki he Poate 'oku nau tokanga'i e ngaahi monū'ia ko ia 'a e Fale Alea 'o Tonga. Pea 'oku kau mo ia he fili 'e he Fale Alea 'o Tonga. 'A ia ko e 'uluaki ko e Sea 'o e Poate ko e Sea pē ia 'o e Fale Alea 'o Tonga pea Tokoni pē 'a e Tokoni Sea pea Talifaki, Talifaki pē ki ai e Tokoni Sea 'o e Fale Alea. Pea ko hono kau Talēkita leva pē ko hono kau Mēmipa 'o e Poate ko eni 'a ia 'oku pau ke 'omai e Fakafofonga mei he Tēpile 'a e Hou'eiki Minisitā pea mo e Fakafofonga mei he Hou'eiki Nōpele pea mo e Fakafofonga 'e taha mei he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Pea ko e Sekelitali leva 'oku fiema'u pē he lao tokotaha maheni ngāue he ngaahi lakanga ko ia ko e ngāue fakasekelitali ha ngāue fakapa'anga pea 'oku fa'a angamaheni 'aki pē ia ko e Kalake Pule pē 'a e Fale Alea 'oku ne fakahoko 'a e fatongia ko ia 'a ia ko e Sea ko e Sea ia e Fale Alea mo e Tokoni Sea 'oku talifaki pea mo e Sekelitali ko eni ki he Poate ko eni 'oku ko e Kalake Pule pē 'a e Fale Alea ka 'oku 'oatu he, 'a e faingamālie ko eni ke fokotu'u mai he ngaahi tēpile, tuku atu pē ki he ngaahi tēpile ke mou fokotu'u mai ha Mēmipa Talēkita ki he Poate ko eni Monū'ia ki he Poate Sino'i Pa'anga ki he Monū'ia 'a e Fale Alea. Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Mālō Sea tapu mo e Feitu'u na Sea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. 'Oatu pē fokotu'u ki he Fakafofonga 'o e Kapineti ko e 'oatu e Minisitā Pa'anga ke hoko ko e Mēmipa pea Talifaki atu e Tokoni Palēmia mālō.

Fokotu'u mei he Tepile nau fakafongā ki he Poate Monū'ia Mālōlō Fale Alea

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō ko e fokotu'u ē mei he Pule'anga ki he Minisitā Pa'anga Talēkita pea Talifaki e, Talifaki e ... Tokoni Palēmia. *Ok.* Hou'eiki Nōpele 'e ko e hā ha Talēkita ki he Poate ko eni?

Fokotu'u Tepile Nōpele ki he Poate Monū'ia Mālōlō Fale Alea

Lord Nuku: Tapu pē pea mo e 'Eiki Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea, fokotu'u atu 'a Tu'ilakepa pea Talifaki atu 'a Fohe. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Hou'eiki Nōpele ia. Hou'eiki Fakafofonga e Kakai ke fai ha fokotu'u mai ki ho'omou Fakafofonga mo hano Talifaki. Sai pē mou fakakaukau mou ki'i fakakaukau'i pē pea ...

Kau mēmipa Fakafofonga Kakai fokotu'u ki he Poate Monū'ia Mālōlō Fale Alea

Pohiva Tu'i'onetoa: 'Eiki Sea tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Fale ko u fokotu'u atu 'a 'Aisake Eke pea Tokoni ki ai 'a Pingi Fasi.

Kau mēmipa fokotu'u Poate Monū'ia Mālōlō Fale Alea fokotu'u mei he ngaahi Tēpile

'Eiki Sea Le'ole'o: Fokotu'u ē mei he Tēpile 'a e Kakai ...

<009>

Taimi: 1145-1150

'Eiki Sea Le'ole'o: ... 'a 'Aisake Eke Fakafofonga Tongatapu 5 pea talifaki leva ki ai e Fakafofonga Tongatapu 2, 'Uhilamoelangi Fasi. Sai ko e ngaahi fokotu'u ia Hou'eiki ko eni kuo fokotu'u mai ki he tēpile pule'angá, Minisitā Pa'angá pea talifaki ki ai Tokoni Palēmiá, Hou'eiki Fakafofonga Nōpelé, Fakafofonga Talēkita, Fakafofonga Nōpele fika 2 'o Vava'ú Tu'ilakepá pea talifaki ki ai Fakafofonga Nōpele Fika 3, Tongatapú, Fohe. Pea ko e meí he tēpile Hou'eiki Fakafofonga Kakaí ko e fakafofonga mai ki he talēkita ki he Poate ko ení ko Tongatapu fika 5 'Aisake Eke pea talifaki ki ai Tongatapu 2, 'Uhilamoelangi Fasi pea fakataha ki ai e ongo lakanga tu'uma'u ko ia ne u lave ki ai ko e Sea ia he Poate ko eni ko e Sea pe he Fale Aleá pea talifaki ki ai Tokoni Sea pea mo e Sekelitali, fakahoko fatongia pe ai 'a e Kalaké. Ko ia 'oku loto ke tali e kau mēmipa ko ení kātaki ke fakahā'aki e hiki hono nima.

Pāloti'i 'o fakapaasi kau mēmipa ki he Poate Monū'ia Mālōlō Fale Alea

Tokoni Kalake Pule: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhilamoelangi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Pohiva Tu'i'onetoa, Taniela Liku 'o Hihifo Fusimālohi, Veivosa *Light of Life* Taka, Vātau Mefi Hui, 'Eiki Minisitā Ngaue, 'Eiki Minisitā ki Mulí pea mo e Takimamata, 'Eiki Minisitā Toutaí, 'Eiki Minisitā Mo'uí, 'Eiki Minisitā ki he Pa'anga pea mo e Palani Fakafonuá, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisita Laó pea mo e Pilīsoné, 'Eiki Minisitā Fonua pea mo e Ngaahi Koloa Fakaenatulá, 'Eiki Minisitā Fefakatau'akí mo e Fakalakalaka Faka'ekonōmiká, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonuá, 'Eiki Nōpele Tu'ilakepa, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Fohe pea mo 'Eiki Nōpele Vaea. 'Eiki Sea loto kotoa ki ai Hou'eiki Mēmipe ho Falé 22.

'Eiki Sea Fale Alea: Mālō, tali ia ko 'etau Poate ia ki he Poate Sino Pa'anga ki he Vāhenga Mālōlō 'a e Fale Alea 'o Tongá. Ko 'etau hoko atu ki he 'etau 'asenita Hou'eiki.

Tu'utu'uni ke tamate'i fakamafola hono alea'i Tali Tō Folofola

Ko e fika 12 'a ia ko e Leīpooti ia meí he Kōmiti Fili ki he Tali e Tō Folofolá pea kimu'a ke tau hoko atu ki ai ko e founa pē ia 'oku ngāue mai 'aki 'e he Fale Aleá ki he tali ki hono feme'a'aki

ki he Tali Folofolá ‘e *off* ke tamate’i leva ‘a ‘ene fakamafola hangatonu atu ‘e he kau *media* e Fale Alea ‘o Tongá ka tau fakahoko e ngāue ko iá ‘o fakakakato ia pea mo toki tali ‘e he Fale Alea mo toki fakahoko pea ‘e toki tuku atu leva ia ki tu’a ‘a e ngaahi ngāue ko ia mo e kakano ‘o e tohi tali ki he Tō Folofola mei he’ene ‘Afíó.

Ko ia ‘oku ou kole Kalake, fakahoko atu ki he ngaahi *media* ‘oku nau fakahoko e ngaahi fakamafola mei Fale ní, tau ki’i mālōlō ai ‘oua te nau toe, tamate’i ‘enau ngaahi me’angāue kae hoko atu e feme’a’aki e Falé fekau’aki mo e kaveinga ko eni ko e tali ki he Tō Folofolá.

Kuo kakato e ngāue ia ko iá, maau ia, mahino kuo, feme’a’aki ko eni ‘oku ‘ikai ke toe fai hano fakamafola ko e lekooti pe ia ke toki tukuange ‘amui ange ko ‘etau hoko atu e feme’a’aki ia ko ení.

‘A ia ko e līpootí, kole ke lau mai mu’a Kalake ‘a e līpooti ko eni meí he Sea ‘o e Kōmiti ko ení Tali Folofolá.

Lipooti ‘a e Kōmiti Tali Tō Folofola

Kalake Tēpile: ‘Ulu’i Tohi ‘a e Komiti Fili ‘a e Fale Alea ki he tali Tō Folofola

‘Aho 12 Sanuali 2022

Lord Tu’iha’angana,

‘Eiki Sea Le’ole’o

Fale Alea,

‘Eiki Sea,

‘Oku ou fie fakahoko atu ki he Feitu’u na ‘a e Lipooti fika 1/2022 ‘a e Komiti Fili ‘a e Fale Alea ‘a ia na’e fokotu’u ‘e he Feitu’u na ‘o fakatatau ki he kupu 9 ‘o e Ngaahi Tu’utu’uni e Ngaahi Fakataha ‘a e Fale Alea ‘o Tonga fakafatongia’i ‘aki hono fatu ha tali ki he Tō Folofola Huufi ‘a e Fale Alea he ‘ENE ‘Afio ‘i he ‘aho 11 Sanuali 2022.

Kuo maau e ngāue ‘a e Komiti pea ‘oku fakahu atu ke me’a ki ai ‘a e Feitu’u na mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga

Faka’apa’apa atu

Lord Vaea

Sea Komiti ‘a e Fale Alea ki he Tali Tō Folofola

<010>

Taimi: 1150-1155

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. Sea e Komiti ‘oku toe ‘i ai ha’o me’a ‘oku toe tākaki ki hē. Mālō.

Me'a Sea e Komiti Tali Tō Folofola

Lord Vaea: Tapu pea mo e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Falé kae 'uma'ā e, fakatapu atu ki he 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Kapinetí. Fakatapu atu ki he Hou'eiki 'o e fonuá, fakatapu atu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí. Sea kuo lava e ngāue ko ia e komití pea 'e toki fakahoko atu pē 'e he Kalaké 'a e tali folofola ko ia ki he Tō Folofola 'Ene 'Afió ki he faha'i ta'u ko eni 2022 pea 'oku ou kole pē ke tukuange ki he Kalaké ke ne 'omai. Ko e folofola foki na'e fai pē 'a hono tali fakalūkufua ko hono 'uhinga he 'oku toe 'i ai pea mo e tu'unga ngāue 'e fai ki ai he konga kimui 'o e ta'u ní. Pea 'i he'ene pehē na'e fai ai pē hono faka'apa'apa'i me'a tonu pē ai e 'Eiki Palēmia ki he ngaahi ngāue 'oku hanganaki mai ki aí pea ko hono tali pē eni ki he folofolá 'e 'oatu he Kalaké kae pehē foki ki hono olá 'e toki 'oatu he konga kimui 'o e ta'u ni. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'aupito fakamālō atu ki he ngāue lahi e 'Eiki Sea 'o e Komiti Tali Folofola kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa ne vahe ki he fakafatongia 'aki e komiti ko eni. Hangē pē ko e me'a 'a e 'Eiki Sea Hou'eiki 'oku mahino foki na'e toki ngāue'aki mai e ngaahi founa tali folofola ko eni ki he ta'u ko eni taha kuo'osí 'o fakahoko 'aki e founa ko eni.

'A ia ko e tali eni ki he folofola eni ne fakalukufua pē 'etau tali ko eni pea hangē ko e ngaahi kaveinga ne tō mei he Taloní 'e toki, 'a e hā pē he tohi ko eni 'e toki fai hono fakakakato ke toki fakahoko atu ia ki he 'Ene 'Afió 'i he, kimu'a 'i ha 'aho kuo femahino'aki e Sea e Fale Aleá mo e Palēmia ke tāpuni ai 'a e Fale Alea ki he ta'u ni. Pea ko ena ko e ngāue ena pea kapau 'e, 'a eni pē ko ē 'aki pē ngaahi 'uhinga ko e 'uhingá he 'oku fa'a tufa atu ko eni 'a e ngaahi tatau ko eni ki he Hou'eiki pea, 'a eni ko eni 'oku tau ngāue'aki 'oku feinga'i ke 'oua toe fakamafola atu ke mahino 'oku toki a'u ki he 'Ene 'Afió pea toki tuku atu ki he, pea 'oku fa'a mama pe ia ki tu'a. 'Aki pē 'uhinga mahalo 'oku fa'a mo'ungaloa e ngaahi naunau ko iá heni he 'oku 'i ai mo e kau, 'ikai ke, pea koe'uhí 'oku tau ngāue'aki pē hono 'oatu he *screen* 'a e ngaahi me'á ke 'osi pē pea kei malu pē ke mahino ko e hā e me'a 'oku tau talí pea mahino 'oku a'u e tali folofola ki he 'Ene 'Afió pea toki, 'a ia 'oku tau ngāue'aki pē, ke mou me'a pē ki he *screen*.

Ko ena 'oku 'oatu pē ai e tohí, kakano e tohí 'a e, 'a e, na'e ngāue ki ai 'a e komití. Pea ko u kole pē ki he Kalaké kapau te ne lau atu pē mei he, ka tau ngāue'aki pē mu'a Hou'eiki e *screen* 'i he founa ngāue ko iá ke mahino pē he ko 'etau taumu'a ia 'a e ngāue ko eni ke mahino 'oku malu. 'Oleva e, he na'e hoko ia, ne 'ohovale kuo mama e 'ū kakano ia e tohí me'a kitu'a pea, 'oku te'eki ai ke a'u ia ki he 'Ene 'Afió ka ko e 'uhinga pe ia ka tau ngāue'aki pē *screen*. Kapau 'e ki'i lau'i atu pē 'e he Kalake 'a e tohi ne fokotu'utu'u mai he komiti pea tau toki ngāue pē 'oku 'atā kapau 'oku 'i ai ha ngaahi fakatonutonu, tānaki mo e ngaahi me'a 'oku tau felōtoi ki ai pea kapau 'e a'u ki ha me'a 'oku fihí tau pāloti pea ko e aofangatuku 'e toki fakakakato ia ke hoko ko e tali 'a e Fale Alea. Kalake ki'i lau mai angé.

Tokoni Kalake Pule :

Tali Tō Folofola mei he Komiti Tali Tō Folofola

'Ulu'i tohi, 'Ofisi 'o e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea 'o Tonga.

'Aho 12 'o Sanuali 2022.

Kingi Tupou VI

Ko e Tu'i 'o e 'Otu Tonga

Palasi Fakatu'i
NUKU'ALOFA.

'E Ho'o 'Afio,

Fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi he 'Ene fakalakoifua lelei 'a e 'Afio na ko e Tu'i 'o Tonga. 'Oku mau hūfanga 'i he talamalu ho fonuá kae fakahoko atu 'emau ongo'i koloa'ia mo'oni koe'uhí ko e koloa kuo tō mei loto tatau 'a e Tō Folofola mei he Taloní 'i he 'aho 11 'o Sanuali 2022 'i hono huufi 'o e To'u Fale Alea 'o e ta'u 2022.

Fakafeta'i 'i he langi mama'o 'o e 'Afio na ke hoko ko e kāpasa folau 'a e Fale Alea 'i he tulifua ki hono fatongia 'oku tofa he Konisitūtoné.

'E tuku ha tokanga makehe ki hono pouaki 'o e tupulekina faka'ekonōmiká, ako, mo'ui lelei, malu'i mo e mateuteu 'a e fonuá ki he fokoutua KOVITI-19 mo e ngaahi pole 'o e faito'o konatapú koe'uhí ko e lelei fakalukufua 'a e kakai 'o Tonga.

'I he loto tali angi kakato ...

<002>

Taimi: 1155-1200

Tokoni Kalake Pule: ... 'o tūkufua ke hā mei he 'emau fakahoko fatongia, ha langa fonua 'oku tu'uloa, ka ke a'usia 'a e ngaahi taumu'a ola 'oku mokoi ki ai ho Finangalo. Ko ia te mau fakahoko atu ki Ho'o 'Afio 'i he faka'osinga 'o e ta'u faka-Fale Alea ko eni ha fakamatala kakato 'o e ngaahi ngāue kuo lava 'o fekau'aki mo e ngaahi kaveinga ni.

'Oku mau tālamonū atu ki he 'Afio na mo e fakatauange ke kei monimonū-monitonu ai pē 'a ho'o Pule, ko 'emau lotú ia ke toka ai pē 'Alo'ofa mo e Hōifua 'a Sihova ki he 'Afio na pea ke tu'uloa ai pē 'a e Pule 'a Ha'a Moheofo.

'Oku ou faka'apa'apa atu mo e loto 'apasia mo'oni.

Lord Tu'iha'angana,
Sea Le'ole'o 'o eFale Alea 'o Tonga.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Hou'eiki ko e tohi ena ne ngāue ki ai 'a e komiti 'atā 'i he taimi ni ka 'oku 'i ai ha taha 'oku 'i ai ha fakatonutonu, tānaki mai pea me'a mai.

Me'a mai Tongatapu 5.

Alea'i Tali Tō Folofola

Dr 'Aisake Valu Eke: Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea pehē tapu pea mo e 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Kapineti pea pehē ki he tapu pea mo e Hou'eiki Nōpele, ka u, pea mo e Fakafofonga 'o e Kakai.

Kātaki pē 'i he'eku toe tu'u hake Sea, ko 'eku ki'i fie lave pē 'aku ia na'e fai e, mahino pē kiate au ia ko e me'a ia na'a mau komiti, ka na'e 'i ai pē ki'i me'a 'oku ou toe ki'i vakai hifo pē 'o fakafehoanaki, 'a e Tō Folofola pea mo 'etau tali.

Ko e ki'i palakalafi 3 pē Sea. 'I he fo'i lea ko ē laine 3, 'i he pehē ko ē **hono pouaki e tupulaki faka'ikonomika**. Na'a ku 'ai pē 'e ai ke toe tātaki atu kovē 'o e tupulaki faka'ikonomika 'i he, pea fakafekau'aki mo tu'apule'angá mo e ngāue 'a e *private*, mo e ngāue sekitoa taautaha.

Ua 'a e 'uhinga. 'Uluaki fakapatonu ki he Tō Folofola, ua ko e me'a fakatekinikale. Tupulaki faka'ekonomika 'a ha fonua Sea, hangē pē 'oku ke mea'i, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a lalahi ia 'i ai. Ko e fakamole felāve'i mo e fakamole ko ē felāve'i pea mo e *investment*, mo e fakamole ia 'o felāve'i pea mo e, 'a ia ko e langafonua, *investment*.

Ko hono ua, felāve'i pea mo e me'a ko eni 'oku ui ko e fakamole 'oku ui ko e *consumption*, fakamole he'etau ma'u me'atokoni mo e me'a 'oku tau hū mai. Ko hono tolu, 'a ia ko e tu'u he me'a 'oku ki'i fakapatonu mai 'a e me'a ko eni felāve'i mo e sekitoa ko ē kitu'a, 'a ia ko e *general sector* ko e fefakatau'aki ki muli, 'a ia ko e hū koloa mai mo e hū koloa atu.

Sea ko e langa fakalalakalaka he fonua ni 'oku 'ikai ke, 'oku hanga 'e he pa'anga mohe 'o fakangatangata 'etau langa fakalalakalaka koe'uhi he kapau he 'ikai ke 'asi 'a e me'a ko ē pa'anga muli he 'oku ou tui 'oku 'i ai 'a e 'uhinga heni ki he pa'anga muli, he 'ikai ke lava ha tupulaki faka'ikonomika ia ki heni. Ko hono 'uhinga ko 'etau pa'anga ko ē he fonua ni 'oku 'ikai ke loko tali ia ha feitu'u kae 'oua kuo pa'anga muli. Ko 'Amelika pē 'e taha 'i māmani koe'uhi ko e fonua pē ia 'oku faka'apa'apa'i 'enau pa'anga pea 'oku fa'iteliha pē nautolu, ko e me'a ia 'oku nau nō lalahi pehē ai, koe'uhi ko e fonua kotoa pē 'oku tali 'enau pa'anga.

Ko e 'uhinga pē ki'i hū ko ē Sea koe'uhi ko e 'uhinga pē ia ke ki'i fakakau atu pē kaekehe Sea kātaki atu pē fakamolemole 'Eiki Sea mo e komiti ko e 'uhinga pē ko u toe ki'i lave ki ai, mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō fokotu'u ena pea ko ena 'oku tohi'i atu pē 'e he kau ngāue 'e he Kalake he kulokula, ko e fokotu'u ia ko ē mei Tongatapu 5 ke tātaki atu ki he palakalafi 3, pea mou me'a mai ko e fokotu'u ē kapau 'oku mou ngali hū lelei pē tātaki ko eni.

'Eiki Palēmia: 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Hangē pē ko ia na'e fai 'a e feme'a'aki ki ai he'etau Komiti Tali Folofola, ko e taimi pē ko ē 'oku tau 'alu hifo ai 'o fakaikiiki pea 'e hanga leva 'o ha'iha'i leva 'a 'etau ngāue ki he ngaahi fo'i fakaikiiki ko ia.

'A ia ka tau tali leva 'a e fokotu'u ko eni peaa te tau nofo pē kitautolu 'i he tupulaki faka'ikonomika fekau'aki mo e fefakatau'aki ki muli mo e sekitoa taautaha. Ko e kātōa 'o e ngaahi ngāue kehe ia ke fakatupulaki e faka'ikonomika he 'ikai leva ke fai ha tokanga ia ki ai he 'oku *very specific* kātaki 'i he lea fakapālangi, he 'oku fu'u, 'o ne hanga 'e ia 'o 'omai hangatonu pē 'a e me'a ko ē ke ke tau ngāue ki ai ki he fakatupu faka'ikonomika. Kapau ko e me'a eni 'oku laumālie lelei ki ai 'a e Fale ni, loto lelei pē ki ai 'a e Kapineti, ka ko e anga pē hono fakahoko atu 'a e taimi ko ē 'oku tau hanga ai ko ē 'o ha'iha'i pehē'i ko ē ha fo'i lea hangē ko e *general* tupulaki faka'ikonomika, 'e 'i ai leva 'a e me'a te ne hanga 'o no'ono'o mai ai ke tau ngāue pe tautolu 'i he ngaahi fo'i 'elia ko ē kae tuku noa'i e tafa'aki ko ē he ko e 'uhinga ko 'etau tali Folofola e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'aupito 'Eiki Palēmia ko e poini ko ē ko ē e fo'i ...

Taimi: 1200-1205

‘Eiki Sea Le’ole’o: ...e tali ko ē ‘oku ‘omai ko e me’a ko ē ko e ‘uhinga e komiti ke fakalukufua tupulaki faka’ekonōmika ke fa’o kātoa ai e ngaahi me’a ko ia ka ‘oku hangē ko ē ‘oku toe ki’i, kaikehe ko ‘emau komiti pē eni ‘oku mau toe ki’i ō mai ko eni ‘o toe ki’i fai e me’a ko eni. Kaikehe ka ko e ‘uhinga na’e ki’i ‘uhinga fakalukufua e komiti ka ‘oku loto pē Tongatapu 5 ia ke ki’i toe ki’i *highlight* ‘a e fefakatau’aki mo muli mo e sekitoa taautaha, ka ‘oku hangē pē ko e me’a ‘a e ‘Eiki Palēmia ko e fo’i ‘uhinga ia Hou’eiki, ka ‘oku mou loto ke toe ki’i *highlight* e ongo fo’i me’a ia ko ē pē ko e fa’o fakalukufua pē ‘a e me’a fekau’aki mo ha ‘ikonōmika ‘i he tupulaki faka’ekonōmika ko e ki’i ...

Dr. ‘Aisake Eke: Kātaki mo’oni ‘aupito pea ‘oku ou kole fakamolemole atu he’eku toe fokoutua hake ko e ‘uhinga lahi pē ki heni. Ko e konga kimui ko ē 90 konga kimui e 90 koe’uhí foki ko e teuteu ko ē ‘a e mileniume ko ē 2000 pea ‘ikai ngata ai pea tō ko ē ‘a ‘Esia ‘uhī ko e *market crash ko e crisis* ‘a ‘Esia pa’anga mohe ko ē meimeī uesia kotoa ‘a ‘Amelika mo e me’a ko ia, taimi ko ia tupulaki ‘a Tonga ni ko e lahi taha e tupu ‘a Tonga ni nō, lahi foki e teuteu mo e me’a taimi ko ia na’e holo hifo pē e *reserve* ‘o tu’u māhina ‘e tolu. ‘A ia ko e ‘uhinga ko e fakangatangata ‘etau ...*investment* ko ‘etau pa’anga *consumption* ka ko e tama ē ia, he kapau ‘e tu’u pehē pē ia tupulaki faka’ekonōmika te tau lava tautolu ‘o ngāue he *investment* lava tautolu ‘o ngāue he *consumption*, ka ko e tama ē te ne ha’iha’i tautolu. Ko e me’a nau ‘uhinga pē au ia ai. ‘Uluaki ko e me’a fakatekinikale, ua ko e fakapatonu ko ē ki he me’a na’e fai ai e Folofola ko e ‘uhinga pē ia na’a ku toe ‘ohake ai mālō.

‘Eiki Palēmia: Hangē ko ‘eku lau Sea kātaki pē he toe tu’u hake ‘oku kovi nai ka tau tupu faka’ekonōmika ‘i ha toe founa kehe ‘a ia ko ‘eku ‘uhinga ki ai he ‘o kapau leva te tau nofo pē ‘i ha fo’i me’a ‘oku tau tuhu’i tonu atu te tau ngāue ki he fakatupu faka’ekonōmika ‘e ‘ikai leva ke tau toe ngāue ‘i ha ngaahi ‘elia kehe ‘e tokoni ki he’etau tupu faka’ekonōmika kaikehe ko u kole pē au ke u fie tokoni atu pē ki he Fakafofonga Tongatapu 5, fēfē ka kau pē ai ‘oku kau ai ‘a e **fefakatau’aki ki muli mo e sekitoa taautaha** ko e ‘uhinga ke mahino ‘oku ‘ikai ke fakangatangata ki ai ka ‘oku *include* ai pē kau ki ai ‘a e me’a ko ē ‘oku tokanga ki ai ‘a Tongatapu 5 kae ‘oua te ne hanga ‘o *exclude* ha ngaahi me’a kehe ‘e ala tokoni ki he’etau tupu faka’ekonōmika mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘A ia ‘e ...

Dr. ‘Aisake Eke: Fakamālō atu.

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘E fakatefito ai kae pehē pē ‘e kau ai he ko e ‘uhinga ko e poini mahu’inga ia.

Dr. ‘Aisake Eke: Poupou Sea poupou atu ki he me’a ‘a e Palēmia ke tali ia hangē ko ‘eku lau kapau he ‘ikai, ko’etau langa fakalalakala e fonua ni fakatefito ia he *foreign reserve*. Ko ‘ene ‘osi ē ka tau lele tautolu he *investment* ‘o nō he pangikē he ‘ikai ke tau lava ia ‘etautolu, ka ko u poupou atu mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ena ko e fo’i fakalea ena Tonagtapu 5 ke fiamālie pē ki ai? ‘Oku kau ki ai ‘a e fefakatau’aki ki muli mo muli fefakatau’aki mo muli pē ko e ki muli.

Dr. ‘Aisake Eke: Mo tu’apule’anga.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'O kau ki ai 'a e fefakatau'aki mo tu'apule'anga mo e sekitoa taautaha sai ia.

Dr. 'Aisake Eke: Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Fefakatau'aki mo tu'apule'anga mo e sekitoa taautaha.

Dr. 'Aisake Eke: Sai pē Sea kātaki hūfanga he fakatapu mo e ngāue sekitoa taautaha kapau 'e ...

'Eiki Sea Le'ole'o: Kau ki ai **fa** sai pē ia ko e me'a ia laumālie ia 'oku fai'aki 'etau feme'a'aki ko e hā e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai tau felotoi pē 'oku ...me'a mai 'Eiki Minisitā Pa'anga.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea kae hao atu pē 'oku pou pou pē au ki he fokotu'u ka ko e kongā ko ē 'oku hū ai he palakalafi 'oku ne hanga 'o uesia 'a e fakahokohoko 'o e ngaahi mahu'inga 'o fakatatau ki he Folofola na'e tō mai ki he...'A ia 'oku ou tokanga pē ki he Feitu'una Sea na'a 'oku tonu ke to'o mai e fo'i fakaikiiki ko ia 'o toki hoko atu ia ko u fakatātā pē Sea kapau 'e 'ikai ke tau teuteu'i 'a e ..mateuteu 'a e fonua ki he fokoutua fakamāmāni lahi pea fakapatū hotau fonua kapau 'e ngāue'aki ha lea faingofua 'ikai ke toe lava ha fefakatau'aki ia mo tu'apule'anga. 'A ia ko e 'uhinga ko e fo'i fakalahi pea mo 'ene tānaki 'i mu'a he ngaahi me'a mahu'inga ko ena 'oku uimui mai ai 'oku ne hanga 'o tataki 'oku ne hanga 'o ki'i ue'i 'a e ngaahi mahu'inga 'o e ngaahi me'a na'e tō mai he Folofola mālō Sea. t

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Minisitā ko e poini 'e taha Tongatapu 5 manatu'i 'oku 'i ai pē foki e fu'u fo'i to'u mahaki ko eni KOVITI-19 'oku ne tu'u...ka uesia ha me'a ta'e'aonga e fefakatau'aki...

<007>

Taimi: 1205-1211

'Eiki Sea Le'ole'o : Ko e poini 'e taha Tongatapu 5. Manatu'i 'oku 'i ai pē foki e fu'u fo'i to'u mahaki ko eni KOVITI 19, ka uesia ha me'a 'o ta'e'aonga e fefakatau'aki mo e me'a, 'oku mahino ko ena ..

Dr. 'Aisake Eke : Mālō 'Eiki Sea tapu pē mo e Feitu'ú na pea tapu mo e Hou'eiki Fale Alea. Kātaki atu he toe fokotu'u atu. Ko e tu'u ko ia 'a e palopalema fakasosiale ko ia 'i he mahaki faka'auha uesia 'a e faka'ekonōmika mo e ngaahi ngāue kotoa pē. 'A ia ko 'ene tu'u ko ia 'i he me'a, ko e tu'unga faka'ekonōmika ko ia 'oku ne fafanga mai 'a e tokoni ki he mo'ui, fafanga kotoa mai e toenga 'o e sosiale, mala'e fakasosiale. 'A ia 'oku ou pehē 'oku tonu pē 'ene, faka'apa'apa 'aupito ki he Minisitā Pa'anga. Tonu pē 'ene tu'u 'a'ana ko eni, he koe'uhi ko e palopalema ko ia he taimi ni, tau feinga ko ia ke fakapalanisi 'a e langa fakalalakalaka pea mo e mahaki hūfanga he fakatapu. Ngaahi fonua he taimi ni he kapau te nau tu'u kātōa ka tau 'alu 'o *lockdown* mate e fu'u misini faka'ekonōmika ia. Ka ko e 'uhinga ko e tu'u ia he taimi ni ko e palanisi ko fē 'ia naua,. Kae kehe fakatapu pē ka 'oku pehē tonu pē ena 'ene tafe. Tafe hifo e me'a fakapa'anga 'o nau tokoni kātōa ki he ngaahi me'a ko ia 'oku tau mo'ui lelei tafa e sino 'atamai mo e laumālie 'Eiki Sea. Kae kehe...mālō

Veivosā Taka : Sea tapu pea mo e Feitu'ú na tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea ko u fokoutua pē 'o vakai ki he anga e feme'a'aki he Fale ni, ka 'oku ou fokotu'u atu Sea ke toe fakafoki mu'a 'a e Tali Folofola ki he Komiti ke nau fa'u fakalelei pea toki 'omai ki he Fale ni Sea. He 'oku hangē ko e ngaahi me'a ko eni na'e tonu ke fakalelei'i pē ai, ko 'eku fokotu'u atu pē ia Sea, mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō.

'Eiki Minisitā MEIDECC : Tapu ki he Sea tapu ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Sea fakamolemole pē ko 'eku sio 'aku ki he tu'u ko ia 'a e fo'i fakalahi ko eni te ne toe maumau'i 'a e 'uhinga 'o e fo'i sētesi. Ko e tupulaki faka'ekonōmika kau ki ai 'a e fefakatau'aki tu'apule'anga pea mo e ngaahi sekitoa taautaha., Ako, Mo'ui lelei, 'a ia 'oku tau fakakau atu 'etautolu 'a e ako, mo'ui lelei, malu'i mo e me'a ko e konga ia 'o e tupulaki faka'ekonōmika. Ko u kole pē au ke to'o. Ko u kole pē au ki he Fakafofonga Fika 5 ke to'o 'a e fo'i fakalahi. Kae hangē pē ko e me'a 'a e 'Eiki Palēmia te tau hanga 'o ha'iha'i he ko hono mo'oni 'ona ia Sea ko e ako mo e mo'ui lelei mo e mateuteu ko ia ki he KOVITI 19 'oku fekau'aki kotoa pē ia mo e tupulaki faka'ekonōmika, Ka na'e 'uhinga foki hono 'ai pehe'i ke ki'i fakamakehe'i 'a e tupulaki faka'ekonōmika 'elia kehe e ako, mo'ui lelei mo e malu'i 'o 'alu hifo ai pē ki he ngaahi me'a 'i lalo, kae ki'i tu'u fakalūkufua pē he 'oku 'osi mahino pē 'a e 'uhinga 'o e Tō Folofola mālō 'aupito.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō Hou'eiki. Me'a mai 'Eua 11.

Dr. Taniela Fusimālohi : 'Io Sea tapu mo e Sea pea pehē ki he Hou'eiki Mēmipa.

(Na'e pasipasi 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale he ko e fuofua me'a eni 'a e Fakafofonga ko eni he Fale Alea)

Dr. Taniela Fusimālohi : Na'e fakamoleki foki 'e he Komiti 'a e ki'i taimi ke sio lelei ki he Tō Folofola pea mo e hā 'a e me'a ko ē 'e hā 'i hono tali ko ē 'o e Tō Folofola. Ko e kakano foki 'o e Tō Folofola 'oku 'i he fo'i me'a ko ia 'oku mamafa kiate au ia ko e palakalafi hono 2 ko ia 'o e Tō Folofola, ke tau toe fokotu'utu'u lelei 'etau ngaahi taumu'a ko ia ki he langa 'o e fonua. Pea 'oku ou tui ko e me'a ko eni 'oku hā 'i he palakalafi ko eni 'oku fai ai 'a e tālanga 'oku ou tui 'oku ofi ia 'i he'etau tali ki he Tō folofola ko ia ke tau fai 'a e fo'i fekau ko ia. 'Oku 'ikai ke u tui au 'oku 'i ai ha maumau he koe'uhi 'oku tau 'osi talanoa tukupau pē tautolu ki he ako mo e mo'ui lelei, malu'i e fonua mei he KOVITI. Neongo 'oku fekau'aki ia mo e tupulaki faka'ekonōmika ka ko e me'a foki eni ia he 'etau tafa'aki 'o e mo'ui fakasosiale. Ka 'oku hanga 'e he ki'i fo'i tākaki ia ko eni, 'o toe ki'i tukutukuhifo 'etau tokanga ki he me'a ko ē 'oku mahu'inga ka tau tupulaki faka'ekonōmika.

'Oku 'i ai 'a e mo'oni ia 'i he fakamalanga ko ia, koe'uhi ko e sekitoa taautaha na'e fai pē ki ai mo e Tō Folofola ia 'i he Tō Folofola ke tau tokanga ki ai. 'Oku 'ikai ko e ako pē mo e mo'ui lelei mo e malu'i mo e mateuteu 'a e fonua ki he KOVITI-19 mo e faito'o konatapu. Na'e 'i ai 'a e Tō Folofola ia 'o fekau'aki hangatonu ia mo 'etau feinga ke toe ki'i siofi lelei ange 'etau 'alu, ko e hā 'a e ngaahi me'a mahu'inga ko ia ko ē 'oku totonu ke fai ki ai 'a e tokanga. Koe'uhi na'e fakamatala mai foki 'e he Komiti 'a e me'a pehē 'oku 'i ai 'a e Tō Folofola *option* 1 pea mo e Tali Folofola *option* hono 2. 'A ia ko e *option* ko ia hono 2 na'e 'ikai ke mau tokanga ki ai he koe'uhi 'e 'alu ia 'o fakaikiiki 'aupito. Na'a mau pehē ke ha'u pē ki he levolo ko ē ka 'oku fai ai 'a e tali totonu ki he ngaahi fekau 'oku 'omai he Tō Folofola pea 'oku ou poupuu ki hono ki'i fakahū atu pē 'o ē, koe'uhi ko e mahu'inga ko ē ke tau fokotu'utu'u lelei 'a e ngāue te tau fai he to'u Fale Alea ko eni. Pea 'oku ou tui 'oku ki'i 'alu hifo 'a e tokanga ki he me'a mahu'inga taha ko ia ke fai'aki 'a e tupulaki faka'ekonōmika, fefakatau'aki mo tu'apule'anga, ea mo e ngāue ko ia 'a e sekitoa taautaha pea 'oku ou tui 'oku tuhu hangatonu pē ia ki he fekau ko eni 'o e Tō Folofola.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō Hou'eiki, 'oku talamai 'e he'etau tu'utu'uni ko e 12:00 pea tau mālōlō toloi e Fale Alea ki he 2:00.

Taimi: 1400-1405

Sātinī Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea.

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea, Lord Tu'iha'angana ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō mu'a laumālie Hou'eiki Fale Alea 'o Tonga ki he ho'ataa ni. Kimu'a ke tau hoko atu ko ena na'e toki ...

<009>

Taimi: 1405-1415

'Eiki Sea Le'ole'o: ... tufa atu he Kalake ki'i me'a'ofa ko eni ki he kau Mēmipa hū fo'ou mai ki he Fale Alea 'o Tonga ne 'osi fakakakato 'a e Hou'eiki ia ne nau 'i heni he ta'u kuo 'osi mo e ngaahi ta'u ko ē.

Ko e fakatotoe pē ko e fanga ki'i teuteu pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea pea ko e toenga pē eni 'oku kakato pē ke, ke 'oatu. Hangē pē ko e lea 'oku taka ko u kakapa e loto ke 'oatu ha me'a'ofa kiate kimoutolu ka 'oku masiva hoku nima. Ko e me'a pē ena 'oku ma'u ko e 'oatu homou Tohitapu pea mo e 'oatu mo ha'amou hekesi ko ena ke mou tui ki he lotu pea mou tui mai ki heni ki he'etau ngāue pea ko ena 'oku tufotufa atu 'e he kau ngāue 'e Hou'eiki ka tau foki mai ki he'etau 'asenita.

'I he ngāue ko ē mei he Komiti Tali Folofola. Pea ko ena na'a tau mālōlō he 'ilo ho'atā kei hoko atu pē feme'a'aki 'i he fokotu'u ko eni 'a e Fakafofonga Tongatapu 5. Hou'eiki hangē pē 'oku mou me'a ki ai he ngaahi feme'a'aki ki he fokotu'u ko ē 'oku tānaki mai ke fakalahi mai ki he palakalafi 3 'o e Tali Folofola ka ko hono mo'oni kuo, 'oku mahino ia ki he motu'a ni 'aki hangē ko 'etau tu'utu'uni ngāue ka 'i ai pē ha me'a 'oku mahino ki he Sea pea 'oku 'i ai e ngaahi tu'utu'uni ngāue ki ai 'a e fakalea pē ko ē na'e 'omi he komiti pea mo e fakalea ko ē na'e 'omi 'e he fokotu'u 'a e Tongatapu 5. Pea 'oku 'osi fai mai 'a e feme'a'aki ki ai 'a e Hou'eiki ka neongo ia 'e Hou'eiki ko e mahu'inga ko eni 'o e 'aho ni tau mou me'a mai ke fakahoko 'etau fuakava he Fale ni pea mo e laumālie ko ia ke kamata 'aki 'etau ngāue pea tau ngāue fakataha mo fevahevahe 'aki ki he lelei fakalukufua 'o e fonua.

Ko ia 'oku ou tuku atu pē 'e au ia ke 'omai ha'amou me'a mai 'oatu 'a e faingamālie ke mou me'a mai 'o 'omai ho'omou 'uhinga ki he fo'i fokotu'u mahu'inga ko eni ki he fakalei ko eni kou 'ilo ko e ngaahi ki'i fo'i fakalea 'oku ngali ma'ama'a pē mo me'a ka 'oku mahino ko e 'oku 'i ai hono ngaahi, ko hono loloto 'oku, 'omai homou ngaahi 'uhinga. Pea te u 'oatu pē 'e au 'a e faingamālie 'o kinautolu ko eni kuo 'osi 'enau me'a mai pea mo kinautolu 'oku nau fie me'a mai 'omai, 'omai ho'o 'uhinga ... ngāue mahu'inga eni 'oku tau fai ko e tali ki he Folofola ngaahi kaveinga na'e tuku mai mei he Hau 'o e fonua pea te tau mei fou atu ai 'etau ngāue he ko tautolu 'oku tau tataki e ngāue ko ia ko e Pule'anga mo e Fale Alea 'o Tonga pea toki hoko mai mo e ngaahi kulupu kehekehe 'o tau feinga ke tau ngāue'i hotau fonua.

Ko ia te tau hoko atu pē tautolu ai 'i he fo'i fakalea ko ē na'e fokotu'u mai, 'omai 'omai ho'o 'uhinga ko e 'uhinga ke tau laumālie ko ia ke me'a ki ai e Hou'eiki e Fale he te tau iku pē kapau te tau kehekehe pē pea 'ikai ke tau felotoi te tau fakaiku leva ki he tu'utu'uni ngāue ko e pālōti.

Pea ko e ngaahi 'uhinga ē kuo 'osi 'omai ke tu'u pē fakalea 'a e komiti pea ko e ngaahi 'uhinga ē 'oku 'omai ko e poupu ki he fokotu'u ka te u 'oatu pē 'a e faingamālie kia kimoutolu ko eni 'oku

mou toe fie me'a mai 'o 'omai homou ngaahi 'uhinga toka'i 'aupito kimoutolu Hou'eiki. Palēmia mo e Pule'anga, Hou'eiki Nōpele, Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Ngaahi 'ilo mo e taukei ko ena 'oku mou ma'u mou vahevahe mai ke fai 'aki e ngāue mahu'inga ni ke fakakakato 'aki hotau fatongia. 'Ikai te u toe fakalōloa kae hoko atu 'i he fēme'a'aki 'i he fokotu'u ko eni palakalafi 3 mo e fokotu'u ko eni fakalahi pē ko e, 'a ia ko e poini pē ia ko e tu'u pē 'i he fakalea ko ē mo hono ngaahi 'uhinga ko ē kuo 'osi 'omai pē ko e pou pou ki he fokotu'u ko eni na'e 'omai 'e Tongatapu 5 'omai ha fakakaukau ke me'a ki ai e Hou'eiki aofangatuku. Tongatapu 2 me'a mai.

Dr. 'Uhilamoelangi Fasi: Tapu mo e 'Eiki Sea pea tapu mo e kau Mēmipa 'o e Fale. 'Eiki Sea 'oku ou ko e ki'i me'a fakatekinikale tokanga atu au ia ki ai 'oku hā pē 'i he Folofola 'a e hokohoko 'o e ngaahi me'a na'e tokanga mai ki ai 'a e Folofola. 'I he palakalafi 3 'o e peesi 'uluaki 'o e folofola 'oku hā ai 'a e lave ki he fefakatau'aki pea mo muli 'o fakatātā 'aki 'a e lolo mo e me'atokoni. 'A ia ko e kongia ia 'oku lave ia ki he fefakatau'aki pea mo muli.

'I he palakalafi 'uluaki 'o e peesi hono ua 'oku hā ai e tokanga ki he langa fakalalakaka pea mo e sekitoa fakataautaha. 'I he palakalafi hono ua 'o e peesi ua ai pē 'oku hā ai e tokanga ki he mo'ui lelei pea mo e ako pea 'i he palakalafi hoko hake pē ai 'a ia ko e palakalafi 3 'oku toki hā ai 'a e Covid-19 pea mo e faito'o konatapu.

Sea kou tokanga pē au ko e hokohoko pē ia 'o e ngaahi 'o e ngaahi me'a 'oku tokanga mai ki ai 'a e Folofola 'oku ou tui ko e fakalelei ko eni na'e toki fakahoko 'e he Fakafofonga Fika 5 'o Tongatapu 'oku fakapatonu pē ia ki he hokohoko 'o e Folofola. Pea 'oku ou tui 'o hangē pē ko ha toe fa'ahinga tali 'o ha tohi ke muimui pē 'i he fakahokohoko 'o e ngaahi me'a 'oku fai mai ki ai 'a e tokanga ko ia pē Sea mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'aupito Tongatapu Fika 2, me'a mai e 'Eiki Minisitā Lao.

'Eiki Minisitā Lao: Tapu mo e Feitu'u na 'Eiki Sea. Fakatapu atu ki he Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'a e Fale ni. 'Eiki Sea ko e Tali Folofola foki ko ē 'oku tau ngāue ki ai 'oku kongia ua. Ko e kongia 'uluaki eni pea ko e kongia hono ua 'e toki fai ia 'i he faka'osi'osi ko ia 'o e ta'u.

Ko e kongia 'uluaki 'Eiki Sea 'oku ou tui ko e kongia ia hangē pē ko ē ko 'ene tu'u ko ē ki mu'a ko e fakalukufua. Ko e taimi ko ē te tau 'ave ai 'a e kongia ua te tau fakahokohoko fakaikiiki leva ia fakatatau ki he ngāue ko ē kuo lava 'i he ta'u. Ko ia 'oku ou pehē 'Eiki Sea kou fokotu'u atu tu'u pē 'i he tu'unga ko ē na'e 'i ai kei fakalukufua pē pea tau ngāue 'i he lolotonga 'o e ta'u pea tau tali ko ē hono ua pea ngāue leva e komiti ki he fakaikiiki 'a e me'a ko ē kuo malava 'o fakahoko 'e he Pule'anga mo e Fale Alea 'i he vaha'a taimi ko ia 'Eiki Sea. Pea 'e kakato leva hono tali ko ē 'o e Folofola. 'A ia kou fokotu'u atu 'e au 'Eiki Sea tau tu'u pē 'i he tu'unga ko ē 'oku 'i ai 'a e komiti pea tau hoko atu ai tau fakaikiiki 'i he kongia ua ko ē 'o e Tali Folofola fakaikiiki ai 'o faka'asi ai e ngaahi lava me'a mo e ngaahi me'a 'oku 'ikai lava 'o hoko pea 'e nounou ange ia 'Eiki Sea mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā Lao. 'Eiki Palēmia ko e hā e, ha'o me'a he ko e 'uhinga he 'oku 'i ai e poini 'oku 'omai ko eni mei he Tongatapu Fika 2 'oku ai pē 'a e 'a e kongia e Tō Folofola ki he me'a ko eni 'oku ne 'ohake pē 'oku toe fakakau hake pē 'i he me'a ko ē 'uhinga he 'oku mahino 'aupito pē ia ka 'oku hangē ko e poini ko ē 'oku 'ohake 'e he Tongatapu Fika 2 'oku 'i he Folofola pē 'a e me'a ko eni fekau'aki mo e fefakatau'aki mo tu'apule'anga mo e sekitoa taautaha.

'Eiki Palēmia: Sea, tapu mo e Feitu'una Sea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. 'Io tuku atu e Sea 'emau tafa'aki pē 'a mautolu tau fai 'aki ā 'a e ngaahi fakatonutonu ko ē ka tau 'unu atu. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Hou'eiki ko e laumalie ko ē ko e tu'u ko ē kou tui ko e toe tokoni ai pē ki he ka ko e ko ena kuo me'a mai e 'Eiki Palēmia ia tau kapau 'oku mou laumālie lelei pē ki ai pea ko 'etau ngāue pē ko ia. Ko ia 'oku loto ke tau pāloti pē ko ia 'oku loto ke tali 'a e fakalahi mo e fakalea ko ena 'a ena 'oku hā pē ko ē he kulokula 'i he *screen* fokotu'u mei he Tongatapu 5 he palakalafi 3 ko ia 'oku loto ke tali e fokotu'u ko ia pea kātaki fakaha 'aki e hiki hono nima.

Tokoni Kalake: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Tevita Fatafehi Puloka, 'Uhilamoelangi Fasi, 'Aisake Valu Eke, Pohiva Tu'i'onetoa, Taniela Liku 'o Hihifo Fusimalohi, Vātau Mefi Hui, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi 'a e Pule'anga, 'Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata, 'Eiki Minisitā Toutai, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Pa'anga mo e Palani Fakafonua, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone, 'Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki mo e Fakalalaka Faka'ekonōmika, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Nōpele Nuku, 'Eiki Nōpele Fohe pea mo 'Eiki Nōpele Vaea. Loto ki ai 'a e toko 19.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko ia 'oku 'ikai ke loto ki ai kātaki fakahā 'aki e hiki ho nima.

Tokoni Kalake: Sea 'oku 'ikai ha fakahā loto ki ai.

'Eiki Sea Le'ole'o: Tali ia. Fakalahi ia ki he palakalafi 3 'o e Tali Folofola. Tau hoko atu Hou'eiki kapau 'oku toe ai ha me'a 'oku toe fie me'a ki ai ha Mēmipa ...

Dr. Taniela Fusimālohi: Sea kātaki ko e tapu pē mo e kau Mēmipa ko e ki'i fakatonutonu kalama pē mahalo 'eni ia 'i he kongā 'uluaki pē ko ē 'o e tohi ...

<009>

Taimi: 1415-1420

Dr. Taniela Fusimālohi: ... kongā 'uluaki pē ko ē 'o e tohi ko e, 'oku tau 'i 'olunga hake ko e Tu'i 'o e 'Otu Tongā pea 'oku tau 'i he laine 'uluaki ko e Tu'i 'o e Tonga pe ko e hā ha, hangē 'oku ki'i kehekehe pe ko fē 'a e me'a ko ē te tau 'ai ke tatau pea, ko e ki'i fakatonutonu pe ia Sea. Mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. Tu'i 'o Tonga, Tu'i 'o e 'Otu Tongā kapau 'oku, ki he motu'á ni 'oku 'ikai ke 'i ai ha maumau ia ai kapau 'e 'ai pe ia ko e Tu'i 'o e 'Otu Tonga. Fakahū hake ia kau Kalake Tēpilé. Na'a 'oku 'i ai ha 'uhinga ia. Kalake 'oku, na'e 'i ai ha 'uhinga. *Oh* taku sai ko e 'ai hake ai pē ia ki ai, Tu'i 'o e 'Otu Tonga pea mo e fo'i laine 'uluaki palakalafi 'uluaki e tohi, liliu ki ai. Ki'i faka...

Vātau Hui: Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Io me'a mai.

Vātau Hui: Tapu mo e Feitu'u na Sea, tapu pea mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa. Sea ko e toe ki'i fakatonutonu kalama pe eni ia. Ki'i fo'i lea ko ē ko e **kae** fakahoko atu 'emau ... pe 'oku tonu ke tau fakatonutonu pē mu'a mo e fanga ki'i lea ko iá pea 'oku tonu pē ke pipiki pē Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: *Kae.*

Vatau Hui: ‘A e *kae* ke ha’u pē ‘o pipiki ‘uhinga ko e ... ko ia pē Sea mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia fakatonutonu ia. Ko e me’a ia nau kole atu Komiti ke feinga’i ke ‘oua ‘e ‘i ai ha me’a ‘e hū mai ai ‘a e Fakafofonga Niuá. ‘Io kau ia he fakatonutonu ko ia. Me’a mai Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Tapu ki he Sea. Tapu ki he Sea *kae* ‘uma’ā e Falé. ‘Eiki Sea ‘oku ngali faka’ofa’ofa e tohí ia ‘o e tohi talí. ‘Oku mau fokotu’u atu ke tau tali. Mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. Mahalo ko ia pē kuo hangamālie e feme’a’akí pea ko e tali folofola ena pea ko e fokotu’u ē pea pou pou.

Pāloti’i ‘o fakapaasi ngaahi fakatonutonu ki he Lipooti fika 1/2022 Komiti Tali Tō Folofola

Fokotu’u pea pou pou, tali e tali folofola ne fokotu’u mai he komiti mo hono ngaahi fakatonutonu. Ko ia ‘oku loto ki ai fakahā hake hiki hono nima.

Tokoni Kalake Pule : Sea ‘oku loto ki ai ‘a Tevita Fatafehi Puloka, ‘Uhilamoelangi Fasi, ‘Aisake Valu Eke, Pohiva Tu’i’oneta, Taniela Liku ‘o Hihifo Fusimālohi, Vātau Mefi Hui, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi ‘a e Pule’anga, ‘Eiki Minisitā ki Muli mo e Takimamata, ‘Eiki Minisitā Toutai, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Pa’anga mo e Palani Faka fonua, ‘Eiki Tokoni Palēmia, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone, ‘Eiki Minisitā Fonua mo e Ngaahi Koloa Fakaenatula, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki mo e Fakalalakala Faka’ekonomika, ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Nōpele Nuku, ‘Eiki Nōpele Fohe pea mo ‘Eiki Nōpele Vaea. Loto ki ai e toko 19.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki ai kātaki ‘o fakahā hake hiki hono nima.

Tokoni Kalake Pule: ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fakahā loto ki ai.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō ‘aupito Hou’eiki lava ia. Kuo tali ia he Fale Alea ‘o Tonga, hoko ia ko hotau tali ia ki he Tō Folofola Huufi ‘o e Fale Alea ‘o Tonga ki he ‘Ene ‘Afió. Toki fakakakato e ngāue ko iá he Kalake toki fakamo’oni ki ai e motu’á ni pea ko u kole atu ‘e toki, ke, ‘oku fai e fengāue’aki pē pea mo e Sekelitali ki he ‘Ene ‘Afió ke fakamahino e taimi mo e feitu’u ‘e toki fakahoko atu ai e tali folofola. Pea fakatatau ki he’etau Tu’utu’uni pau pē ke fili e Hou’eiki ke nau me’a atu ‘o fakahoko ia.

Mēmipa toko 3 fili ke ‘ave Tali Tō Folofola

Ko ia ko e fakahoko fakakakato e ngāue ko iá pea ko u kole atu ‘Eiki Nōpele Fika 3 Tongatapu, Nōpele Fohe mo e Fakafofonga Fika 1, Tongatapu Tevita Fatafehi Puloka. Mahino mai e taimi ‘e fakahoko atu ai ki he ‘Ene ‘Afió e Tali Folofola e Fale Alea pea ‘e fakahoko atu pea mo me’a atu ‘o fakakakato e fatongia ko iá pea toki lipooti mai ki he Fale Alea ‘o Tonga.

Ngaahi me’a makehe

Ko e faka’osi eni tau ‘asenita ko e ngaahi me’a makehe. ‘Oku ‘i ai ha me’a ‘oku tokanga ki ai ha

Mēmipa? ‘Eiki Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Tapu pē ki he Sea pea ko u fakatapu atu ki he Hou’eiki ‘o e Fale ni. Sea ko u tui pē ko e ki’i taimi lelei pē eni ke ki’i *update* atu pē Feitu’u na kae ‘uma’ā e Fale ni, koe’uhí ko e tu’unga ko ē ‘oku ‘i ai ‘a e vaka ‘oku ‘amanaki ke folau mai mei Nu’usila hono kamata ‘i ...

‘Eiki Sea Le’ole’o: ‘E ‘Eiki Minisitā ‘e Tokoni Palēmia, kātaki angé ...

<002>

Taimi: 1420-1425

‘Eiki Sea Le’ole’o: ... Kuo ‘osi fakahoko mai ‘etau, na’e tamate’i foki ‘a e fakamafola ka ‘oku tonu ke fakamo’ui mai, (‘osi mo’ui mai, na’e ‘osi kamata ‘a e me’a ia ‘a e Minisitā ‘oku ‘osi fakamo’ui, fehokotaki he taimi ni). ‘Oo, tā ko ia ‘Eiki Minisitā me’a mai ko e he kuo ‘osi.....

‘Eiki Minisitā MEIDECC: ... te u hoko atu ai pē au?

‘Eiki Sea Le’ole’o: ... hoko atu ai pē koe ia.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Mālō Sea. ‘A ia ko e vaka, kamata hono fetuku mai hotau kakai mei muli ‘oku kamata ia he ‘aho 20 he uike kaha’u, ‘o Novema pea ko e vaka ‘oku ‘amanaki ke folau mai ko e vaka pea mei Nu’usila. Kimu’a pē au lave ki ha toe ki’i fakaikiiki ange ‘o e fakamatala ki ai Sea ‘oku ou faka’amu pē ke ki’i *update* atu pē ‘a e Feitu’u na pea mo e Hou’eiki, pea te u toki ‘oku ou tui ‘e toki fakamā’opo’opo mai pē ‘e he Minisitā Mo’ui ha fanga ki’i *information* te u *miss out* he ‘u fakamatala ko eni, ‘a e tu’unga ko ē ‘o e huhu vailasi, *Covid v irus* ‘i Tonga ni ‘i he taimi ni.

Tu’unga ‘i ai polokalama huhu malu’i KOVITI

Ko e ta’u 12 foki ki ‘olunga Sea ko e vaha’a ta’u ia ko ē ‘oku fai ai ko ē ‘a e huhu malu’i. ‘a ia ko e toko 7 mano 6 afe (76000) ia pea mei he toko 1 kilu 5 afe (105000) ‘o e fonua, peseti ia ‘e 73. Mei he ta’u 12 ki ‘olunga toko 7600 ko eni ‘osi huhu ‘uluaki ai ‘a e toko 73000. Pea ko e huhu 2, ‘a ia ko e peseti ia ‘e 96 ‘o e 79000, ‘a ia ‘oku toe ki’i fo’i peseti ‘e 4 Sea, pea ko ‘eku fakahoha’a ko eni mo e kole atu ki he kakai ‘o e fonua, kimoutolu ko ē ‘oku te’eki ai ke, ki’i fo’i peseti ‘e 4 ko eni ke mou lava mai ‘o feinga mai ke tau kau fakataha ‘i he huhu he ko ‘etau ‘unu atu eni ki he taimi ‘oku toe ki’i fakatu’utāmaki ange ‘o hangē ko e Folofola ko ē na’e huufi ‘aki ‘a e Fale, ko ‘etau fefa’uhi pea mo e mahaki ni he ‘ikai ke ‘osi vave ia. Pea mei he 73000 ko ē ‘o e huhu ‘uluaki ‘osi ‘i ai ‘a e 64000 ‘osi huhu 2, ‘a ia ko e peseti pē ‘e 84 ‘osi huhu 2, ‘a ia ko e toenga ko ē ki he 73000 he peseti ‘e 96, ‘oku te’eki ai ke taimi ‘enau huhu ka ‘oku fakataimi tēpile pē foki ‘o fakatatau ki he taimi ko ē na’a te huhu ‘uluaki ai.

‘A ia ‘oku ‘i ai ‘a e fakatu’otu’a lelei ‘a e 76000 ko e ta’u 12 ‘o faai ki ‘olunga, ‘e lava ‘o huhu 2 ai kapau ‘e huhu kotoa ai pē ke ‘osi ‘a e peseti ‘e 96. ‘Osi ‘i ai ‘a e fanga ki’i *boosters* Sea ‘a ia ko e huhu ia hono 3, na’e kamata pē ia ‘i he kau *frontliner* koe’uhi ko e ngāue ko ē ‘oku nau fakahoko ka ‘oku ou tuku pē ‘e au ki he Minisitā Mo’ui ke ne toki fakaikiiki atu ia.

Ongoongo ki he teu fakafolau mai kau Tonga tukuvakā ‘i Nu’usila

Ka te u lave ki he vaka ko ia mei Nu’usila Sea. Mou mea’i pē foki ko Nu’usila ‘oku ‘i ai pē ‘a e *community transmission* ai, ka ‘oku te’eki ai ke a’u ‘a e fa’ahinga fo’ou ko eni ‘o e COVID-19

ko e *Omicron* ki he komiunitī, te'eki ai ke mafola 'i he komiunitī, pea ko e anga ia 'a e fakakaukau ko e ki'i fo'i faingamālie eni ke ta u 'omai he ko e, 'oku 'alu pē taimi mo e lahi ange 'a e puke 'i he *border* 'i Nu'usila, pea ko e ongoongo fakamuimui ko ē 'anenai 'oku toko 65 'aneafi pē 'i he *border* 'i he kau folau mai ko ē ki Nu'usila 'oku ma'u kinautolu 'e he *Covid*, ko e konga lahi ai ko 'enau tui 'oku te'eki ai ke fakapapau'i mai ko e *Omicron*, pea 'oku 'osi 'i ai 'a e 217, 'a ia ko e toko 382 eni ia 'oku ma'u 'e he *Covid* 'i he *border* pea 'oku, ko e anga 'a e sio 'a e taimi ni Sea 'oku fakapotopoto 'i he ki'i fo'i taimi atu ko eni na'a faifai pea *leak* ki he sosaieti ke 'omai 'etau vaka na'e te'eki ke 'omai 'a e vaka ko eni mei Nu'usila 'i he uike kaha'u, 'e faka'atā ke puna mai.

'Oku 'i ai pē 'a e ngaahi me'a 'oku liliu 'e he Potungāue Mo'ui koe'uhi ko 'enau sio ko ē ki he fakatu'utāmaki ange 'a e mahaki 'i he taimi ni, ko e sivi ko ē na'e fa'a houa 'e 72 'aho 'e 3 kimu'a pea te ha'u, sivi KOVITI, 'oku holoki 'a e fiema'u ko ia ke sivi pē houa 'e 48, 'a ia ko e 'aho pē 'e 2, pea kole leva ki he kau folau mai ke nau *home quarantine*. Pea 'oku ou fakahoha'a pē heni 'oku ou tui pē 'oku, 'e fanongo mai 'a e kau folau mei ko ē mei Nu'usila ke mou kātaki 'o talangofua ki he tu'utu'uni mo e kole ko ē 'oku fakahoko atu. 'A ia ko e 'uhinga eni 'oua 'e toe ō ki he *shopping*, 'oua 'e toe ō ki he lotu he ki'i fo'i vaha'a taimi uike taha atu ko eni kimu'a he'enau ha'u, 'oua 'e toe 'alu holo ki ha fa'ahinga fakataha'anga nofo ma'u pē 'o teuteu ki he ō mai pea fai ai pē 'a e sivi Koviti pea ō mai. Fakafuofua 'a e kau folau mai Sea 'oku mau, 'oku *comfortable* pē 'a e Potungāue Mo'ui he toko 300, ko e faka'amu ke kau mai pē ai hotau kāinga fakataha pea mo e kau toli pea mei 'Okalani 'i he 'aho 20 'a ia ko e uike kaha'u ia.

'A ia ko e tu'unga ia ko ē 'oku, ko Fisi Sea. 'Oku lahi pe ki'i fiema'u ki Fisi koe'uhi ko e *omicron* foki 'osi 'alu ia 'i Fisi. Kuo fai e fengaue'aki pea kuo nau 'osi fetu'utaki mai pe ki he 'Eiki Minisita pea mo e Komiti pea mo e 'Eiki Minisita Mo'ui 'oku kole pe koe'uhi 'i ai etau kau toketa mo 'etau kau tangata

<005>

Taimi: 1425-1430

'Eiki Tokoni Palēmia: ... 'oku nau tokoni mai ke fokotu'utu'u ha ngāue ke fai kia kinautolu kapau 'e lava 'o kolonitini kinautolu ha uike 'e ua 'i ha holo pē ko ha nofo'anga hotele kimu'a ka tau toki fakafoki mai. 'Oku mou mea'i pē foki na'e 'i ai 'a e tamaiki ia tamaiki ako na'e 'osi 'enau ako 'anautolu ia 'i Sune ta'u kuo 'osi 'i Fisi 'i ai e tamaiki ia na'e toki 'osi atu 'i he tutuku ko eni pea 'oku 'alu ke tokolahi ange tamaiki 'oku fiema'u ke nau foki mai kae 'uma'ā 'a e ngaahi mātu'a tukukehe ange 'a e kau ō mai ko ē mei 'Amelika 'o tukuvakā 'i Fisi kau ai mo 'etau fānau faifekau 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'o e Ngaahi 'Aho Kim ui ni ki'i tokotokolahi 'a Fisi mahalo pē vaka 'e taha pē vaka 'e ua 'a Fisi he anga e sio ki ai, ka 'oku 'i ai 'a e ngāue lahi he taimi ni pea mo hotau kāinga ko ē ai ke fai e fokotu'utu'u na'a lava 'o nau fai ha ngāue fakataha pea mo e ngaahi tu'utu'uni mo e fokotu'utu'u 'a e Potungāue Mo'ui kae lava hano fetuku mai tau pehē pē ko Fepueli pē ko Ma'asi mahalo na'a ki'i sai ange 'a Ma'asi kae 'oua leva ke maau lelei ka ko e anga ia e tu'u ko ē ki he kaha'u Sea.

Ko e faka'amu ko ē ki Nu'usila na'a lava 'o...ko 'Aositelēlia 'oku mou mea'i pē 'emoutolu 'oku 1 mano tupu 2 mano tupu 'a Niusauele 'ata'atā pē ia 'i he 'aho kotoa pē hono ma'u ko ē kuo 'osi mafola foki e *Omicron* 'i 'Aositelēlia ka ko e faingamālie leva eni ki he anga ko ē 'a e sio 'a e komiti pea mo e Pule'anga ki Nu'usila na'a lava 'o 'omi e vaka ko eni pea tau sio ai ki he māhina hoko ko e faka'amu pē he 'ikai ke vave ha *community transmission* 'i Nu'usila ka ko e ki'i *update* atu pē ia 'a e Feitu'una Sea pea mo e Hou'eiki Fale Alea pea pehē 'oku ou 'ilo pē 'oku fanongo mai mo e Hou'eiki 'o e fonua ko e tu'unga ia 'oku 'i ai ka 'oku mau lolotonga ngāue.

Ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai 'a e nofo'anga 'i Tonga ni 'oku ngāue lahi ki ai 'a e Potungāue Mo'ui pea mo e *MOI* 'oku 'i ai 'etau loki 'e 516 'oku *available* ke ngāue'aki ki'i 'omi fakafuofua pē koe'uhí ko e ivi ko eni 'etau kau ngāue pea mo e tu'unga ko ē 'oku tau 'i ai he taimi ni pea tau toki sio leva ai ki he tau fononga atu he kaha'u. Ko e fakahoko atu pē 'oku fai e ngāue lahi koe'uhí ko e tu'unga faka'ofa lahi 'oku 'i ai hotau kāinga mei muli fu'u *prolong* pea fu'u fuoloa fa'ahinga 'e ni'ihi 'ova ia he ta'u 'e taha 'a e mo'unofoa 'i muli koe'uhí ko e mahaki ko eni. Ka 'oku ou kole atu pē Sea ke toki fakakakato atu ia 'e he 'Eiki Minisitā Mo'ui mālō 'aupito.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Tokoni Palēmia me'a mai Minisitā Mo'ui.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'a e Fale Alea 'o Tonga ka u ki'i tānaki atu pē Sea. 'Uluaki pē Sea 'oku tau fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi he 'omai e 'aho ni ke tau kau ai pea mālō ho'o laumālie lelei Sea ki he ho'atā ni hangē ko eni ko e me'a na'e me'a atu e Tokoni Palēmia 'a e mahu'inga ko eni ke fai ha ngāue ke fakafoki mai hotau kakai pea mei muli.

Fakamatala fakamuimitaha ki he KOVITI mei he Minisita Mo'ui

'Oku ou fakamālō lahi ki he 'Eiki Palēmia mālōlō kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui mālōlō 'i hono fataki mai 'o e ngāue ko eni fekau'aki mo e KOVITI-19 'i he ta'u 'e ua kuo maliu atu. Pea kuo 'osi mahino ia Sea ko e taha eni e me'a mahu'inga ko ē kia kitautolu ko ē ke malu'i e kakai 'o e fonua he huhu malu'i, hangē ko e me'a ko ē na'e me'a atu he Tokoni Palēmia. Ko e ta'u 12 ko ē ki 'olunga 'osi peseti 'e 96 'a e *dose* 'uluaki. Ko e *dose* ua he ta'u 12 ko ē ki 'olunga 'oku pēseti 'e 84 pea 'oku 'i ai pē 'a e faka'amu 'a e Potungāue kia kinautolu ko eni 'oku te'eki ai ke huhu ke nau kātaki 'e makatu'unga e foki mai hotau kakai mo e malu e fonua kapau te nau fakamolemole 'o ngāue 'aonga'aki e faingamālie ko ia. 'Oku mea'i pē he kakai 'o e fonua ia Sea taimi na'e tō mai ai 'a e fokoutua ni na'e lahi e puke pea lahi 'a kinautolu ne nau si'i mate 'i he fokoutua ko eni, ka ko 'ene a'u mai ko eni ki he fakamuimui ko eni Sea he taimi ni neongo e ha'u e *variant* fo'ou ko eni ko e *Omicron* ka 'oku fakamo'oni'i Sea 'oku tokoni lahi 'aupito e huhu malu'i ia ki he malu'i hotau kakai pea na'e 'i ai 'a e...pē tau pehē 'a e fekumi fakamuimui 'i 'Amelika na'a nau hanga ai 'o sio ki he toko 50,000 pea 'ilonga 'aupito pē Sea kakai na'e huhu malu'i 'oku tō ma'ama'a kia kinautolu. Ko nautolu ko ē 'oku 'ikai ke huhu malu'i 'oku palopalema Sea pea ko e 'uhinga ia 'e Sea kae 'uma'ā 'a e kakai 'o e fonua ko e me'a mahu'inga eni kia tautolu ke tau huhu malu'i...

<007>

Taimi: 1430-1435

'Eiki Minisitā Mo'ui : ... pe Sea e kakai na'e huhu malu'i 'oku tō ma'ama'a kia kinautolu. Ko nautolu ko ia 'oku 'ikai ke huhu malu'i 'oku palopalema Sea, pea ko e 'uhinga ia 'e Sea kae 'uma'ā 'a e kakai 'o e fonua. Ko e me'a mahu'inga eni kia kitautolu ke tau huhu malu'i.

Liliu ngaahi polisī ngāue ki hono fakafoki mai kakai Tonga tukuvakā 'i muli

Ko e 'amanaki eni ke fakafolau mai 'a e toko 300 ko eni pea mei Nu'usila 'oku 'i ai pē 'a e ngaahi *policy* 'oku liliu hangē ko ia na'e 'i ai e me'a ki ai. Ka 'oku 'osi fai 'a e fengāue'aki pea mo Nu'usila pea mo eni fekau'aki pea mo e teuteu ke 'omai ko eni hotau kakai Sea. 'Oku 'osi mahino pē 'a hono kaniseli 'a Fisi pea mo 'Aositelēlia. 'Oku mahino Sea pē ko e *variant* fo'ou ko eni ko e *omicron*. 'E fiema'u ke fai e huhu *booster* 'a ē ko eni kuo 'osi kau ki ai e kau *front liners* mo e toko 1000 tupu 'o e fonua ke toe malu'i ange kitautolu. Pea 'oku 'osi 'i ai 'a e *task force* ke nau

fengāue'aki pea mo e kau toketā pea mei Fisi ke sio ko e hā ha fa'ahinga founa 'e fakahoko kae malava pē 'e malava ke fakafoki mai ai nautolu ki Tonga ni pea mo e tu'unga ko ia e mafola ko ia e fokoutua ko eni ko e *omicron*.

'A ia Sea ko 'etau me'a mahu'inga ia kiate kitautolu. 'Osi 'osi mahino na'e 'i ai pē ki'i *policy* na'e fokotu'u. Ko e kau ō mai ko ia mei Nu'usila 'e 'ikai ngofua ke nau ō mai mo ha 'olokaholo. Na'e 'i ai pē fanga ki'i *issue* kimu'a 'i he'enau ō mai pea mo e 'olokaholo pea nau ō 'o hoko 'a e ngaahi fetō'aki he *quarantine facilities* pē ko e feitu'u ko ia 'oku tauhi ai kinautolu.'Oku 'i ai pē 'a e faingamālie kia kinautolu ke 'osi ko ia 'a e 'aho 'e 21 ke ma'u pē 'enau ki'i *allowance* ko ia mei he *duty free*, kae toki 'osi ia 'a e kolonitini.

Hangē ko eni ko 'enau *home quarantine* ko ia 'i Nu'usila he fo'i uike taha pea 'oku faka'amu pē ke fanongo mai 'a e kakai ko eni 'i Nu'usila 'oku nau fiema'u ke ō mai ke nau fakamolemole 'o talangofua. He 'oku mahino pē Sea kapau 'e fai 'enau sivi KOVITI he 'aho Tusite uike kaha'u 'oku *positive* 'e mahino ia 'e 'ikai ke fakafolau mai 'a kinautolu ko ia mei Nu'usila. 'A ia ko 'enau nofo ma'u he fo'i uike 'e taha ko eni, tui 'enau *mask* pea a'u ko ia ki he'enau... Ko u tui pē neongo ko e 'ulungaanga ia 'o e fe'iloaki pea toki foki mai Sea ka 'oku mau faka'amu pē ke nau ngāue'aki pē 'a e ngaahi fe'iloaki pē ko eni, 'oku angamaheni ko eni kae 'oua 'e toe fai ha fe'iloaki na'a faifai kuo 'i ai ha *case*.

Pea ko u tui Sea ko e tu'u ko ia he taimi ni, ko e ngaahi *quarantine facilities* kuo mateuteu 'a e ngaahi Potungāue Mo'ui pea mo kinautolu 'oku ngāue fekau'aki pea mo e KOVITI-19. Pea ko u tui Sea ko e ongoongo lelei pē ia, neongo 'ene faingata'a pea 'oku ou faka'amu pē au ke me'a mai 'a e kakai 'o e fonua ko e KOVITI-19 ia *is here to stay* 'e a'u mai pē ia ki Tonga ni. Pea ko u tui hangē ko 'etau faka'amu ko ia 'ikai ke ngata pē ki he malu, 'ikai ke ha'u kae mateuteu 'a e Potungāue Mo'ui 'a e kae 'uma'ā 'a e ngaahi va'a fengāue'aki ki hono fakafoki mai ko ia 'a hotau kakai ko ia pea mei muli. Ko ia Sea pehē pē 'a e ki'i tānaki atu ki he me'a 'a e Tokoni Palēmia 'o fekau'aki mo e te u folau mai 'a e vaka 'i he uike kaha'u, Mālō Sea 'a e ma'u faingamālie.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā Mo'ui. Ko u tui 'oku mahino 'aupito pē ho'omou me'a ki he kakai e fonua, pea fakamālō atu pē mālō mu'a e fai e fatongia. 'I ai ha me'a 'e toe tokanga ki ai ha taha. Hou'eiki ko e lava ia 'etau ngāue.

Tokanga ki he tu'unga mateuteu e fonua ki he KOVITI

Lord Nuku : Sea kātaki pē mu'a 'Eiki Sea. Ko e ki'i fakahoha'a pē eni ia ko e hoha'a pē ia 'i he KOVITI-19. 'Oku ou tui 'oku tui 'oku lave'i pē 'e he motu'a ni ia 'Eiki Sea kae 'uma'ā 'a e 'Eiki Palēmia pea mo e Fale 'Eiki ni 'a e tu'unga ko ē 'oku 'i ai ko eni ko ē pelepelengesi ko eni ...

<008>

Taimi: 1435-1440

Lord Nuku: ... ko ē ko ē 'o e *COVID-19* 'oku 'ikai ke 'uhinga eni ia 'Eiki Sea koe'uhi ko e 'uhinga 'a e fakahoha'a ko 'etau kei hao pē 'oku, ko 'etau mateuteu fe'unga ko e me'a pē 'oku fai ki ai 'a e tokanga pē 'oku malava he ko e tu'unga ko ē 'oku 'i ai e fonua he 'aho ni ko e fiemālie lahi 'a e fonua he tu'unga 'oku tau 'i ai he 'aho ni. Pea ko e tu'unga ko eni ko ē ko ē hangē ko eni ko ē 'oku me'a mai ki ai 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui 'oku ai e hoha'a 'a e motu'a ni ia ki hotau tu'unga malu'i 'uhī na'a tau pehē na'a tau fononga mai he *COVID-19* pea 'i ai pē hono ngaahi malu'i. Pea na'e malava pē 'o fai 'aki hono ta'ota'ofi. Pea tau fononga mai 'i he ha'u ko ē *Delta* na'e natula kehe ia. Ko 'ene toe ha'u ko eni e *Omicron* 'a eni ko ē he taimi ni 'Eiki

Minisitā hangē ko e me'a ko ē 'oku ke me'a mai 'aki ko hotau tu'unga huhu *vaccinate* ko ē kakai he 'aho ni 'e malava ke toe uesia 'a e kau huhu 'i ha hū mai 'a e vailasi ko eni fo'ou 'o hangē ko ē ko e me'a 'oku ou lave'i 'oku hoko hangē 'i he 'ū fonua muli 'oku toe puke pē mo kinautolu na'e 'osi 'i ai pē na'e fai pē hono huhu malu'i. Ka ko 'eku fehu'i pē 'a'aku ia ke 'uhī ke toe mahino ange pē ki he fonua he ko 'ete ongo'i ko ē he 'aho ni 'a e fiemālie ko ē 'a e kakai 'o e fonua he 'aho ni 'oku pelepelengesi 'aupito ia Sea. Ko e me'a pē ia 'oku fai ki ai 'a e hoha'a he 'oku 'ikai ko ha me'a faingofua eni ka ko u tui ko e ngāue lahi 'oku fai 'e he Pule'anga ka 'oku tonu ke fai pē ha tokanga toe lahi ange ki ai mālō Sea.

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea. Sea ko u fakamālō atu ki he Feitu'u na ho'o 'omai e tohi ko ē kia kinautolu e kau Fakafofonga ke ne fakalotolahi'i kinautolu 'i he ngaahi pea ko u tui ko mautolu ko eni 'oku mau takitaha e Tohitapu 'osi hiki ki ai homau ngaahi hingoa ke mau fakahoko pea mau lotolahi. Pea ko 'etau 'uhinga ia 'etau o ko ē ki he lotu Sea ke fakalotolahi'i kitautolu.

Sea, ko e, 'oku mahino pē ki he motu'a ni 'oku, 'oku tau nofo fiemālie pea 'oku 'i ai hotau kāinga 'i muli ko e kakai Tonga. Ko e tu'u ko eni ko e ko e fakakaukau ko ia ko ē ke faka'atā 'a e vaka ko eni mei Nu'usila Sea ko e 'uhinga 'oku te'eki ai ke 'alu e *Omicron* ia ki he *community* he ē. Na'e ta'ofi 'a 'Aositelēlia mo Fisi kuo 'osi 'alu e *Omicron* ia ki he *community*. Pea kuo 'osi mahino Sea hangē ko e fakahoha'a 'a e motu'a ni 'oku 'osi 'i ai e *taskforce* ke, ke sio ia ko e hā ha ngaahi *measures* pē ko ha ngaahi founa pē ko ha me'a 'e fai ke fengāue'aki 'a e Potungāue Mo'ui pea mo Fisi ke tokoni'i ko e hā ha founa 'e lava ke fakafoki mai *safely* 'a e kakai pea 'oua 'e uesia. 'Oku mahino pē ki he motu'a ni ia Sea 'a e hoha'a 'a e Fakafofonga Nōpele pea 'oku 'i ai pē kakai 'o e fonua Sea 'oku nau hoha'a. Pea 'oku makatu'unga e fakakaukau kapau Sea te tau toe nofo mo e fo'i fakakaukau he kou tui ko e ta'u 'e ua ko ē kuo 'osi pea 'osi e teuteu na'e fai 'e he Pule'anga huhu malu'i ka tau toe fai pē fo'i me'a tatau ia he ta'u ni te'eki ke tau lava 'o liliu 'o fakatatau ki he huhu malu'i ko eni 'oku tau tui ke ne malu'i kitautolu.

Mahino he ngaahi lekooti mo e ngaahi lipooti 'oku 'omai ia neongo 'a e feitu'u ia ko ē Sea 'oku 'i ai e *Omicron* 'oku tō ma'ama'a ia pea si'isi'i 'aupito pē mate he ngaahi feitu'u 'oku 'i ai. Pea ko e 'uhinga ia 'oku mau hanga ai pē 'o ta'ofi kae 'oleva ke mau fengāue'aki pea mo e kau toketā mo nautolu ko ē 'i Fisi 'oku 'i ai e fokoutua ko ia. Ko Nu'usila faifai Sea 'etau toe tatali pea 'alu e *Omicron* ia mei he *border* ki he sosaieti pea toe faingata'a'ia lahi hotau kakai. Na'e 'osi fai hono siofi fakalukufua eni 'e he Potungāue Mo'ui kae 'uma'ā 'a e ngaahi va'a fengāue'aki fekau'aki pea mo e vaka ko eni pea ko e, ko e sio ia 'a e motu'a ni pea mo e Potungāue Mo'ui Sea 'oku fakapotopoto pē pea faingamālie 'a e vaka ko eni pea mei Nu'usila. 'E toki mahino he fengāue'aki ...

<009>

Taimi: 1440-1445

'Eiki Minisita Mo'ui: ... 'e toki mahino ha fengāue'aki te mau fai, hangē ko 'eku talanoa kuo 'osi fai e talanoa mo Nu'usila kae 'uma'ā 'a 'Asitelēlia ki he huhu *booster*. Ko e *booster* huhu malu'i ko ia te ne toe lava ia 'o malu'i ange 'a e kakai e fonua mei he *Omicron*. Sea ko 'etau nofo ko eni 'oku 'ikai te tau 'ilo pe ko e 'os uike 1 pe uike 2 mei heni toe 'i ai e *variant* fo'ou ia. He ko e natula ia 'o e vailasi ko 'ene mafola lahi ange he funga e māmani, 'oku lahi ange 'a e faingamālie ke lilililiu pe *mutate* 'o 'i ai ai e ngaahi *variant* ko eni Sea. Na'a tau nofo pe he KOVITI-19, taimi nounou ha'u e *Delta*, taimi ni ko e 'oku ha'u 'a e *Omicron*. Kapau Sea te tau nofo ai pe 'o pehē he 'ikai pe ke lava ke tau fai ha ngāue. Ka ko 'eku faka'amu ia Sea ke 'aonga

‘etau lotu pea mo e tohi ko ē Sea. ‘Oku ne fakalotolahi’i kitautolu ke tau fai hotau fatongia ki he lelei ma’a e kakai ‘o e fonuá. Mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō ‘Eiki Minisita Mo’ui. Me’a mai e Nōpele Vava’u

Lord Tu’ilakepa: Tapu ki he Feitu’u na Sea, tapu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Kapineti kae ‘uma’ā e Hou’eiki Nōpele kae ‘uma’ā e Hou’eiki Fakafofonga e Kakai. Fakatapu atu ki he kau ngāue ko u fakafeta’i pe ki he ‘Otua ko u vakai atu pe ‘oku ke laumālie lelei ma’u pe ‘a e fatongia e Feitu’u na. Ko e talu Sea mei he ‘aho pea a’u mai ki he ‘aho ni ‘a e fai ‘a ‘etau ngāue mo ho’o fakatautau e vaka ‘o e Fale Alea, me’a heni ‘a e Palēmia fo’ou pea mo e Kapineti fo’ou. Pea kuo tau a’u mai eni ki he tōmui ‘o e tu’unga ko e faka’osi’osi eni ‘Eiki Sea kae fai leav ho’o tu’utu’uni e Feitu’u na pe ko e ha e lōloa e taimi toloi ‘a e Fale ‘Eiki Sea. Ko u fakamālō heni ki he Pule’anga ‘i he vave hono lipooti me’a ko eni fekau’aki mo e KOVITI. Ko u fie fakamālō ki he ‘Eiki Minisita Mo’ui ko e fefine ‘i he ta’u ‘e 2 na’a ne fakahoko ai ha ngāue matu’aki hounga ‘aupito ‘aupito ki he Pule’anga ‘aneafi ‘Eiki Sea pea ‘ikai ngata ai, kau kotoa e kakai e fonua ‘Eiki Sea. Pea hangē ko e me’a e Nōpele ‘o ‘Eua tu’unga malu e fonua. Hangē ‘oku faingata’a ke u foki mai ‘o tui ‘a e sū ‘a ia na’a ku angamaheni pē au ki ai ‘Eiki Sea. Ka ko e ‘aho ni ko u toe tui ‘a e Sea ko ia. ‘Aneafi na’a ku ‘i he tepile ko ē pea ko u kole fakamolemole atu ‘Eiki Palēmia mo e Kapineti, ka ‘i ai ha me’a ‘e fai hono fehu’ia, ko u faka’amu pe ke mou laumālie lelei pē.

‘Eiki Minisita Mo’ui mo’oni ‘aupito e me’a ke me’a ki ai he Tohitapu ka ‘oku mo’oni e lau tohi ‘a Sēmisi lotu mo ngāue. He ‘ikai ke tau lotu pe lotu pe ka teu ikuna pe Sea kapau te tau ngāue. Ko e Minisita Mo’ui ko eni ko e to’a taha ia he kau minisita kuo foki mai. Pea kuo tau vakai ki he tu’unga kuo ne fakamatala mai ‘i he ‘aho ni, ko u poupou atu Minisita Mo’ui ki he teuteu ‘oku fai. Ki’i me’a pe eni ‘e taha ko u ki’i fakatokanga’i ke u ki’i ‘eke atu ki he Feitu’u na. Ko e hā hono faikehekehe ‘o e ki’i faka’ilonga e tuki’i ‘a e tuke mo e fe’iloaki he kou’ahé hufanga he fakatapu. ‘Ai angé ha’o ki’i fakamatala fakalaumālie ki he folofola pea ‘ai mo ha’o fakamatala fakatu’asino ki he patō ko ē mo e ko u’ahē ‘oku ‘alu ai ‘a e mahaki. Ka me’á pea tuku ko mautolu ia ‘i motu ‘osi pe ‘a e malanga, fakahoko mai ‘e he faifekau sai fakamālō atu, mou pasipasi pea mau pasipasi kotoa, kātoa e fu’u siasi, ka ko e ‘ai pe koe’uhi ko e Feitu’u na ki’i me’a mai angé ki he tuki’i pea mo e fe’iloaki. He ‘oku hangē kiate au Sea ‘e ‘alu pe ‘a e me’á ia ai. Ka u ki’i kole atu pe ‘Eiki Sea ‘osī pea u faka’osi leva pea ‘ikai te u toe tu’u au Sea.

‘Eiki Minisita Mo’ui: Sea, tapu pea mo e Feitu’u na mo e Hou’eiki mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga. Sea ko u fakamālō lahi ki he ‘Eiki Nōpele ‘o Vava’u ...

<000>

Taimi: 1445-1450

‘Eiki Minisitā Mo’ui: ... tau ngāue’aki pē pasipasi ko ena ‘oku ke fokotu’u mai. Mālō Sea.

Lord Tu’ilakepa: Sea ‘ikai foki ke mamata mai e kakai e fonuá, na’e ki’i faka’ilonga atu ia ki he Feitu’u na ‘oua te tau toe fai e fe’iloaki angamaheni ka tau, pea ‘ikai ke ‘ilo mea’i mai he kakai e fonuá ka ko u hanga ‘o fakamahino atu ‘a e ‘uhinga ko ē ‘o e me’a ko ē na’e me’a. Kae kehe Sea ko u fakamālō ki he Minisitā Mo’uí.

Fehu’ia ‘a e maze ‘oku tuku ‘i loto Fale Alea

Kuo tau a'u eni ki ha tu'unga te tau fakamā'opo'opo 'Eiki Sea pea ke, 'oku 'i ai ki'i me'a fo'ou eni ia ko u fie fehu'ia. Koe'uhí 'oku 'i ai e ni'ihi 'i he Fale ko eni ko e ni'ihi fo'ou pea 'oku kau pē mo au 'Eiki Sea fuoloa ta'u 'eku 'i he Fale ni ka 'oku, ka kiate au ko e hā hono 'uhingá ke 'ai mai angé ha'o tali e Feitu'u na. Ko e taimi ko ē 'oku ui ai ko ē Feitu'u na 'oku ke me'a mai ki he Fale ni pe ko e Sea e Fale Alea pea toki lue mai leva e Sātini 'oku 'i ai e fu'u kofu nima 'oku ne tui, pehē mai 'o hiki e fu'u me'a ko eni lanu koula, kalauni. Ko u sio atu ko iá mahalo ko ha matala'i'akau lanu mata 'Eiki Sea pea 'ai mo hono fu'u kapeti kulokula 'o tokoto 'i mu'a 'i Fale Alea. Koe'uhí 'oku 'i ai e ni'ihi 'i Fale ni te nau fehu'ia.

Ko 'eku 'eké atu Sea ko e hā e 'uhinga e fu'u me'a ko eni? Ko e fakataipe eni 'o e hā? Ko e fakatatau eni ki he hā? Pea kapau ko ha fo'i va'inga 'Eiki Sea ko u kole atu ke tuku totonu ke to'o e me'a ko eni mei mu'a mei he fofonga e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Talu 'eku hū mai ki Fale ni 'Eiki Sea mahalo ko 'eku toki fehu'i eni e me'a ko eni 'Eiki Sea. Sea ko 'etau fakamā'opo'opo ko eni ka tau folau pea ko 'eku fehu'i pe ia 'Eiki Sea. Ko e hā e 'uhinga 'a e fu'u me'a koula ko eni 'oku tuku 'i he fofonga 'o e Falé ni 'Eiki Sea. Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'Eiki Nōpele pea ko u tui ko e ngaahi me'a mahu'inga ia. 'Oatu e faingamālie ke mou feme'a'aki. Ko e kaveinga mahu'inga 'aupito ia 'a e me'a ko eni fekau'aki mo e KOVITI-19 pea na'e fai mai hono fakama'ala'ala pea 'oku 'oatu e faingamālie ke mou feme'a'aki.

Tui 'oua ngāue'aki fe'iloaki ko e founa ke fakafepaki'i 'aki mafola KOVITI

Ko u tui hangē ko ē ko u 'ai pē hangē 'oku me'a mai e kakai e fonuá he ko u tokanga lahi atu 'aupito ki he ngaahi fakamatala tautautefito ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui. 'A ia ko e 'uhinga 'a e fe'iloakí ko e mahino ko Tonga ni 'oku te'eki ke 'i ai ha mahaki heni. Tau kei ngāue nōmolo pē tautolu 'a e ngaahi fe'iloakí ka ko u 'ilo ko e kole 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui 'ane, 'oua toe fai 'a e fe'iloaki ko eni angamaheni ki he kaume'a ko ē 'oku kolonitini ko ē 'amanaki ke foki mai mei tu'apule'anga hangē ko Nu'usila. Fo'i houa 'e 48 ko ē 'oku nau tesa ai pea nau nofo ko ē 'o nau *isolate* 'i honau 'api pea nau ō ki mala'evakapuna. 'Oua mu'a toe omai ki mala'evakapuna pea toe fe'iloaki mo honau kāinga 'i tu'a ka nau ha'u ai pē ko u tui ko e 'uhinga ia. Kae kehe ko e me'a mahu'inga ia. Ko e mahino kiate au e fe'iloaki. Ko eni 'i Tongá ni 'oku mahino ia ka toki a'u mai e mahaki ki heni pea a'u ki he komiuniti te tau fou mo tautolu ai he 'ū me'a ko iá.

Kae kehe 'Eiki Nōpele hangē ko ho fehu'i ko eni ki he fu'u pōvai koula ko eni 'oku tuku ko eni 'i mu'a ko ē. Kae hangē pē ko e, mahino pē foki na'e toki 'omai pē eni ia he ngaahi ta'u kimui 'aki pē ngaahi 'uhinga ko u tui pē na'a ke mea'i pē he fakahoko fatongia 'i he tu'unga ko eni ko e Sea Fale Alea pea na'e kamata hono 'omai he'eku manatu 'a'aku ...

Lord Tu'ilakepa: Sea ki'i fakatonutonu atu pē. 2008 Feitu'u na foki na'e 'i he na'a ku fetongi he 2008 ki he 2010. Na'e 'ikai ke 'i ai ha fu'u me'a pehe ni ia. Ko e me'a ko eni ko e me'a pē kimui ni ke fakamolemole ko 'eku fakatonutonu pē 'a'aku ia.

'Eiki Sea Le'ole'o: Ko e ngaahi me'a eni ko ē hetau ngaahi fonua kominiueli te u 'ai ai leva pē ke mahino hangē ko ho me'a pea 'oku takitaha pē Sea e Fale Alea mo 'ene tu'utu'uni. 'I he fakahoko fatongia e motu'a ko eni 'a ena 'oku ke me'a mai ki he lekooti 'i he 2008 na'e 'osi 'omai ia. Na'e 'osi 'omai 'a e, na'e 'i ai 'a ē 'oku fakalea ko e *maze* ko ē. Ka 'i he tu'utu'uni 'a e motu'a ni ia he taimi ko iá me'a lelei pē 'i 'ofisi 'i hono fo'i tēpile pehē pē 'i he fakahoko fatongia ia e motu'a ni. Pea nau toki 'ohovale au ia 'a ia 'oku fai 'aki pē tu'utu'uni ka ko e tu'utu'uni ia 'a e 'Eiki Sea 'i he taimi ni kuo pau ke, mahino pē he ngaahi fengāue'aki mo e ngaahi

fonua Kominiueli ‘oku nau ngāue’aki e me’a ko ení. Ka ‘oku mahino ko e me’a ē ‘oku mahu’inga pea mahalo ka toki ‘i ai ha fokotu’u mai ia he ‘oku mahino ‘oku kau ia ‘i he fo’i ouau ‘o e Fale ni ‘a eni ko ē hangē ‘oku ke me’a ki ai ka ‘oku, ka ‘oku ‘ikai ke kovi ia ke mou fehu’ia mai.

Ko u tui ‘e toki fakama’ala’ala ange ‘e he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea ‘a eni ko ē ‘oku lolotonga mama’o atú ‘a e founa ngāue ka ‘oku kehekehe pē ngaahi founa ngāue mo e tu’utu’uni ‘a e ‘Eiki Sea ‘o e taimi mo hono, mo ‘ene founa. Ko e me’a ia fekau’aki mo ia ka ko eni ko u tui ko e, ko e ngaahi maama eni ‘oku ulo mai pea te u ‘oatu pē au faingamālie Hou’eiki ‘uhingá ki’i taimi ...

<002>

Taimi: 1450-1455

‘Eiki Sea Le’ole’o: ... me’a ko eni, pea ‘oku ‘asi ‘i he’etau ‘asenita ‘a e ngaahi me’a makehe, pea ‘oku ou tui pē au ko e ngaahi me’a ‘oku mou tokanga ko ena ke mou me’a mai ai ko e ngaahi me’a mahu’inga kiate koe ke me’a mai ki ai ‘a e kakai ‘o e fonua. Maama ena ‘oku ulo mai ko e Fakafongua Ha’apai 13.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea, tapu ki he ‘Eiki Palēmia, Hou’eiki Minisitā, fakatapu atu ki he kau Fakafongua Nōpele kae pēhē pē foki ki he fanga tokoua he tēpile ni.

‘Eiki Sea, fakamālō atu koe’uhi ko e tataki lelei hotau Fale pea ‘oku tau fefakamaama ‘aki ai ‘o lava ai ‘o tau a’u mai ki he efiafi ni.

Kole tokoni fakavavevave ki he Pule’anga fekau’aki mo e palopalema fefolau’aki vaka tahi

‘Eiki Sea ko e ki’i me’a si’isi’i pē eni ia ko e fokoutua hake pē motu’a ni ia ke fakahoko atu ki he Feitu’u na kae ‘uma’ā ‘a e Fale ‘Eiki ‘a e palopalema ‘oku lolotonga tofanga ai ‘a e kāinga mei motu ‘i he fefolau’aki vaka tahi. ‘Eiki Sea ko e talu eni mei he ta’u kuo ‘osi ‘a e palopalema ‘a e fefolau’aki makatu’unga mei he holo e pasese ‘a e ‘Otumotuanga’ofa mei he 200 mo e 300 ‘o holo eni ‘o 100 tupu fakataha ai ‘a Vava’u, Ha’apai pea mo Lulunga mo Mu’omu’a.

Pea ko e me’a foki ‘Eiki Sea ‘oku fakaloloma ko e a’u mai pē ia ki Pangai ‘oku talamai ‘oku toe pē toko 8, pea ko e toko 8 pē ia ‘e fakaheka, pea mo e uta ‘a ia ko e vaka fakamuimuitaha ko eni Sea na’e a’u mai ki Tonga ni na’e ‘ikai lava mai ‘a e kāinga ia mei Lulunga, ‘ikai lava mai mo e kāinga mei Mu’omu’a, ko e ‘alu eni ke uike ‘e 5, pē ko e ta’elau ai ‘a e ngaahi ‘alotāmaki ‘ikai faifolau.

Pea ko e ‘uhinga ia Sea na’e fai ‘a e faka’eke’eke fekau’aki pea mo e holo ‘a e uta ‘a e pasese ‘a e ‘Otuanga’ofa pea ko e fakamatala eni mei Sepitema ‘oku ‘ikai ke u fu’u ma’u lelei pē ko Siulai ko e ‘uhinga e holo ko e si’isi’i ‘a e fanga ki’i vaka fakahaofi ko eni fanga ki’i vaka ‘oku hili ‘i ‘olunga, ‘a ia kuo *expire*. Pea ko hono fakafolau ia ki Fisi pē ko Nu’usila, pea ko ‘ene ‘ave pē ‘ana ia ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fu’u ngāue lahi ia ko e ‘ave pē ‘o fai ‘enau ki’i sivi mo lī mai ki ai ‘a ki’i mei kemikale pea ‘osi ko ia pea fakafolau mai. ‘A ia ko e talu eni mei he māhina ko ia ‘o a’u mai ki he ‘aho ni, pea ko e toe tala mai eni ‘a e kāinga eni Sea ‘oku lolotonga fokoutua ko eni, ko e me’a tatau ai pē he vaka ko eni ‘oku folau mai.

Pea ko e kolé ‘Eiki Sea, pea mo e Hou’eiki Kapineti, ‘Eiki Palēmia na’a lava ha vaka makehe ke lele ki Ha’apai he ko e ‘alu eni ke fokotu’u ‘a e ako, te’eki ai lava mai ‘a e kakai ko ē ko ē na’a nau folau ko ē ki ai ‘o Faka’osi ta’u pea mo Kilisimasi ko e toe tākaki mai eni ‘a e fānau ako.

‘Eiki Sea ko e ‘oatu pē ki he Feitu’u na kae 'uma'ā ‘a e ‘Eiki Palēmia ke nau lava ‘o fai ha tokoni fakavavevave he ko e ako eni ‘e fokotu’u.

Fokotu’u ki ha Komiti Faka-Fale Alea ke tokangaekina palopalema he folau tahi

Pea ‘oku ou tui ko e me’a pē ia ‘e taha ‘oku toe ha’u ai ‘a e fakakaukau ki he motu’a ni ke kole atu ki he Feitu’u na na’a lava ‘o ‘i ai ha ki’i Komiti Tu’uma’u pehē ke tau alea’i ai ‘a e fefolau’aki ‘i tahi, pea ‘oku ou tui ko e kongā ia ‘Eiki Sea ‘oku fai ai ‘a e kole, na’a ku lave’i pē ne ‘i ai ‘a e komiti pehē ni ‘i he kuohili ka ‘oku ou mahalo pē ‘oku ‘ikai ke tonu ‘eku ma’u, na’a ‘oku ‘osi ‘i hē pē Sea, ka ‘oku ou tui ‘e lava, he ko e palopalema ia ko eni ‘oku toutou hoko ‘oku te’eki ai pē ke solova ia, ‘e a’u mai eni ki he Pule’anga ko eni, pea ko e ‘uhinga ia Sea, ‘a e ki’i fakatangi ‘oatu ki he Feitu’u na kae 'uma'ā ‘a e Fale ‘Eiki ni, mālō ‘aupito.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō ‘aupito Ha’apai 13, ko ena ‘oku ulo mai ‘a e maama ‘a e ‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi. ‘Oku ou tui pē na’a tokoni mai.

‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi: Tapu mo e Feitu’u na Sea, tapu pea mo e ...

(Na’e pasipasi kotoa ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, ko e fakahā ‘enau faka’apa’apa ki he ‘Eiki Minisitā he ko ‘ene ‘uluaki me’a eni ‘i he Fale Alea.)

Tali Pule’anga ki he fiema’u tokoni ke feau fefolau’aki vaka tahi

‘Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi: ... Fakataha ‘Eiki, fakatapu foki heni ki he fefine pē ‘e taha ‘i he ‘api ni.

Sea ko e taimi pelepelengesi eni ‘o e fefolau’aki vaka tahi, ‘oku ‘ikai ke toe lava ‘a e vaka ‘o ‘ave ‘o toho, pea ko e ngaahi tu’utu’uni ko ia mo e ngaahi *policies* ko ē ‘o e Potungāue Malini ‘oku ‘i ai hono ngaahi tu’utu’uni fekau’aki pea mo e haofaki ‘o e kau pasese. Taha ‘o e ngaahi tu’utu’uni ko eni ko e, kuo pau ke lesisita ‘a e *life raft* ‘o tatau pē ia pea mo e vaka. Pea kapau leva ‘oku ‘ikai ke a’u ‘a e lesisita ko eni ki he taimi totonu pea kuo pau ke fakasi’isi’i e pasese. Sea ko e talu ko eni e palopalema ko eni mo e *Ashika* pea mo hono fusia’u ‘a e Lao ko eni pea ko u kole fakamolemole heni koe’uhi ko e fakamafai ko eni ‘oku ‘oatu ia mei he Potungāue ni Va’a Malini ka kuo pau ke fai e *compliance* ...

<005>

Taimi: 1455-1500

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi: ...Ki he malu ‘o e kau folau ko ē ki tahi ko e vaka mahu’inga foki eni Sea ‘a e ‘Otuanga’ofa he koe’uhí ko e vaka eni pē ‘e taha ‘oku fai’aki e fefolau’aki, ka ‘oku ou tui mahalo ‘e fai e pōtalanōa pea mo e kautaha Kautaha *FISA* pea mo e *MEIDECC* Minisitā ko eni e *MEIDECC* koe’uhí ko e hā ha ngaahi founa ke lava ke tau siofaki he ko e taimi toho ko eni ko ē ‘o e ‘Otuanga’ofa ‘oku ‘amanaki ia ke ‘ave ‘o toho ki Nu’usila he ‘oku ‘i ai mo e ngaahi me’a ia ‘oku pelepelengesi hangē ko e *Navigation Aid* fanga ki’i me’a ia ‘oku *electronic* pea kuo pau ke ‘ave ia ‘o fakapapau’i ‘oku ngaahi, ‘ikai ke lava ia ‘o ngaahi ‘i Fisi ‘a ia ‘oku ‘ave ia ki he feitu’u ‘e lava ‘e fai ai hono ngaahi e ngaahi me’a ko eni pē ko hono ... ‘i he lea fakapālāngi ko e *recuperate*. ‘A ia ko e me’a ia ‘oku hoko ki he kautaha pea ‘oku ‘i ai ‘a e kole fakamolemole ‘a e motu’a ni he koe’uhí he te ne hanga ‘o uesia ‘a e fefolau’aki tautefito ki hotau kāinga ko eni ko ē mei Ha’apai. ‘Oku ‘i ai pē ngaahi founa Sea ka ‘oku ou tui

‘oku tonu ke fai ha pōtalanoa pea mo e Fakafofonga pea mo e *operator* ko eni ko ē ‘o e Kautaha Vaka ko eni ko e me’a pē ‘a e Pule’anga ‘i he Poate koe’uhí ke fai ha sio ki ai he kaha’u mālō Sea.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō ‘Eiki Minisitā, Tokoni Palēmia.

‘Eiki Tokoni Palēmia: Tapu atu ki he Sea tapu atu ki he Fale. Sea ko u tu’u hake pē au ke fakahoko atu ke tuku mai e ki’i palopalema ko ia ke mau siosio ki ai na’a lava ha ki’i fo’i lele ‘a e vaka ki Ha’apai pea mou... ‘oku ‘ikai foki ke u toe ‘amanaki au ia ‘e toe ha’u e Fakafofonga Ha’apai ‘ai e me’a heni kae talamai ‘i tu’a hē ke fai mo solova, ka ‘oku sai pē ko eni ‘oku fakahoko mai kae tukumai ia ke fai ha sio ki ai mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō ‘io me’a mai.

Veivosa Taka: Sea tapu pea mo e Feitu’u na tapu mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ‘oku ou fakamālō atu ki he Hou’eiki Pule’anga ‘a e ‘ofa kuo fakahoko ki he kāinga pea ‘oku ou fiefia ai pea mo e motu’a ni mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Me’a mai Fakafofonga Niua.

Vātau Hui: Tapu pea mo e Feitu’u na Sea, tapu pea mo e ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Fale ‘Eiki ni. Sea ‘oku ou fokoutua hake he’eku fanongo ko ē ki he tokolahi ko ē ‘o e pasese ‘o e ‘Otuanga’ofa koe’uhí ‘oku teu ke folau e vaka ke ‘omi e tamaiki ako mei he Ongo Niua ‘o ‘ikai he uike kaha’u mahalo uike kitu’a ka ‘oku ou manavasi’i na’a faifai kae tatau mo eni kae toe holo hifo e toko 100 tupu he na’e fonu ‘a e ‘alu ‘a e vaká mahalo na’e mei fai atu he fāngeau tupu ‘a e folau ko eni ‘i Tisema ka ‘oku ou tui mahalo foki ‘oku tofanga ‘a Ha’apai heni ko e toki sio he motu folau mo’oni eni Sea ‘a Ha’apai. Ko e fo’i vaka ‘e taha ‘a Niua vaka pē ‘e taha he mähina ka ko e ‘uhinga ‘eku fakahoha’a Sea ki he Hou’eiki Pule’anga mo e Malini ki’i faka’ata’atā ange pē mu’a e fo’i vaka ‘e taha ko ia ke mau ha’u kātōa pē koe’uhí ke lava kotoa mai pē ‘i he fo’i folau ko ia Sea. ‘A ia ‘oku ‘i ai pē faka’amu pehē pea ‘oku ‘i ai pē poupou atu koe’uhí ko hotau vaka. ‘Oku ‘i ai mo e vaka foki ‘e taha ko e vaka oma ‘a e Pule’anga ko e Tongiaki ‘oku kei tau pē ‘i uafu na’a lava ke ‘ai ha’ane fo’i lele faka’ali’ali ‘o ‘ave atu ai ‘a e kau Ha’apai ko eni ‘oku kei toe fiema’u ‘a e Fakafofonga ka ‘oku ou tui Sea ko ‘ene toki napangapangamālie pē ia pea ka toe tau mai mo e vaka Niua ko ‘ene toki napangapangamālie me’a kātōa pea tuku ki he vaka Niua ke ne fai e folau ko ia pē Sea mālō.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō Fakafofonga Niua pehē ‘e au ‘oku lolotonga ‘i ai homou vaka heni ‘io me’a mai koe ‘Eua 11.

Poupou ke ‘i ai ha Komiti faka-Fale Alea ke ngāue ki he palopalema he fefolau’aki vaka tahi

Dr. Taniela Fusimālohi: ‘Io tapu mo e Sea pehē ki he kau mēmipa Hou’eiki Fale Alea. Ko ‘eku fie lave atu pē ‘aku ki he fokotu’u na’e fai ‘e he Ha’apai 13 ko u tui ko e fo’i fokotu’u mahu’inga ‘aupito eni ia fekau’aki mo ha komiti ke sio ki he folau vakatahi. ‘Oku mahino pē foki ‘a e ngaahi tu’utu’uni ia ‘oku fai pau ki ai ‘a e folau vakapuna sivile mo e mahu’inga ‘aupito pē foki mo ia ia pea ‘oku fai e ngāue lahi ia e Pule’anga ki ai ke malu ‘aupito e tafa’aki ko ia. Ka ko ‘ene fokotu’u ‘oku ou mahu’inga’ia ai he koe’uhí ko e ongo Niua 17 pea mo e ‘Eua 11 ‘oku na tu’u hake pē naua ke fai e fatongia ko eni ki he folau vaka tahi ke tokoni pē foki ki he Pule’anga, ka ‘oku ou

tui ko e fokotu'u ko eni 'oku mahu'inga he koe'uhí ko u tui ko e pēseti 'e 80 'o e kakai ia 'oku nau folau vakatahi 'i he tu'unga ko ia 'oku mahino mai 'oku ou tui pē 'oku 'ikai ko e ...

<007>

Taimi: 1500-1505

Dr. Taniela Fusimālohi : ...tu'u hake pē naua ke fai 'a e fatongia ko eni ki he folau vakatahi ke tokoni pē foki ki he Pule'anga. Ka 'oku ou tui ko e fokotu'u ko eni 'oku mahu'inga he koe'uhi 'oku ou tui ko e peseti 'e 80 'o e kakai ia 'oku nau folau vakatahi. Pea 'i he tu'unga ko ia 'oku mahino mai 'oku ou tui pē 'oku 'ikai ko e lahi taha 'o e folau vakatahi ko Ha'apai. Ko e lahi taha 'o e folau vakatahi ko 'Eua. Ko homau vaka eni 'e 2 'oku 'ikai pē ke 'osi mai 'a e kakai ia ha fo'i folau 'e taha. Ka ko e mahu'inga ko ē ko ē 'o e folau vakatahi he 'oku 'ikai ke ngata pē 'i he kau pāsese hono fetuku holo, ka 'oku kau ai 'enau ngaahi uta ki he ngaahi me'a fakasosiale, ko 'enau ngaahi me'a ko e uta mai ki he māketi. Fakafoki e tamaiki ako ki he ako mo e ngaahi me'a ko ia 'oku ou tui 'oku fu'u mahu'inga 'aupito, ka 'oku ou tui mo poupou ki ai ko ha fokotu'u ke fakafoki mai 'i he kaha'u ke tau sio fakalelei ki ai, ke 'i ai ha *comment* 'a e Fale ni ki he tafa'aki ko ia 'o e folau vakatahi.

Tokanga ki he tu'unga malu e kau'āfonua mei he KOVITI

Ko u ki'i fie foki pē 'Eiki Sea ki he talanoa ko ia na'enai ki he vailasi, pea 'oku ou fakamālō ki he 'Eiki Tokoni Palēmia ki he lipooti lelei ai 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'etau ngāue. Pehē foki ki he Minisitā Mo'ui ko etokanga 'a e motu'a ni ia he na'e 'i ai foki 'a e fakalea 'a e Minisitā Mo'ui 'o pehē 'e a'u atu pē ki he tu'unga 'oku 'i heni 'a e vailasi ke tau nofo mo ia,. 'Oku ou tui ko e fo'i konga mamafa ia 'o 'ene me'a 'i he tafa'aki ko ia. 'Oku mahino pē foki kiate au ia 'a e teuteu ko eni fakalotofonua 'oku tau fai 'i he feinga ke malu'i e kakai 'aki e huhu, mo teuteu e ngaahi feitu'u ke ō mai 'a e kau folau 'o nofo atu ki ai. Ka ko 'eku fehu'i koe'uhi ne 'i ai e ki'i fakamatala 'oku ou tui pē ko e ta'u kuo 'osi 'oku fekau'aki ia pea mo e teuteu'i ko ia 'o e mala'evakapuna. Koe'uhi foki na'e 'i ai 'a e me'a na'e hoko 'i Novema ta'u kuo 'osi 'o pehē na'e toe kumi holo 'a e tokotaha na'e ngāue 'i he *Immigration* ke vakai'i ange na na'e folau ia, hangē kiate au na'e 'osi folau ia ki Vava'u he taimi ko ia. Na'a na'e 'i ai ha'ane fekau'aki pē ko ha feala'aki hangē ko e fakatapu pea mo e kau folau.

Ka ko e fehu'i pē ia 'a'aku 'i he tafa'aki ko ia ia pē koe'uhi foki 'oku te'eki ke u fanongo au pē 'i ai ha lipooti 'o fekau'aki mo e hā leva ha teuteu ki hano fulihi 'o 'etau mala'evakapuna ke 'i ai ha toe malu ange ai, koe'uhi 'e 'alu atu pē foki ki he taimi kuo tau faka'atā ange 'a e ngaahi puna ke toe lahi ange 'a e fepuna'aki. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō 'aupito. Tokoni mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

'Eiki Minisitā Mo'ui : Sea tapu mo e Feitu'ú na kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Fakamālō heni ki he Fakafofonga 'Eua 11 Sea he 'ohake 'a e *issue* mahu'inga ko eni Sea. 'Oku mahino ki he motu'a ni Sea 'a e me'a ko ia na'e hoko ko ē he ta'u kuo 'osi he vaka fakamuimui. Sea 'oku 'osi maau e Potungāue pea mo e ngaahi Tu'utu'uni Ngāue pē 'oku ui pē he faka-Pilitania ko e *traffic light*. 'Aki pē 'a e ngaahi 'uhinga ko eni Sea. Kapau 'e a'u mai ha taha ki he me'a 'o fai ko ia e sivi 'oku *positive* 'oku 'ikai ke puke ia 'oku kei 'alu holo pē ia, 'oku ai mo e ngaahi tu'utu'uni kia nautolu. Sivi atu *positive* ka 'oku puke tau pehē 'oku lahi ange 'ene tale pea fiema'u ke fai ha tokanga. Kuo 'osi 'i ai 'a e tu'utu'uni ngāue ke fakamavahe'i 'a e fa'ahinga ko ia.

Ko e me'a ko eni ki he *security* ko ia he mala'evakapuna Sea kuo 'osi mahino ko e ō mai ko eni 'a e vaka ko eni mei Nu'usila ko e kau *front liners* ko ia 'e ngāue he mala'evakapuna pea mo e ngaahi

'elia ko ia Sea, kuo pau ke nau kolonitini nautolu 'aho 'e 3 he 'osi ko ia 'a e ngāue ko ia ki he vaka. 'A ia ko e 'uhinga pē foki ko e ngaahi *risk* ko eni 'oku fai ki ai 'a e me'a ko ia 'a e Fakafofonga 'Eua 11, 'a ia kuo maau 'a e ngaahi fokotu'utu'u ngāue ko ia Sea ke 'oua 'e toe hoko 'a e ngaahi me'a na'e hoko ko ia 'i he kuo hili. Tau ako kotoa pē mei he ngaahi me'a ko ia he kuohili Sea ke fakalelei'i 'etau ngāue ki he malu pea mo e lelei ko ia ki he fonua. Mālō Sea.

Fehu'ia e tokoni fakavaha'apule'anga ke fakalelei'i mala'e vakapuna ke fakasi'isi'i mafola KOVITI

Dr. Taniela Fusimālohi : Sea kātaki fakamolemole pē ka u toe ki'i hao hake pē. Na'a ku 'uhinga au ia ki he pou pou hangehangē na'e 'ai ke 'omai mei he Pangikē 'Esia pē Pangikē 'a Māmani ke toe fulihi e mala'evakapauna 'a e *terminal* ki ha fa'ahinga fulihi 'e fakasi'isi'i ai 'a e fetaulaki 'a e pāsese mo e kau ngāue ko ia he mala'evakapuna. Mahino pē foki kiate au ia 'a e kongā ko ia ka ko e fehu'i hangē kiate au na'e 'i ai ...

<008>

Taimi: 1505-1510 ANA (1 01 29)

Dr. Taniela Fusimālohi: ... nau fanongo talanoa pe he talanoa pehē he ta'u kuo 'osi.

'Eiki Minisita Mo'ui: ...

Taimi: 1510-1515 SULIANA

'Eiki Minisita Mo'ui: ... hangē ko e fakahoha'a ko e peseti 'e 84 ko ē 'o e *second dose* pe ko e tousi hono 2 'oku faingamālie pe Sea. 'Oku 'i ai e fa'ahinga kuo te'eki *due* 'enau huhu tu'o 2 ka 'oku *due* mai ki he māhina ni, 'oku 'i ai e fakafuofua ko e 'osi ko ia 'o Sanuali ni mo e kongā 'o e māhina katu'u kuo a'u ki he 'ova 'i he peseti 'e 90. 'Oku 'i ai pe fa'ahinga ia kuo *due* ke nau o mai 'o huhu tu'o 2 ka 'oku te'eki ke nau o mai 'o makatu'unga ai 'a e kole.

Ko e toko 1807 Sea 'i he toenga *Pfizer* ia pea mei Nu'usila na'e lava ai 'o fai e *booster*. Ko u tui 'i ai e fa'ahinga 'ia kimoutolu toe sai ange hono malu'i e kakai 'o e fonua ka a'u kia taimi kuo tō mai ai 'a e *Omicron*, Sea kuo 'osi fai 'a e talanoa pea mo 'Asitelēlia mo Nu'usila te nau loto lelei ke 'omai 'a e *Pfizer* ke fai 'aki e huhu *booster*. 'Oku lolotonga ngāue 'a e Potungāue ke 'omai 'a e *Coldtainer* ke ne *store* ai 'a e huhu malu'i Sea. Kapau 'e lava mai he māhina katu'u 'e lava leva 'i he huhu *booster* ko eni 'oku 'amanaki ke 'omai 'o nofo 'a e huhu malu'i ia ko ia 'o māhina 'e 9. Ko e ngaahi ko e fo'i fiema'u mahu'inga ia Sea ki he hoko atu ko eni 'a e *booster* pea mo e lele atu ko eni 'a e huhu malu'i 'a e 'omai e *Coldtainer* ke ne hanga 'o tauhi ai 'a e ngaahi faito'o ko eni ki he huhu malu'i. 'A ia ko e tali ia ki he fehu'i ko e huhu ko ē ki he *dose 2* 'oku faingamālie ko e huhu ko eni ki he *booster* 'oku 'amanaki ke tau mai ia he māhina katu'u pea mo Ma'asi ko e kongā ia mei Nu'usila pea mo 'Asitelēlia.

Sea ko e huhu malu'i hangē ko e fakahoha'a 'a e motu'a ni ko e ta'u 12 ia ki 'olunga 'oku 'i ai e fengāue'aki pea mo e fetalanoa'aki pea mo Nu'usila ki he huhu malu'i ko eni mei he ta'u 5-11. Mahalo 'oku mea'i pe he Feitu'u na kae 'uma'ā a e Fale 'Eiki ni mo e kakai e fonua 'oku kamata 'a e huhu malu'i ki he ta'u 5 mo e ta'u 11 ia 'i Nu'usila he māhina ni. 'Oku 'i ai e fakaangaanga mahalo ko Ma'asi 'e a'u mai ai 'a e huhu malu'i ki he ta'u 5 ki he ta'u 11. Pea ko u tui ko e faingamālie ia kia kitautolu kamata e huhu 'e he ongo fonua ko eni, ko e a'u ange ki ai toe sai

ange ia kia kitautolu pea malu'i e ta'u 5 ki 'olunga Sea. Ko u tui ko e ongoongo lelei ia Sea ki he Feitu'u na kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni pea mo e fonua fakalukufua. Mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Minisita Mo'ui. Hoko mai 'a Tongatapu 1, me'a mai

Fehu'ia tu'unga mateuteu e Pule'anga mo e fonua ka tō mai KOVITI ki Tonga

Tevita Puloka: Tapu ki he 'Eiki Sea Le'ole'o pea pehē ki he ...**(pasipasi e Fale ko 'ene fuofua me'a eni he Fale Alea)** 'Eiki Palēmia mo e Hou'eiki Nōpele, Hou'eiki Minisita e Kapineti kae 'uma'ā e kau Fakafofonga e Kakai. Ko 'eku ki'i fehu'i 'oku nofo pe 'i he KOVITI-19 pea ko e fehu'i fakalūkufua pe Sea ki he Pule'anga. Ko e hā 'a e tu'unga malu 'o e fonua fakalukufua mo ha mateuteu 'a e Pule'anga ki ha 'aho 'e tō ai 'a e halanga tengetange ko eni 'i he fonua ni. 'Oku 'ikai te u 'amanaki ki ha tali fakaikiiki he ko e Hou'eiki Minisita ko eni ko e toki to'ofuhe fo'ou. 'Amanaki pe au pe 'e lava 'o 'omi ange 'a e fakapeseti. Ka ha'u 'a e vaka ko ena pe ko e taimi pe māhina 'e fiha mei heni 'a e halanga tengetange ko ena 'i he fonua ni, ngalingali nai kuo tau mateuteu peseti 'e fiha ke matatali ha 'aho 'e hoko mai e me'a ko ia? Ko 'eku 'amanaki 'a'aku mahalo ke ma'u pe ha ki'i fakafuofua pehē pe peseti 'e 99 'etau mateuteu ke tali 'a e faingata'a pe 'oku peseti 'e 1 mo e konga. Ko u tui mo e 'amanaki ko 'eku talanoa eni ka to 'a e halanga tengetange ko eni 'i he fonua ni ...

<000>

Taimi: 1515-1520

Tevita Puloka: ... ko e hā nai 'a e, ho'omou mateuteu Hou'eiki Pule'anga pea pehē fakalukufua pē ki he fonuá. Leveleva e malanga mālō.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō Tongatapu 1. Me'a mai 'Eiki Minisitā Mo'ui.

Tali Pule'anga ki hono fehu'ia tu'unga mateuteu Pule'anga ki he KOVITI

'Eiki Minisitā Mo'ui: Sea tapu pea mo e Feitu'u na kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa e, 'a e Fale Alea 'o Tonga. Fakamālō ki he Fakafofonga ko ia 'o Tongatapu 1 'ikai ke fanafana mai ke teuteu'i e me'a ko eni kae kehe Sea ko u faka'amu pē au ke u 'oatu pē ki'i tali ko eni pea ko u tui 'e fiemālie ki ai 'a e Fakafofonga ko ia 'o Tongatapu 1. Sea ko e, mo'oni 'aupito e lau ko eni ki he tu'unga mateuteu. Te u 'oatu pe au e ngaahi me'a ko eni 'oku lolotonga 'i ai ko eni 'a e Potungāue Mo'uí 'i he taimi ní. Pea ko u tui Sea ko e 'uhinga lahi ia ko ē 'a hono 'omai fakafe'unga pē hotau kakai mo *control* pē Sea 'i he tu'unga ko eni 'oku hokohoko ki ai ke hangē ko e ngaahi fonua ko ē 'o 'omi tokolahi, 'omai pē ki he iví.

Sea ko e tu'unga ko ē he taimi ní ko e *ventilator* pe ko e me'a ko ē 'oku ne fakamanava 'aki ha taha 'e fiema'u ko ē ke manava he kasa ko e *ventilator* 'e 10, fakataumu'a pē ki he KOVITI-19. Ko e tu'unga ko eni 'a *Health Center* ko eni 'i Mu'a 'e lava 'e he *health center* ko ia 'i he fo'i taimi 'e taha 'o *accommodate* ai e toko 16 kapau 'oku fiema'u ke nau tokoto 'i Mu'a. Pea kapau 'e toe 'alu ke tokolahi ange 'oku 'i ai, ko e Kemi Taliaí 'e lava ke 'i ai e toko 36 Sea. Ka ko e, 'oku 'osi *train* e kau ngāue 'i he *ICU* 'oku nau toko 19, 'oku 'i ai e kau toketā 'e toko 9 'oku nau *train* nautolu 'o fakaangaanga ki he ngaahi me'a ko eni Sea. Ka ko e sitetisitika ko ē 'oku 'omai fakamāmani lahi ko ē he taimi ni he 'osi ko eni e huhu malu'í pea mo e tu'unga ko ē 'oku 'i ai ko ē he taimi ní 'e Sea, a'u pē mo e ngaahi lipooti pea mei 'Amelika, neongo kotoa 'a e ngaahi me'a ko eni ko e ngaahi me'a ia na'e hoko 'i he taimi ko ē na'e 'ikai ke 'i ai 'a e huhu malu'í. Ko e

‘osi ko eni ‘a e huhu malu’i ko kinautolu ko ē ‘oku ‘ikai ke huhu mo kinautolu ko ē ‘oku ta’u motu’á mo me’á ‘oku, ‘oku tō lahi ki ai ‘a e fokoutua.

Ko kinautolu ko ē ‘oku huhu malu’i pea mo e anga ko ē ‘ene tō he taimi ní Sea ‘oku tō ma’ama’a pe ia ki he kakaí, tatau pē ngaahi fonua mulí neongo ‘ene lahi. Ko u tui Sea ko e tu’unga ia ‘oku ‘i ai ‘a e potungāue pea ko e ‘uhinga ia Sea ‘oku fakangatangata ai pē ka hoko ha me’a ‘oku lava pē he ki’i tu’unga ‘oku ‘i ai he taimi ni ‘o tokanga’i ‘a kinautolu ‘oku puke.

Fakatokanga’i ange Hou’eiki ko kinautolu ko ē ‘oku foki mai ‘oku nau huhu malu’i kotoa. Ko e sivi ko ē nautolu pea nau toki heka ko ē he vaká pau ke nau *negative* nautolu ia pea nau toki ha’u. ‘A ia ‘oku mau tui ‘o hangē pē ko e keisi ko eni na’e hoko ko ē ‘i he ta’u kuohilí Sea neongo na’e *positive* e keisi ia ka na’e ‘ikai ke puke ia. ‘A ia ko e tu’unga ko ē ‘o e vailasí hono sinó fu’u, fu’u si’isi’i fau ia ke ne hanga ‘o fakatupunga ‘ene puké pe te ne hanga ‘o fakapuke’i ha taha kehe.

‘A ia ko ‘emau *assessment* ia ko ē he taimi ní Sea mo ‘emau tu’unga mateuteu ko ē ‘a e potungāue he taimi ni ‘a eni ko ē ‘oku ou fakahoko atú Sea ‘oku ou tui pē te mau fakangatangata pē ngaahi vaka ‘oku ‘omaí ‘o fakatatau ki he ivi pea mo e kau ngāue ke nau hanga ‘o tokanga’i. Ko ‘ene taimi pē ko ē ke ‘i ai ha keisi ko e kau ngāue te nau kolonitini ai pē mo kinautolu kae ‘oua leva kuo *negative* ‘enau keisi pea ‘atā ki he ngaahi komiuniti Sea. Ko u tui ko u tali atu ‘a e fifili pea mo e talāfili ko ia ‘a e Fakafofonga ‘o Tongatapu 1 mālō Sea ‘a e ma’u faingamālie.

‘Eiki Sea Le’ole’o: Mālō. ‘Eua 11 toe ‘i ai ha fakamā’opo’opo, me’a pē ko ena pea ‘osi leva.

Fehu’ia tu’unga mateuteu ngaahi falemahaki ki Tokelau ki he KOVITI

Dr. Taniela Fusimālohi: Mālō Sea kātaki pē ko e, ko ia Sea. Ko e, koe’uhí foki ko e lipooti ko eni kuo fakahoko foki ko ē he Minisitā Mo’ui ko u faka’amu pē ke ne fakamatala’i ‘oku fekau’aki pē pea mo Tongatapu. Ka koe’uhí foki ko e, ‘oku ‘i ai foki mo ‘Eua pea mo Ha’apai pea mo Vava’u ki ha, ko e hā ha fa’ahinga teuteu ‘oku fai ki he ngaahi ‘otu motú ki honau ngaahi falemahaki. Mālō.

<002>

Taimi: 1520-1525

Tali Pule’anga ki he tu’unga mateuteu fakafalemahaki kau ai ‘a tahi

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ka u ki’i hū atu pē he ki’i faingamālie ko eni kae mālōlō hifo ‘a e Minisitā Mo’ui ia.

Sea ko e teuteu ko ē ‘oku fakahoko ko e teuteu ke ta’ofi ‘a e mahaki he kolonitini. Pea ‘oku ‘osi ‘i ai ‘a e fokotu’utu’u ‘oku nau ui ko e *traffic light*, ‘osi ‘i ai ‘a e fokotu’utu’u meimei hangē ko e faka-*phase* ‘a e me’a ko ē ‘i Nu’usila ‘a e Potungāue Mo’ui ko ‘etau a’u ko ē ki he tu’unga ko ē ko e me’a e ‘e fakahoko, ko ‘etau a’u ko ē kapau ‘e ma’u ha mahaki ko e me’a e ‘e fakahoko. Ta u ‘osi ‘alu tautolu ia ko e *phase 4* ko ē ‘o ‘enau fokotu’utu’u na’a tau ‘osi a’u tautolu ki ai, tau ‘osi a’u tautolu ki he *phase 3*, ‘osi mahino ki he fonua ia he taimi ni ‘a e ngaahi ngāue ko ē te tau fakahoko koē heni. ‘Oku kau ai ‘a e fokotu’utu’u ko ē ko ‘ene ‘i ai ha ‘aho ‘e *leak* ai ki he komiuniti ko ‘ene tu’usi ia ko ē ‘a Vava’u ‘ikai ke toe fai ha fefolau’aki ki he ‘ū ‘otu motu ka nau fengāue’aki pē ke malu’i pē, hangē ko e ‘alu ko ē ‘a e ‘ū vakatou... kau ai ‘a e ‘u me’a ia ko ia ai, ‘a ia ko e fanga ki’i me’a fakaikiiki ia ko ia Sea ‘oku ou tui au ‘e sai ke sai ke toki ō mai ‘a e komiti ia ‘o fai ha ki’i *presentation* he ‘oku ou tui ‘oku mahu’inga pē ia ke ‘ilo fakaikiiki ki ai ke

mea'i fakaikiiki 'e he Fale, ka 'oku 'osi mā'opo'opo pē 'a e fokotu'utu'u ko ia, ka ko 'eku fakahoko 'e au ia 'a e, ko e palani 'i he taimi ni mo e taumu'a ke fakangata kapau 'e 'i ai ha mahaki ke fakangata pē 'i he kolonitini, 'i he *border*, hangē pē ko e kei fakangata 'e Nu'usila 'a e *Omicron* 'i he *border* 'i he taimi ni.

'Ikai ke 'i ai ha'amaui 'amanaki 'amautolu ki he fa'ahinga tu'unga ko ē 'oku tau 'i ai ka 'oku toe kau foki mo e polisi mo e sotia 'i he *security*, ka 'oku 'omai pē hotau kakai 'oku nau mea'i pē 'a e me'a totonu ke fakahoko, koe'uhi he 'oku nau 'ilo pē 'etau fiema'u ke malu hotau fonua ni, pea ko e 'ū fengāue'aki ia 'oku ou tui fakataha pea mo e palani 'a e Potungāue Mo'ui 'e lava pē. Ko e *risk* 'e a'u mai 'a e mahaki 'oku 'i ai ma'u pē ia 'i he taimi ni, manatu'i ko e ta'u kuo 'osi ta'u 'e 2 kuo 'osi na'e ifo 'etau 'omai 'etautolu ia ko ē vakapuna he na'e 'ikai ke 'i ai ha *Covid* ia 'i Fisi, na'e 'ikai ke 'i ai ha *Covid* ia 'i 'Okalani na'e ngata pē 'i he *border*. Ko e 'aho ni ia 'oku 'ikai ke toe 'i ai, ko e *policy* ia ko ia 'oku 'osi liliu ia 'i he taimi ni koe'uhi he 'oku 'ikai ke toe 'i ai ha feitu'u ia te tau ala 'omai mei ai ha me'a 'oku kei hao, 'osi 'i ai 'a e, tukukehe pē 'a Ha'amoia ko Vanuatu mo e fanga ki'i fonua ko eni 'a e Pasifiki.

Ko Nu'usila eni mo 'Asitelēlia mo Fisi 'oku 'ikai ke toe pehē ia 'oku 'ikai ke ta u toe ma'u 'etautolu 'a e faingamālie ko ia na'a tau ma'u 'i he ta'u kuo 'osi. Teuteu ko ē ki he ta'u ni toe ki'i *more alert* pea ki'i fefeka ange hono uki pea mo hono fokotu'utu'u 'i he taimi ni 'o toe 'alu ki he fakaikiiki ke lava pē hono 'omai 'a e kakai 'oku faka'ofa 'enau nofo kae kei puke ma'u pē 'a e, 'a ia ko e teuteu ia pea mo e anga 'a e taumu'a 'a e ngāue ko ē 'a e Potungāue Mo'ui pea mo e Pule'anga 'i he taimi ni, mālō 'aupito.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō. 'Eiki Nōpele.

Lord Tu'ilakepa: Sea tapu pē mo e Feitu'u na pea 'oku ou kole pē mu'a ke u hufanga 'i he fakatapu kuo 'osi hono aofaki.

'Oku ou tui pē mahalo ku o mā'uloloa 'oku faka'amu 'a e Feitu'u na ke tau tutuku ā Sea. Ka na'a ku ta'utu pē au ia 'ou pehē ko e faka'osi e 'eku tangutu, ka ko e hā 'a e me'a 'oku kei lāunga'ia mai pē 'a e me'a ni ia 'Eiki Sea, ka 'oku totonu pē ke 'ave 'a e ngaahi fakakaukau.

Hou'eiki Pule'anga, 'ikai ke u tui ki he me'a ko eni 'oku mou toutou me'a mai ki he ongo Fakafofonga na'e totonu ke mo 'ai mai 'a e me'a ko ia 'i tu'a ke mau mateuteu ki ai. Ko e ho'ata ko ē ha Pule'anga 'i he Fale Alea, me'a faka'ofa'ofa mo'oni ko ho'omo me'a mai 'a e ongo Fakafofonga, fika 1 kae 'uma'ā foki 'a e fika 13. Fu'u me'a mo'oni ia, kau ki he vaka, kau ki he KOVITI-19.

Sea koe'uhi ko e tūkufua 'o e folau te tau fai 'oku 'ikai ke u tui ke pehē, ko e fo'i 'ata ia 'o e me'a 'a e Pule'anga 'aneafi 'Eiki Sea, na'a nau talatalanoa'i pē 'i tu'a pea nau me'a mai ki Fale ni 'Eiki Sea 'o 'ikai mahino ki he kakai 'o e fonua ko e hā koā 'a e tu'unga 'oku 'i ai 'a e Fale ko eni 'Eiki Sea.

'Eiki Sea 'oku ou, ko e fehu'i ko ē kau ki he KOVITI, kuo kamata ke mole atu 'a e ilifia ia 'Eiki Sea ta'u 'e 2 ko eni, ko e fu'u mateuteu ko ē 'oku fai 'e he fonua ni 'i he taimi ni ko e huhu, toki tānaki atu pē ki'i peseti 'e 10 'o e ki'i me'angāue 'oku ma'u 'e he fonua. Ko e ivi malava ia 'o e fonua te nau lava 'o ma'u mai ha me'a, ka 'i he tokoni 'a e 'ū fonua muli 'o 'omai, huhu 'a e taha kotoa. 'Oku ou mālie'ia 'i Vava'u 'Eiki Sea, ko 'ene pehē pē huhu, tu'u 'a e tangata mo e fefine pea mo e fānau 'o ō 'o huhu, Tonga ni mahalo mo e ki'i ni'ihiki tokosi'i pē 'i Ha'apai mo 'Eua, taimi pē ko ē na'e 'asi mai 'a e ki'i me'a ko e *baby virus*, masi'i me'a ko e tokolahi, tā 'oku

tokolahi pē ni'ihī ia heni ko e ō 'o huhu. Ko e mateuteu ia 'a e Pule'anga ke mahino ke malu'i e kakai 'a e fonua 'Eiki Sea. Toki kimui e *mask* mo e me'a kimui 'Eiki Sea. Mahalo ko e ...

<005>

Taimi: 1525-1530

Lord Tu'ilakepa: ...Fale ko eni he taimi na'e tō mai ai ko ē 'a e mahaki kau e motu'a ni he fika 'uluaki he me'a ko e ilifia he me'a ko e mahaki, fika ua ki ai 'a e Minisitā Lao. Sea na'e 'au ki ha tu'unga ai 'ema talanoa mo e Minisitā Lao ke ma hola ki Vava'u taimi ko ē na'e me'a atu ai 'a e Minisitā Lao ki Vava'u.

'Eiki Minisitā Lao: Sea ka u ki'i fehu'i atu pē 'e taha kuo tali mai 'e he 'Ene 'Afio 'etau tali pē te'eki ai 'oku hangē kiate au 'oku tau maumau lao he taimi ni.

'Eiki Sea Le'ole'o: 'Oku mou lolotonga maumau'i 'aupito 'etau tu'utu'uni Vava'u na u tuku atu pē faingamālie ko eni hangē pē ko 'etau kamata ka ko eni pē 'oku 'osi fai'aki pē laumālie ko ia ko e 'uhinga 'oku 'i ai e me'a ko e me'a makehe tau 'asenita.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Pea 'oku ou ki'i 'oatu pē ko ia pea ko e me'a mahu'inga e Koviti ka ko ena 'e Vava'u.

Lord Tu'ilakepa: 'Eiki Sea ko e 'epoki fo'ou eni ia pea mahalo 'oku 'ohovale lahi 'i he liliu ko ia. Ko e Tali Folofola na'e 'osi mahino 'oku 'i hono tu'utu'uni ka koe'uhī 'oku mau hū mai ko eni 'oku 'i ai...

'Eiki Sea Le'ole'o: Me'a mai 'Eiki Nōpele he 'oku ou 'osi fakangofua atu 'e au ia, me'a mai koe he Koviti ka tau hoko atu.

Lord Tu'ilakepa: Ka te u foki ki he fo'i talanoa 'amaua mo e Minisitā Lao pea mu'omu'a leva e Minisitā Lao ia ki Vava'u ka u teuteu eni ke u hola mo au, 'ohovale pē kuo ongona mai ia mei he Pule'anga ko e vaka ko ē na'e ha'u ko ē 'i Fisi ko ē 'o ma'u ai ko ē 'a e vailasi na'e heka mai ai 'a e kau Tonga pea ko e kau Tonga 'oku nau 'alu kotoa ki Vava'u ko u talaange ki he Minisitā Minisitā Lao ko e vailasi ena ia 'oku 'i Vava'u.

Sea 'aho ni 'ikai ke mau toe ongo'i 'e mautolu he taimi ni 'oku mau nofo faingata'a'ia he koe'uhī he 'oku mau talangofua ki he me'a na'e 'omai he Pule'anga pea mo e Minisitā Mo'ui. Huhu. Ko e me'a pē eni 'oku ou ongo'i 'Eiki Sea ko u toki 'ilo 'e au ia kimui ko mautolu ko eni he Kapineti 'osi huhu e ki'i kau Kapineti fo'ou ia ko eni 'a ē na'a mau Kapineti kae tuku au na'a ku 'uluaki huhu 'Eiki Sea huhu *booster* 'osi *booster* nautolu kae tuku au na'e fika 'uluaki pē 'a e Fale 'a Ha'a Moheofo, fika ua e Palēmia mālōlō ko ē mahalo 'oku te'eki ke *booster* mo ia fika tolu au 'Eiki Sea mahalo 'oku te'eki ke huhu ē ia.

Kaikehe 'Eiki Sea 'oku ou sio ki he hangē 'oku tau hoha'a ko e Koviti, 'e Minisitā Mo'ui 'oku ou poupuu atu ki he Feitu'u na ki he si'i ni'ihī ko ē 'i Fisi fai pē koe ho lelei taha pea fai mo 'omai nautolu si'i 'i ai mo e tangata'eiki faifekau ai pea mo e ni'ihī tokolahi 'etau fānau 'Eiki Sea. 'Oku tau kei hoha'a pē tautolu ia ko e 'ikai ke fai mo ...ka ko ena 'oku ke me'a mai ka huhu 'uluaki, ua mo e tolu pea 'omai nautolu pea na'a ke hiki e Folofola hotau 'ao hūfanga he fakatapu ke tau falala ki hē pea 'oku ou tui ki ai 'Eiki Sea.

Kole vaka Tongiaki ma'a Vava'u

Faka'osi ko e kole atu 'Eiki Sea ko u vakavakai holo he Kapineti ko eni tokotokolahi ko e kau Vava'u fika 'uluaki ki ai 'a e Minisitā ko eni Ngaahi Ngāue Lalahi ko e Vava'u mo'oni. Ko e vaka ko ē ko e Tongiaki 'oku ou kole atu foaki mai mu'a ma'a Vava'u. Ko 'Eua 'oku 'i ai 'enau vaka feinga pē 'a 'Eua ko Niua nau feinga pē ko Ha'apai ko 'eku manatu'i he 2017 pē 2018 na'e hanga he Pule'anga 'o e 'aho ko ia 'o to'o e 300,000 'o 'oange ki Ha'apai ke 'ai honau vaka 'Eiki Sea. Ko 'eku kole 'a'aku Sea ki he Palēmia.

Veivosa Taka: Sea fakatonutonu atu. Tapu pea mo e Feitu'u na 'Eiki Sea tapu mo e Fale 'Eiki ko e fakatonutonu Sea ko e *subsidy* ia na'e 'omai na'e 'ikai ke kumi 'aki ha vaka ke 'alu mei he motu ki he motu mālō Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Kātaki mu'a Hou'eiki 'ai mu'a ki he laumālie ko ē na'e 'oatu atu 'aki e faingamālie tau talanoa he ngaahi poini mahu'inga ko eni 'oku 'ohake he Koviti te tau vilo toho e feme'a'aki 'o fai 'etau tipeiti 'I he ngaahi 'isiū ia 'e toki 'omai ki he Fale Alea. Me'a mai he ngaahi me'a pē ko eni 'oku tau 'ohake 'oku tau mahu'inga'ia ai tau tali e Folofola pea 'oku 'oatu e faingamālie me'a kehe ko eni ko e me'a mahu'inga ia ka tau fakakakato ka tau hoko atu ki he'etau founga ngāue.

Lord Tu'ilakepa: Sea fakamālō atu ki he Feitu'u na 'oku 'ikai ke totonu ke 'i ai ha mēmipa he Fale ni ke ne 'omai ha me'a noa'ia ki he Fale ko eni ko e fu'u me'a mahu'inga eni 'oku ou kole ki he Pule'anga ko eni tau pē fu'u vaka hangē ko e me'a ko eni 'oku me'a ko ē ki ai 'a e Fakafofonga Fika 13 ka 'oku mahu'inga ke kole ki he Pule'anga ke 'omai 'oange ia ma'a Vava'u 'i ai pē ha ki'i me'a 'oku 'Eua 'oku fu'u lahi e vaka 'a 'Eua pea 'oku fu'u lahi 'a e 'ū vaka 'oku tau hē 'a 'Eua 'ikai ke faka'aonga'i 'Eiki Sea. Ko e ki'i vaka ko eni 'a Niua ko e si'i fakapaea holo 'a e ki'i Fakafofonga Fika 17 ko 'ene si'i kole ha ni'ihi ke nau ō...

<007>

Taimi: 1530-1535

Lord Tu'ilakepa : ...tānaki mai, 'ave ma'a Vava'u. 'I ai pē ha ki'i me'a, 'Eua fu'u lahi 'a e vaka 'Eua pea 'oku fu'u lahi 'a e 'u vaka 'oku tau hē 'a 'Eua 'ikai ke faka'aonga'i 'Eiki Sea. Ko e ki'i vaka ko eni 'o Niua ko e si'i fakapaea holo 'a e Fakafofonga Fika 17 ko e si'i kole ha ni'ihi ke nau ō ke ō 'omai e vaka 'Eiki Sea. Kau ia he tokoni kia tautolu. Ko 'eku kole pē 'aku ia e Tongiaki kapau 'e faingamālie, lahi 'a e 'u *activity* ia 'i Vava'u. Ka ava e *border* faufaua 'aupito 'a e folaua 'a Vava'u 'i he ngaahi folau'eve'eva 'Eiki Sea.

Ko e ki'i kole pē 'Eiki Sea. Sea 'oku 'ikai ke 'uhinga 'eku lave 'aku ia ko ha fu'u me'a mahu'inga. 'I kai fu'u fuoloa 'a e tau 'a e vaka hē. Ka ko e ki'i motu'a ko ia 'oku pule ai, talanoa mai 'e he kau tama ko eni mei Lofanga ki'i motu'a ko ia 'oku pule, talamai ko e ki'i motu'a Ha'apai kae taloa pē 'a e vaka ia ki Vava'u, ko 'enau kole atu 'anautolu ke si'i afe 'i Ha'apai pea 'io mai pea 'ikai ke fai ia 'Eiki Sea. 'Oku totonu ke vakai'i 'a e ki'i pule ko eni, pē ko e hā 'ene ngāue 'oku teke pē ki Vava'u. 'Oange ha faingamālie ki Ha'apai na'e totonu ke taloa 'a e vaka. Tu'o 2 'a e taloa 'a e vaka ki Vava'u. Mou me'a ki he 'aho ni, 'ikai ke maumautaimi 'a e me'a 'oku me'a mai ai 'a e Fakafofonga 13 he 'oku mo'oni, mahu'inga. Pea ko e kolé ia Pule'anga, kapau 'e tānaki ha ki'i ivi Minisitā Pa'anga fo'ou ko eni, 'utu 'aki 'a e 'u vaka kotoa nau lele kātoa ki Ha'apai pē 'e 'osi mai 'a Ha'apai pē 'e 'osi mai ki Tonga ni pē 'ikai koe'uhi kae fiemālie 'a e Fakafofonga 'Eiki Sea.

Ka kiate au 'Eiki Sea ko e ki'i kole pē 'Eiki Palēmia tau tutuku ko eni mahalo te tau toki me'a mai, ka 'ohovale pē kuo 'asi 'a e Tongiaki 'i Vava'u fakafeta'i ko e fakakoloa ia kia kimautolu 'a e Vahefonua 'Eiki Sea. 'Oua 'e 'ai ke 'ai ta'etotongi, 'ai pē ha ki'i peni pē 'e taha ke faka'ilonga'i 'a e founa ngāue 'oku tau fa'a angamaheni 'aki 'e he Fale ni ko e *token* pē 1. Ka ko u vakai atu ki ho'o feme'a'aki pea mo e Minisitā Lao ko u tui au 'e tali 'a e ki'i kole ko eni. Ka he 'ikai tuku hono fakahoha'asi atu kimoutolu 'eku ki'i kole. Mou fakatokanga'i e vaka 'oku tau ka 'oku 'ikai ke ngāue 'Eiki Sea. Ko u fokotu'u atu 'Eiki Sea ke ke laumālie lelei ā 'oua te ke fa'a tuputāmaki mai ki he motu'a ni he ko u talangofua pē ki he Feitu'ú na.

'Eiki Sea Le'ole'o : Na'aku 'ai pē 'e au ke u tokoni atu 'Eiki Nōpele he ko e me'a ia 'oku ke fa'a me'a 'aki 'a eni ko eni na'a ke me'a'aki na'a ke toki Pule'anga 'i he Pule'anga ko eni na'e toki 'osi Pea 'oku ke fa'a me'a 'aki pē ki he kaume'a ko eni 'e taha. Na'a mou 'i he Pule'anga kae 'ikai ke mou fakahoko. Na'a mou 'i he Pule'anga na'e tonu ke ke kole ai leva 'i ho'o Kapineti ke 'oatu e vaka. Kae kehe ko e anga pē ia e ki'i tūkuhua atu pē.

Lord Tu'ilakepa : 'Ikai 'oku mālie, 'oku mālie ko u kata au 'i loto 'oku 'ikai ke 'asi mai 'eku kata. Ka ko u kata fo'i ta'u 'e 2 na'a ku ngāue ai heni fo'i ako ngāue 'ata'atā pē. Kau ai 'a e me'a ko eni 'Eiki Sea. Ko u toki 'alu atu au 'o tangutu he ta ko ē 'oku pule'i kita ia. Hala ke teitei 'i ai ha faingamālie hangē ko e faingamālie ko eni, ko 'eku kamata tu'u pē 'aku ia 'oku ta'ofi mai pea u tangutu ai pē au, pea u tangutu ai pē au tangutu, tangutu ai pē 'o a'u mai ki he taimi ni. 'Aho ni ko u faka'ata'atā hoku sino hūfanga he fakatapu pea u hangatonu atu ki he Feitu'ú na. Ka 'oku ou poupou atu 'Eiki Sea mālō e fai 'etau ngāue.

'Eiki Sea Le'ole'o : Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele Vava'u 'amanaki pē 'e ongo atu ho'o me'a. fakamā'opo'opo mai 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia : Mālō Sea tapu mo e Feitu'ú na tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale. Fai pē ha ki'i talanoa faka'osi pē. Ko e me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a e Tokoni Palēmia mo e Minisitā Mo'ui ko e me'a mo'oni 'aupito pē. Na'e fai 'a e tālanga lahi ko e 'uhinga pē ko e ngaahi fokotu'u na'e 'omai mei he Potungāue Mo'ui ke 'omai 'a e vaka ko eni mei Nu'usila. Mahino 'aupito pē 'oku 'i ai 'a e *community case* ai 'a e *Delta* ka na'e te'eki ke a'u ki ai 'a e *Omicron*. Na'e fai 'a e tokanga ki ai makehe Sea 'oku ke mea'i pē. Mahino 'aupito pē ia kia kimautolu ko eni 'a e Kapineti, ka ai ha me'a 'e hoko, ko kimautolu 'e tukuaki'i. Pea na'e fai ai 'a e fakafehu'i lahi ai 'a e Potungāue Mo'ui ki he ngaahi tafa'aki kehekehe, ke fakamahino'i 'oku nau sio ki he ngaahi tau pehē ki he ngaahi *risk* pē ko e ngaahi fakatamaki 'e ala hoko, nau sio pē ko e ha 'enau ngaahi founa 'e ala pukepuke 'aki 'a e *virus* 'o kapau 'e ma'u 'i Tonga ni 'i ha hotele. Pea na'e fai 'a e ngāue lahi ki ai pea 'oku hangē ko e lau, ko e 'osi eni e ta'u 'e 2 'etau fakafalala ki he Potungāue Mo'ui tatau pē pē ko e hā te tau afe ai mei ai. 'A ia na'e pehē ai 'e he Kapineti ke mau falala pē ki he ngaahi fokotu'utu'u na'e 'omai, pea 'oku mau tui pē kuo taimi pē ke tau sio atu ki ha founa 'e taha hangē ko e me'a 'a e Tokoni Palēmia. 'Osi mahino 'e 'ai ai 'a e KOVITI ia *variant* kehekehe ia he ngaahi fonua...

<008>

Taimi: 1535-1540

'Eiki Palēmia: ... kotoa pē ka ko e hā leva e me'a 'e fai ki hotau kakai 'oku nau kei nofo 'i muli na. Ko e ngaahi fehu'i ko ē na'e 'omai 'anenai faka'ofa'ofa kou fakamālō atu ki he Hou'eiki Mēmipa ko ia 'o kapau 'oku ai ha taimi 'a e Komiti Sosiale ko eni kuo 'osi mahino kuo 'osi lava pea ui mai 'a e kau Mēmipa ko eni mei he *NEMC* ke nau ōmai 'o fai ha fakapōtalanoa ai ko e

‘uhinga pē ke tali ‘a e ngaahi fehu’i fakatekinikale ko ia he ‘oku me’alelei ia ke tau femahino’aki ke nau mea’i ‘a e ngaahi tafa’aki kehekehe mo e ngaahi pole ‘oku fekuki pea mo e timi *NEMC* kae ‘uma’ā e Potungāue Mo’ui ‘i hono fakakaukau’i ko eni ha me’a ‘e hao ai hotau fonua pea mo e taimi tatau ke tau sio atu ki he taimi faingata’a’ia ko eni hotau kakai ‘i hono, ‘enau kei nofo ko eni ‘i muli.

Pea ko e ngāue ko eni ‘oku fai ki Fisi hangē pē ko e me’a ‘a e Minisitā Mo’ui ‘oku fai ha sio ki ai ko e ‘uhinga na’a lava ‘i ai ha founa ke toe malu ange ai ‘a kinautolu ‘oku ‘omai pea toki vakai ke ‘omai kinautolu mei Fisi.

Ko ia ai Sea ‘oku ‘ikai ko ha ko e tu’u pē eni ia mahino ‘aupito pē ia ki he tokotaha kotoa pē ‘i Fale ni ‘oku ‘ikai ko ha tu’utu’uni faingofua ko e ‘uhinga ke faingofua ke me’a mai ke lava mai ‘a e vaka ko eni mei Nu’usila ka ‘oku fai ‘i he tu’unga fakapotopoto taha ‘oku mau lava fakatatau ki he ngaahi fale’i fakatekinikale ‘oku ‘omai mei he Potungāue Mo’ui pea ko e faka’amu ia ke tau ngāue fakataha tautefito ki hono teke ko eni ke toe lahi ange ‘a e huhu malu’i he kou tui ‘e toe hao ange ai mo malu ange ai hotau fonua faingofua ange ai ‘etau ngāue ke ‘omai hotau kāinga ko eni ‘oku kei nofo atu ma’u atu kinautolu ‘i muli ko e ‘uhinga pē ko e *Covid-19*. Ko e fakamālō pē ia Sea mo e kole ai pē ke tau fengāue’aki fakataha ‘i he palopalema ko eni, mālō ‘aupito.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō ‘aupito 'Eiki Palēmia pea kou tui kuo, Hou'eiki kuo ma'ala'ala ngaahi 'asenita, 'io me'a mai 'Eiki Nōpele.

Lord Vaea: Kole pē ke u hūfanga atu pē he ngaahi tala malu Sea kātaki pē hono fakalōloa'i ho Fale. 'Oku mahino pē 'a e feme'a'aki ia 'i he tu'unga ko eni 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui kae 'uma'ā e Palēmia. 'Oku ai e me'a kehe 'oku ou tokanga ki ai Sea.

'Oku ou tokanga atu ki he ngoue pea mo e tu'unga ko eni 'oku 'i ai e fonua. 'I he taimi ko eni kuo hulu ai 'a e Fakafofonga ko eni 'o Tongatapu 1 ki he 10 'oku ne to'o 'e ia e kongā lahi 'o e Fakafofonga kātoa ko eni 'o e 'otu Tonga 'o hulu ange ia 'i Vava'u mo Ha'apai kae 'uma'ā e Ongō Niua. Pea 'i he'ene pehē 'oku foki leva ai 'a e ngāue ia 'o tu'uma'u pē 'i Tonga 'Eiki. 'A eni 'oku hā mai 'i he ngaahi 'aho ni 'Eiki Sea 'oku hanu e fanga ki'i 'otu motu he 'oku 'ikai ke nau toe lava nautolu ia 'o ngāue fakataha pea mo Tongatapu. Ma'u pē 'e Tongatapu kātoa ia mei he 1 ki he 10. Pea 'oku tangi ai 'a Vava'u kae 'uma'ā 'a Ha'apai kae pehē ki he Ongō Niua te tau hoko ko e fetu'u 'e tolu kitautolu pē 'oku hoko pē 'a Tonga ni ia 'a Tongatapu tokotaha pē ko e 'uhinga ko 'ene Fakafofonga ko ē 'e 10? 'UHINGA ia 'oku fai ai e hoha'a 'Eiki Sea ko hono 'uhinga ko e kakai ko eni mei Tokelau kuo nau tukuange honau 'otu motu ka nau fononga mai ki Tonga ni. Pea 'i he'enau pehē leva 'oku hā leva ai fiema'u ke fakalelei'i 'a e ma'u me'atokoni 'i he'etau nofo pea 'oku lahi 'aupito e nofo hili he ngaahi 'aho ni. Pea ko ia ai 'e 'Eiki Sea tapu ange pea mo e Palēmia. 'Oku fai 'a e hoha'a lahi he ko hono 'uhinga ko e fetō'aki ko eni he taimi ni 'a e nofo 'o hangē 'oku fakahoko mai 'e Vava'u pea mo Ha'apai kae 'uma'ā e Ongō Niua 'oku 'ikai ke toe tō e fakamamafa ia ki ai nofo pē fakamamafa ia 'i Tongatapu ni. Pea ko hono 'uhinga ia 'oku fai e tokanga atu kātaki pē 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u pehē ko e li'aki ako ko eni 'a e 'Eiki Minisitā Ngoue ka 'oku mahu'inga he ngaahi 'aho ni he kuo lahi e tō 'a e 'uha. Pea 'oku fiema'u e ngoue ke toe 'ohake ki ha tu'unga lelei ko e fefakatau'aki. Pea 'oku fai ai 'a e tokanga he ko e taimi pē eni 'oku faingamālie ai ke toe fai ai 'a e ngāue atu he 'osi e faha'i ta'u pa'anga 'i Sune mo Siulai 'oku mau ko e hā 'a e ngāue 'a e kau ngoue ki he ta'u fo'ou? Ko ia 'oku fai 'a e fakahoha'a 'Eiki Sea Feitu'una kae 'uma'ā e 'Eiki Palēmia ke kau atu mo ia 'i hono fakatokanga'i ki he ngaahi tokanga 'oku fai ki ai 'i he ngaahi 'aho ni ki he ta'u fakapa'anga fo'ou. Mālō 'aupito Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō ‘aupito 'Eiki Nōpele kou tui ko e me'a mahu'inga ia, me'a mai ...

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na Sea tapu mo e Fale Alea. Fakamālō atu ki he Fakafofonga Fika 1 e kau Nōpele Tongatapu hono 'omai ko ia fekau'aki mo e tokangaekina e ngoue ...

<009>

Taimi: 1540-1545

'Eiki Palēmia: ... kotoa pē ka ko e hā leva e me'a 'e fai ki hotau kakai 'oku nau kei nofo 'i muli na. Ko e ngaahi fehu'i ko ē na'e 'omai 'anenai faka'ofō'ofa ko u fakamālō atu ki he Hou'eiki Mēmipa ko ia 'o kapau 'oku ai ha taimi 'a e Komiti Sosiale ko eni kuo 'osi mahino kuo 'osi lava pea ui mai 'a e kau Mēmipa ko eni mei he *NEMC* ke nau ō mai 'o fai ha fakapōtalanoa ai ko e 'uhinga pē ke tali 'a e ngaahi fehu'i fakatekinikale ko ia he 'oku me'a lelei ia ke tau femahino'aki ke nau mea'i 'a e ngaahi tafa'aki kehekehe mo e ngaahi pole 'oku fekuki pea mo e timi *NEMC* kae 'uma'ā e Potungāue Mo'ui 'i hono fakakaukau'i ko eni ha me'a 'e hao ai hotau fonua pea mo e taimi tatau ke tau sio atu ki he taimi faingata'a'ia ko eni hotau kakai 'i hono, 'enau kei nofo ko eni 'i muli.

Pea ko e ngāue ko eni 'oku fai ki Fisi hangē pē ko e me'a 'a e Minisitā Mo'ui 'oku fai ha sio ki ai ko e 'uhinga na'a lava 'i ai ha founga ke toe malu ange ai 'a kinautolu 'oku 'omai pea toki vakai ke 'omai kinautolu mei Fisi.

Ko ia ai Sea 'oku 'ikai ko ha ko e tu'u pē eni ia mahino 'aupito pē ia ki he tokotaha kotoa pē 'i Fale ni 'oku 'ikai ko ha tu'utu'uni faingofua ko e 'uhinga ke faingofua ke me'a mai ke lava mai 'a e vaka ko eni mei Nu'usila. Ka 'oku fai 'i he tu'unga fakapotopoto taha 'oku mau lava fakatatau ki he ngaahi fale'i fakatekinikale 'oku 'omai mei he Potungāue Mo'ui pea ko e faka'amu ia ke tau ngāue fakataha tautefito ki hono teke ko eni ke toe lahi ange 'a e huhu malu'i he ko u tui 'e toe hao ange ai mo malu ange ai hotau fonua faingofua ange ai 'etau ngāue ke 'omai hotau kāinga ko eni 'oku kei nofo atu ma'u atu kinautolu 'i muli ko e 'uhinga pē ko e *COVID-19*. Ko e fakamālō pē ia Sea mo e kole ai pē ke tau fengāue'aki fakataha 'i he palopalema ko eni, mālō 'aupito.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'aupito 'Eiki Palēmia pea ko u tui kuo, Hou'eiki kuo ma'ala'ala ngaahi 'asenita, 'io me'a mai 'Eiki Nōpele.

Lord Vaea: Kole pē ke u hūfanga atu pē he ngaahi tala malu Sea kātaki pē hono fakalōloa'i ho Fale. 'Oku mahino pē 'a e feme'a'aki ia 'i he tu'unga ko eni 'a e 'Eiki Minisitā Mo'ui kae 'uma'ā e Palēmia. 'Oku ai e me'a kehe 'oku ou tokanga ki ai Sea.

Tokanga ki he ngoue mo e tu'unga 'i ai e fonua

'Oku ou tokanga atu ki he ngoue pea mo e tu'unga ko eni 'oku 'i ai e fonua. 'I he taimi ko eni kuo hulu ai 'a e Fakafofonga ko eni 'o Tongatapu 1 ki he 10 'oku ne to'o 'e ia e kongā lahi 'o e Fakafofonga kātōa ko eni 'o e 'otu Tonga 'o hulu ange ia 'i Vava'u mo Ha'apai kae 'uma'ā e Ongō Niua. Pea 'i he'ene pehē 'oku foki leva ai 'a e ngāue ia 'o tu'uma'u pē 'i Tonga 'Eiki. 'A eni 'oku hā mai 'i he ngaahi 'aho ni 'Eiki Sea 'oku hanu e fanga ki'i 'otu motu he 'oku 'ikai ke nau toe lava nautolu ia 'o ngāue fakataha pea mo Tongatapu. Ma'u pē 'e Tongatapu kātōa ia mei he 1 ki he 10. Pea 'oku tangi ai 'a Vava'u kae 'uma'ā 'a Ha'apai kae pehē ki he Ongō Niua te tau hoko ko e fetu'u 'e tolu kitautolu pē 'oku hoko pē 'a Tonga ni ia 'a Tongatapu tokotaha pē ko e 'uhinga ko 'ene Fakafofonga ko ē 'e 10? 'UHINGA ia 'oku fai ai e hoha'a 'Eiki Sea ko hono 'uhinga ko e kakai ko eni mei Tokelau kuo nau tukuange honau 'otu motu ka nau fononga mai ki Tonga

ni. Pea 'i he' enau pehē leva 'oku hā leva ai fiema'u ke fakalelei'i 'a e ma'u me'atokoni 'i he'etau nofo pea 'oku lahi 'aupito e nofo hili he ngaahi 'aho ni. Pea ko ia ai 'e 'Eiki Sea tapu ange pea mo e Palēmia. 'Oku fai 'a e hoha'a lahi he ko hono 'uhinga ko e fetō'aki ko eni he taimi ni 'a e nofo 'o hangē 'oku fakahoko mai 'e Vava'u pea mo Ha'apai kae 'uma'ā e Ongō Niuva 'oku 'ikai ke toe tō e fakamamafa ia ki ai nofo pē fakamamafa ia 'i Tongatapu ni. Pea ko hono 'uhinga ia 'oku fai e tokanga atu kātaki pē 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke u pehē ko e li'aki ako ko eni 'a e 'Eiki Minisitā Ngoue ka 'oku mahu'inga he ngaahi 'aho ni he kuo lahi e tō 'a e 'uha. Pea 'oku fiema'u e ngoue ke toe 'ohake ki ha tu'unga lelei ko e fefakatau'aki. Pea 'oku fai ai 'a e tokanga he ko e taimi pē eni 'oku faingamālie ai ke toe fai ai 'a e ngāue atu he 'osi e faha'i ta'u pa'anga 'i Sune mo Siulai 'oku maau ko e hā 'a e ngāue 'a e kau ngoue ki he ta'u fo'ou? Ko ia 'oku fai 'a e fakahoha'a 'Eiki Sea Feitu'u na kae 'uma'ā e 'Eiki Palēmia ke kau atu mo ia 'i hono fakatokanga'i ki he ngaahi tokanga 'oku fai ki ai 'i he ngaahi 'aho ni ki he ta'u fakapa'anga fo'ou. Mālō 'aupito Sea.

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'aupito 'Eiki Nōpele ko u tui ko e me'a mahu'inga ia, me'a mai ...

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'u na Sea tapu mo e Fale Alea. Fakamālō atu ki he Fakafofonga Fika 1 e kau Nōpele Tongatapu hono 'omai ko ia fekau'aki mo e tokangaekina e ngoue ...

<009>

Taimi: 1545-1550

'Eiki Palēmia: ... 'oku osi mahino 'aupito pe ia 'a e mahu'inga'ia 'a e Pule'anga. Ko u tui pe 'oku kau pe mo e Fale ni 'i he mahu'inga'ia he ngoue. Ne kau mo ia he Tō Folofola 'a 'Ene 'Afio pea 'oku fai e ngāue ki ai pea hangē ko ia mou mea'i kotoa pe ko e Patiseti ki he ta'u ni kuo 'osi tali. Ko 'etau ngāue atu eni ki he Patiseti hoko 'oku 'i ai e *Budget Statement* 'asi atu ai 'a e ngaahi fokotu'utu'u ki he tafa'aki ko eni hangē ko eni me'a mai ki ai e Hou'eiki hangē ko e hā me'a 'e fai ki he ngoue ke lava tau pehē 'o tokanga'i mo fakaivia pea hangē ko e me'a na'e me'a ki ai ke ne lava 'o fai 'a e fatongia oku tau angamaheni ki ai. Ikai ngata pe 'i hono tokangaeknina 'a 'etau ma'u me'atokoní kae pehē ki he langa fakalalakala. Ko ia Sea ko u fakamālō ki he Hou'eiki hono toe 'ohake 'a e tafa'aki mahu'inga ko eni. Pea 'oku mahino 'aupito pe ia ki he Pule'anga ke fai ha tokanga makehe ki ai 'i he teu atu ko eni hono fa'u e Patiseti hoko. Mālō Sea.

Toloi fanongonongo 'a e Fale Alea

'Eiki Sea Le'ole'o: Mālō 'aupito 'Eiki Palēmia. Ko u fakamālō atu Hou'eiki he femé'a'aki mahu'inga kuo fakahoko pea ko u tui 'oku mahino 'aupito ki he kakai e fonua 'a e ngaahi me'a fekau'aki mo ia kae tautefito ki he me'a fekau'aki mo e mahaki KOVITI-19 mo e ngaahi poini kotoa pe 'oku 'ohake pea mo e ngaahi faingata'a'ia 'a e vahefonua, ko u tui pe 'oku ongo atu ki he'etau fengāue'aki ke solova e ngaahi faingata'a'ia ko ia. Ko ia Hou'eiki ko e ngata'anga ia 'etau 'asenita ka ko e tu'u ko ē mo e mahino ki he taimi ni 'oku te'eki ai ha toe ngāue ia 'i he 'Ofisi e Sea 'o e Fale Alea ke hoko atu ki ai 'a e Fale Alea. Ko e angamaheni pe eni 'o e ngaahi kamata'anga e ngaahi to'u Fale Alea fo'ou. Mahino 'oku hū atu e Pule'anga fakakakato e ngaahi taumu'a 'o e Patiseti lolotonga, taimi tatau nau ngāue atu mo e ngaahi potungāue kau ai mo e Fale Alea ke fa'u 'o e Patiseti mo 'enau taumu'a ngāue mo 'enau ngaahi palani 'a e Pule'anga fo'ou ki he ta'u fakapa'anga fo'ou.

Taimi tatau 'oku hoko atu pe ngāue 'a e kau Nōpele mo e kau Fakafofonga e Kakai ki honau takitaha vāhenga pea hangē ko e lave 'anenai, maau pe mo 'etau ngaahi Komiti, ka 'i ai ha me'a 'e fiema'u he ngaahi Komiti, kuo pau ke ui 'a e ngaahi Komiti ko ia ke nau ngāue ki ai.

Pea ko e tu'u he taimi ni, 'oku fakafuofua 'a e motu'a ni ki he'etau ngāue, ko e fakafuofua pe eni mo e faka'uto'uta atu 'a e motu'a ni 'i taumu'a ni, hangehangē te tau toki, ko e ngāue lahi pē 'a e Fale Alea te tau toki hoko atu ki ai ko e Patiseti fo'ou 'a e Pule'anga, tukukehe ka 'i ai ha ngaahi me'a 'oku 'ikai lave'i

he motu'a ni 'i he halafononga ka hoko ha ngaahi me'a 'i he fonua pea fiema'u ke ui 'a e Fale Alea. Tau pehē ke fakalahi 'a e Patiseti pe ko e hā ha ngaahi Lao 'e fiema'u ke paasi, kuo pau ke ui leva ia. Pea kapau 'e pehē ai pe 'etau fononga 'i he angamaheni pe kuo tau fononga, hangehangē ki he motu'a ni. Ka 'e toki fakapapau'i ka ko e faka'uto'uta pe ia 'oku 'oatu he taimi ni. Meimei ko e me'a ia 'e hoko ko 'etau toki hū mai pe ki he alea'i e Patiseti fo'ou pea mo e ngaahi Lao mo e ngaahi me'a fekau'aki mo e Patiseti. 'A ia 'oku mahino pe ko e uike faka'osi 'o Mē, ko e fakafuofua atu pe 'a e motu'a ni pe 'uluaki uike 'o Sune 'a ia ngalingali ko ia ko e anga pe ia 'etau ngāue. 'I he taimi tatau hoko atu pe ngāue 'a e Pule'anga kae 'uma'ā e Palēmia mo 'ene Kapineti mo e Hou'eiki Fakafofonga ka 'e toki fakahoko atu, 'a ia ko e tu'u leva 'i he taimi ni ko e toloi 'a e Fale Alea 'o toki fanongonongo atu ha taimi ke tau toki me'a mai ai. Ko ia toloi fanongonongo 'a e Fale.

Kelesi tuku

(Na'e kelesi tuku ai pe 'e he 'Eiki Sea Le'ole'o 'a e fakataha'anga)